

T.C.

Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZLER VE DOLARİZASYON HAREKETLERİ

Zeynep DENİZ

17921003

Danışman

Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Diyarbakır 2021

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE’DE EKONOMİK KRİZLER
VE DOLARİZASYON HAREKETLERİ**

Zeynep DENİZ
17921003

Danışman
Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER

Diyarbakır 2021

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum “Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Dolarizasyon Hareketleri” adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

26/07/2021

Zeynep DENİZ

ÖN SÖZ

Bu çalışmada dolarizasyon kavramının ele alınması ile birlikte Türkiye’de dolarizasyonun tarihsel süreci irdelenerek Türkiye’deki dolarizasyonun görünümü ortaya konulmaktadır. Konu ile ilgili olarak kütüphane ve internet olanaklarından faydalanılarak literatür taraması yapılmış, gerek ülkemizde gerekse de diğer ülkelerde yapılan araştırmalar ve yayınlar incelenmiştir.

Bu çalışmamda desteğini esirgemeyen değerli hocam ve danışmanım Doç. Dr. Mehmet Halis ÖZER’e en içten teşekkürlerimi sunarım.

Bu süreçte manevi desteğini esirgemeyen sevgili aileme ve arkadaşlarıma özellikle de arkadaşım Vildan ÖZİŞÇİ’ye teşekkürü bir borç bilirim.

Zeynep DENİZ

Diyarbakır 2021

ÖZET

Bu çalışmanın amacı dolarizasyon kavramının incelenmesi ve Türkiye ekonomisindeki dolarizasyon olgusu görünümünün ortaya konulmasıdır. Bu bağlamda dolarizasyon kavramı, türleri, maliyet ve faydaları, nedenleri, ekonomi üzerine etkileri, gelişmekte olan ülkelerdeki görünümü ve dolarizasyonun ölçümü ele alındıktan sonra, Türkiye'nin ekonomik dönemleri, yaşanan başlıca ekonomik krizler ve Türkiye'deki dolarizasyon sürecinin görünümü ortaya konmaktadır.

Türkiye'de 1980'li yıllar itibariyle görülmeye başlanan dolarizasyon olgusu, 1990'lı yıllar itibariyle etkisini daha çok göstermiştir. Özellikle de ekonomik kriz dönemlerinde artış gösteren dolarizasyon olgusu üzerinde, yüksek enflasyon oranlarının etkisi olduğu söylenebilmektedir.

Türkiye'de dolarizasyon süreci 1989-2001 dönemi arasında bir yükseliş eğilimi göstermektedir. 1994 ve 2001 krizleriyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamıyla dolarizasyon seviyesinde artış görülmüştür. 2001 yılının akabinde uygulanan ekonomik program ile birlikte 2003-2012 yılları arasında dolarizasyon seviyesinde düşme olmuşsa da, bu tarih itibariyle günümüze doğru yeniden artış gösterdiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler

Dolarizasyon, Türkiye'de Dolarizasyon, Ekonomik krizler, Türkiye Ekonomisi, Türkiye

ABSTRACT

The purpose of this study examining of dollarization concept is to demonstrate and Turkey view of the phenomenon of dollarization in the economy. In this context, the concept of dollarization the types of costs and benefit, its causes, its effects on the economy, the view in developing countries, and after taken the dollarization of measurement, Turkey's economic periods, the major economic crises experienced and reveals the appearance of the dollarization process in Turkey.

1980s began to be seen as the phenomenon of dollarization in Turkey, 1990 showed the effect as much. It can be said that high inflation rates have an effect on the phenomenon of dollarization, which increases especially during economic crisis periods.

Dollarization process in Turkey shows an upward trend in the 1989-2001 period. The dollarization level increased with the uncertainty that emerged with the 1994 and 2001 crises. Although the dollarization level decreased between 2003 and 2012 with the economic program implemented after 2001, it is seen that it has increased again to the present as of this date.

Keywords

Dollarization, Dollarization in Turkey, Economic Crises, Turkish Economy, Turkey

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖN SÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER	IV
TABLO LİSTESİ	VI
ŞEKİL LİSTESİ.....	VII
KISALTMALAR	VIII
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DOLARİZASYON

1.1. DOLARİZASYON KAVRAMI	3
1.2. DOLARİZASYONUN TÜRLERİ	5
1.2.1. Gayri Resmi Dolarizasyon	6
1.2.1.1. Varlık Dolarizasyonu	8
1.2.1.2. Yükümlülük Dolarizasyonu	8
1.2.1.3. Finansal Dolarizasyon.....	9
1.2.2. Yarı Resmi Dolarizasyon	10
1.2.3. Resmi (Tam) Dolarizasyon	10
1.3. DOLARİZASYONUN MALİYETLERİ	13
1.3.1. Senyoraj Gelirlerinin Kaybı	15
1.3.2. Nihai Ödünç Verici Mercii Kaybı	16
1.3.3. Parasal Bağımsızlık Kaybı	17
1.4. DOLARİZASYONUN FAYDALARI	18
1.4.1. İşlem Maliyetinin Azalması	19
1.4.2. Güvenilirliğin Artması	20
1.4.3. Ülke Riskinin Azalması.....	21

1.5. DOLARİZASYONUN NEDENLERİ	22
1.6. DOLARİZASYONUN EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ	24
1.7. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOLARİZASYON	25
1.8. DOLARİZASYON NASIL ÖLÇÜLÜR?	31

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN EKONOMİK DÖNEMLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAŞANAN BAŞLICA KRİZLER

2.1. TÜRKİYE’ DE EKONOMİK DÖNEMLER	33
2.1.1. 1923-1929 Liberal Politikalar Dönemi.....	33
2.1.2. 1930-1949 Devletçi Politikalar Dönemi.....	35
2.1.3. 1950-1960 Liberal Politikalara Dönüş Dönemi	38
2.1.4. 1961-1979 Planlı Karma Ekonomi Dönemi	40
2.1.5. 1980-2001 Piyasa Ekonomisine Geçiş	43
2.1.6. 2002 ve Sonrası Müdahaleli Piyasa Ekonomisi	45
2.2. TÜRKİYE’DE YAŞANAN BAŞLICA KRİZLER	51
2.2.1. 1994 Krizi.....	53
2.2.2. 2001 Krizi.....	55
2.2.3. 2008 Krizi.....	57

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE DOLARİZASYON HAREKETLERİ

3.1. TÜRKİYE’DE DOLARİZASYON SÜRECİ	61
3.2. TÜRKİYE’DE KREDİ VE MEVDUAT DOLARİZASYONU	73
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	83

TABLO LİSTESİ

Sayfa No.

Tablo 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Yönelik Talebin Nedenleri, Dövizin Üstlendiği Fonksiyon ve Döviz Talebini Belirleyen Güdüler.....	26
Tablo 2: 1995 Yılı İtibariyle Yüksek ve İlmli Gayriresmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler.....	30
Tablo 3: Ocak 2000 Tarihi İtibariyle Gayriresmi, yarı Resmi ve Resmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler.....	30
Tablo 4: 2002-2019 Yılları Arasında GSYH (milyar dolar).....	48
Tablo 5: 2002-2019 Yılları arasında Kişi Başına Gelir	49
Tablo 6: 2002-2019 Yılları Arasında Büyüme Ortalaması	49
Tablo 7: 2002-2019 Yılları Arasında Enflasyon Oranı.....	50
Tablo 8: 2002-2019 Yılları Arasında Bütçe Dengesi.....	50
Tablo 9: 2002-2019 Yılları arasında Cari Denge	51
Tablo 10: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Tevdiat Hesapları / Para Arzı (M2Y).....	66
Tablo 11: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı / Toplam Mevduat.....	67
Tablo 12: Türkiye’de 2002- 2020 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları.....	70

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1: DTH'larının Gelişimi (milyon dolar)	64
Şekil 2: Türkiye'de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Tevdiat Hesapları / Para Arzı (M2Y).....	67
Şekil 3: Türkiye'de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı / Toplam Mevduat (%).....	68
Şekil 4: Türkiye'de 2002-2020 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları.....	71

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
DTH	Döviz Tevdiat Hesabı
GSMH	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYH	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IMF	Uluslararası Para Fonu
IMKB	İstanbul Menkul Kıymetler Borsası
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsü
MB	Merkez Bankası
M2Y	Geniş Para Arzı
TCMB	Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
TÜFE	Tüketici Fiyat Endeksi
USD	Amerikan Doları
YP	Yabancı Para

GİRİŞ

Ekonomi dünyasında para pek çok işlev üstlenmektedir. Değişim aracı olması ve değer biriktirme aracı olma fonksiyonları yönünden ekonomiler üzerinde paranın önemli bir etkisi bulunmaktadır. Her ülkenin ekonomik gücü farklı olmaktadır. Ekonomilerde görülen kırılganlıklar ekonomik birimlerin, yerli para kullanmak yerine daha güçlü olan bir yabancı parayı kullanma eğilimlerini artırmaktadır. Söz konusu eğilim de dolarizasyon olarak adlandırılmaktadır.

Dolarizasyon, paranın bir ya da birden fazla fonksiyonunun yabancı paraya geçmesini ifade etmektedir. Yerli paranın fonksiyonlarının yabancı paraya geçme düzeyi ve sebepleri ekonomiler arasında farklılık göstermekle birlikte, özellikle de gelişmekte olan ülkelerde ekonomik birimler, kendi para birimlerinin istikrarsızlığı sonucunda finansal varlıklarının değer kaybedeceği korkusuyla daha istikrarlı gördükleri yabancı paraya yönelebilmektedirler. Ekonomik birimler portföylerini çeşitlendirerek riski azaltmaya çalışmaktadırlar.

Dolarizasyonun başlıca sebebi enflasyon olmaktadır. Yüksek enflasyon yerli paranın değerini aşındırarak satın alma gücünü azaltmaktadır. Dolarizasyon, özellikle de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin başlıca problemlerinden biri olmaktadır. Diğer yandan devalüasyon da dolarizasyonun artış göstermesinde etkili olan unsurlardan biri olmaktadır. Devalüasyon beklentisi, ekonomik birimleri yabancı paraya yönlendirerek yerel paradan uzaklaştırmaktadır.

Dolarizasyon sürecine girildikten sonra geriye dönüşü oldukça zor olmaktadır. Ayrıca ülkelerin kendi ekonomi politikalarını uygulayabilme yetilerini de önemli ölçüde kısıtlamaktadır. Bir ülkede yüksek enflasyon kabul edilebilir bir seviyeye düşse dahi ekonomik birimlerin yeniden kendi para birimlerini kullanmaya dönmeleri zor olmaktadır. Ülkelerin uyguladıkları sıkı para ve maliye politikalarıyla dolarizasyon sürecinin tersine çevrilmesi için çabalamaktadırlar. Fakat dolarizasyon sürecinin tersine dönmesi kolay olmamaktadır.

Dolarizasyon, dünyada 1970’li yıllar itibariyle görülmeye başlanmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerinde önemli bir olgu olarak görülmektedir. Dışa açık ekonomi politikaları kapsamında Türkiye ekonomisinde, 1980 yılından sonra serbestleşme hareketleri hız kazanmıştır. 1981’de Merkez Bankası tarafından günlük döviz kuru uygulanmaya başlanmıştır. 1988’de döviz kurunun piyasada belirlenmesi gibi bir uygulamaya gidilmiştir. 1989’da Türk Lirasının konvertibl kılınmasının ardından yapılan düzenlemelerle ekonomik birimlerin Türk lirası ve yabancı para cinsinden mevduat hesabı açabilme olanağı verilmiştir. 1989 yılı itibariyle de Türkiye’de yaşanan ekonomik istikrarsızlıklar sonucunda dolarizasyon seviyesinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir. 2001 krizinin akabinde dalgalı döviz kuru sistemi benimsenmiştir. Bununla beraber döviz kurundaki oynaklık düzeyi de artış göstermiştir.

Türkiye, dolarizasyon sürecini yoğun olarak tecrübe eden ülkeler arasında bulunmaktadır. Görülen makroekonomik istikrarsızlıklar ile kronik enflasyon, ekonomik birimleri yabancı para kullanımına yönlendirmektedir. Dolarizasyonun yüksek bir seyir izlemesi, Türkiye ekonomisinin kırılganlığının artmasına sebep olmaktadır. Söz konusu kırılganlıkların etkisi 2000 ve 2001 krizlerinde açıkça görülmektedir. 2001 krizinin ardından uygulamaya konulan ekonomik program çerçevesinde dolarizasyonda düşüş sağlanmışsa da yüksek seviyesini korumaya devam etmektedir.

Bu tezin amacı Türkiye’nin yaşadığı dolarizasyon sürecinin seyrinin tarihsel olarak ortaya konulmasıdır. Bu amaçla birinci bölümde dolarizasyon kavramı, türleri, dolarizasyonun neden olduğu maliyetler ve sağladığı faydalar, nedenleri, ekonomi üzerine etkileri, gelişmekte olan ülkelerde dolarizasyon ve son olarak da dolarizasyonun ölçümü yer almaktadır. İkinci bölümde Türkiye’de görülen ekonomik dönemler ve yaşanan başlıca krizler ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Üçüncü bölümde dolarizasyonun Türkiye’deki görünümü ortaya konmaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOLARİZASYON

1.1. DOLARİZASYON KAVRAMI

Dolarizasyon kavramı en genel tanımıyla bir ülke halkının kendi para birimi ile birlikte çoğunlukla en az bir yabancı para birimini de kullandığı durumu ifade etmektedir (Berke, 2009: 130). 1990'ların sonundaki Asya krizlerinden sonra dolarizasyon terimi ulusal para biriminin yerine daha istikrarlı bir yabancı para birimini kullanmayı seçen ülkelerin durumunu ifade etmek için kullanılmaya başlanmıştır. Bir ülke ekonomisinde yaşanan makro ekonomik istikrarsızlıklar özellikle gelişmekte olan ülkelerde kişinin kendi para birimine güvenini azaltarak daha istikrarlı olarak gördüğü para birimini kullanma eğilimini arttırmaktadır. Kişiler böylece riskten kaçınarak yabancı para biriminin avantajlarından yararlanmaktadır. Dolarizasyon kavramı ile Amerikan Dolarının kullanımının yanı sıra Euro gibi diğer yabancı para birimlerinin de kullanımı kastedilmektedir (Özcan ve Us,2006: 99-102).

Bazı çalışmalarda dolarizasyon kavramı ile para ikamesi kavramı aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu kavramın ele alındığı özellikle de Latin Amerika ülkelerinde yapılan çalıştırmalarda para ikamesi yerine dolarizasyon kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bununla birlikte, dolarizasyon terimi herhangi bir yabancı para biriminin mutlak değişim aracı olarak değil de, bir hesap birimi göstergesi ya da bir değer biriktirme aracı olarak işlev gösterdiği belirtilmektedir. Enflasyonun yüksek bir seyir izlediği ülkelerde, yabancı para biriminin öncelikle bir değer biriktirme ya da hesap birimi olma fonksiyonlarını yerine getirmekte kullanıldığını daha sonra bir değişim aracı olarak kullanıldığı görülmektedir. Yani para ikamesi, dolarizasyon sürecinin son aşaması olarak ifade edilmektedir. Daha da önemlisi; bir ekonomide, dolaşımdaki yabancı para miktarı ile ilgili yeterli veri elde

edilememesi sonucu para ikamesinin bir göstergesi olarak dolarizasyon oranları kullanılmaktadır (Calvo ve Vegh, 1992: 3).

Paranın; değer ölçüm birimi, değişim aracı ve değer biriktirme aracı olmak üzere üç temel işlevi bulunmaktadır (Eğilmez, 2015: 167). Makroekonomik istikrarsızlıklar ve yüksek enflasyon paranın belirtilen fonksiyonlarının aşınmasına ve kişilerin ulusal para yerine yabancı paraları tercih etmesine neden olmaktadır (Serdengeçti, 2005: 4). Yüksek enflasyon ortamında ulusal paranın değerinde azalma devam ettiği müddetçe paranın ilk el değiştireceği fonksiyonu değer biriktirme aracı olma fonksiyonu olmaktadır. Yüksek enflasyonun süreklilik kazanması ve hiperenflasyon dönemleri ile ulusal paranın değişim aracı olma fonksiyonunu da kaybettiği görülmektedir. Enflasyon ile birlikte ekonomik birimlerin satın alma gücü ve ulusal para cinsinden mevduatların miktarını azaltmaktadır. Uzun yıllar yüksek enflasyonun görüldüğü Türkiye de dolarizasyon sürecini yaşayan ülkeler arasında görülmektedir (Yılmaz ve Uysal, 2019: 286-288).

Ülkedeki gelir sahipleri yüksek enflasyonun ulusal paranın değerinde meydana getireceği kayıplardan korunmak amacıyla ulusal para yerine görece daha istikrarlı olan dolar, euro, sterlin gibi yabancı para cinsinden tasarruf yapmayı tercih etmektedirler. Ulusal para yerine daha istikrarlı bir yabancı para ikamesine dayanan bu olaya ‘Dolarizasyon’ adı verilir (Seyidoğlu, 2006: 576).

Gelişmiş ülkelerde dolarizasyonun görülmeye başlaması, 1970’li yıllar itibariyle Bretton Woods sabit döviz kuru sisteminin çökmesi ile olmuştur. Bu yıllarda gelişmiş ülkelerin ekonomik yapılarında ortaya çıkan bunalım ile finansal piyasalarda serbestleşme süreci başlamıştır. Yine bu yıllarda gelişmekte olan ülkelerde yaşanan ekonomik problemler, finansal piyasalarda serbestleşme politikalarına adapte olmalarını kolaylaştırmıştır (Yılmaz ve Uysal, 2019: 289).

Türkiye, 1980 öncesi döneme kadar sıkı denetime ve sabit kur sistemine dayalı bir döviz kuru rejimi uygulanan bir piyasa modeli içindeydi (Eğilmez, 2018: 70). Bu dönemde Türkiye’de ekonomik birimlerin yabancı para kullanımı sınırlı olduğu için dolarizasyon, önemli bir sorun olarak mevcut değildi. 24 Ocak 1980 tarihinde alınan kararlar ile kambiyo rejiminde yapılan düzenleme sonrasında yabancı para, farklı amaçlarla talep edilmiştir (Yılmaz ve Uysal, 2019: 286) . Paranın kendi değerinin görece daha istikrarlı olması bir değer biriktirme aracı olarak tercih

edilmesini sağlamaktadır. Fiyatlar genel seviyesinde meydana gelen artışlar ile birlikte paranın satın alma gücü azalmaktadır. Fiyatlarda oluşan istikrarsızlıklar ulusal paranın satın alma gücünde de istikrarsızlığı beraberinde getirmektedir.

1.2. DOLARİZASYONUN TÜRLERİ

Dolarizasyon bir para biriminin para olarak işlevini yavaş yavaş kaybettiği sürecin sonrasında yabancı para cinsinden devralınan işlevler sürecini ifade etmektedir. Piyasa ekonomisi zorunlu olarak paranın değer ölçüm birimi, değişim aracı ve değer biriktirme aracı olma fonksiyonları açısından tam olarak işlevini gerektirmektedir. Bu süreç, bazı durumlarda gayri resmi olarak paranın belirtilen fonksiyonlarını yerine getiren birden fazla para biriminin kullanıldığı bir duruma yol açmaktadır (Calvo ve Vegh, 1993: 34).

Özetlemek gerekirse, dolarizasyon üç aşamalı bir süreçten meydana gelmektedir. Buna göre ilk aşamada ulusal para değer biriktirme işlevini yerine getirememektedir. Ekonomik birimler genellikle servetlerinin değerini nakit, yurtdışı döviz mevduatları, yurtiçi döviz mevduatları ve iç kontrol altındaki dış tahviller veya diğer parasal olmayan varlıklar ile korumaya çalışmaktadır. İkinci aşamada ulusal para, değer ölçüm birimi olma fonksiyonunu kaybetmektedir. Şirketler mali ve resmi hesapları ulusal para biriminde tutarken, finansal muhasebesini yabancı para cinsinden kaydetmektedir. Mal ve hizmet sözleşmeleri ile kiralama sözleşmeleri yabancı para birimi ile yapılmaktadır. Ücret ve fiyat endeksleri döviz kurundaki değişimle belirlenmektedir. Üçüncü aşamada ulusal para değişim aracı olma fonksiyonunu yavaş yavaş kaybetmektedir (Ferrer, 2015: 4).

Dolarizasyon, ilgili literatürde farklı şekilde sınıflandırılmaktadır. Calvo'ya göre dolarizasyon, kısmi dolarizasyon ve tam dolarizasyon olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Kısmi dolarizasyondan bahsedebilmek için paranın değer ölçüm birimi, değişim aracı ve değer biriktirme aracı olma fonksiyonlarından birinin yabancı para tarafından kullanılması gerekmektedir. Arjantin, Bolivya, Peru ve Türkiye gibi ülkeler, kısmi dolarizasyonun yaşandığı ülkelere örnek olarak verilebilmektedir. Bu ülkelerin dolar mevduatları toplam mevduatlarının %30'unu geçmektedir. Tam dolarizasyonun varlığında ise Panama örneğinde olduğu gibi bir

ülkenin kendi para birimi kullanımını tamamen terk ettiği durum ifade edilmektedir (Calvo, 1999: 3).

Fontaine, resmi dolarizasyon ve spontane dolarizasyon olarak dolarizasyonu ikiye ayırmaktadır. Resmi dolarizasyon ile bir ülkenin para biriminden resmi olarak vazgeçip onun yerine başka bir ülke tarafından kullanılan para biriminin kullanımı olarak ifade etmektedir. Spontane dolarizasyon ile bir ülkenin kendi para birimi ile rekabet halinde, dalgalı döviz kuru altında yabancı para birimlerinin kendiliğinden serbest dolaşımı olarak ifade etmektedir (Fontaine, 2000: 35).

Heysen dolarizasyonu ödeme dolarizasyonu, finansal dolarizasyon ve reel dolarizasyon olmak üzere üç türe ayırmaktadır. Buna göre ödeme dolarizasyonu ile ödeme yöntemi olarak dövizin kullanılması, finansal dolarizasyon ile ülke halkının finansal varlıklarını döviz cinsinde tutmasını ve reel dolarizasyon ile yabancı para cinsinden belirlenen yerel fiyat veya ücretlerin belirlenmesi ifade edilmektedir (Heysen, 2005: 44).

Schuler (1999) dolarizasyonu gayri resmi dolarizasyon, yarı resmi dolarizasyon ve resmi dolarizasyon olmak üzere üç türe ayırmaktadır. Bu çalışmada Schuler'in açıkladığı gibi üç başlık altında incelenecektir.

1.2.1. Gayri Resmi Dolarizasyon

Gayri resmi dolarizasyon, insanların yasal bir mecburiyet olmaksızın finansal varlıklarının çoğunu yabancı varlıklarda değerlendirdikleri durumda gerçekleşmektedir. Bunun başlıca nedeni, yüksek enflasyon sebebiyle ekonomik birimlerin ulusal paraya olan güveninin azalması olmaktadır. Gayri resmi dolarizasyon durumunda aşağıdaki durumlardan herhangi biri görülebilmektedir (Schuler, 1999);

- Yurt dışında tutulan yabancı hisse senetleri ve parasal olmayan varlıklar,
- Yurt dışında döviz mevduatları,
- Yurt içi bankacılık sistemi içerisindeki yabancı mevduatlar
- Yastık altındaki veya cüzdandaki yabancı banknotlar.

Gayri resmi dolarizasyon paranın değer biriktirme işlevini yerine getiremediğinde oluşmaktadır. Bu aşamada ekonomik birimler ulusal para yerine yabancı para biriminde finansal varlıklarının bir kısmını korumaya çalışmaktadırlar. Böylelikle kendilerini enflasyonist süreçlerde meydana gelebilecek servetlerindeki bir potansiyel değer kaybına karşı korumaya almaya çalışmaktadırlar. Paranın değişim aracı olma fonksiyonunun aşınmasıyla oluşan duruma “para ikamesi” denilmektedir. Ücretler, vergiler ve elektrik faturaları gibi günlük harcamalar ulusal para birimi ile yapılırken otomobil gibi ürünlerin alışverişinde döviz cinsinden ödeme yapılmaktadır. Gayri resmi dolarizasyonun son aşamasında ulusal para birimindeki fiyatlar döviz kuruna endekslenmektedir. Gayri resmi dolarizasyonun görüldüğü ülkelere örnek olarak Türkiye, Arjantin, Meksika ve Peru verilebilmektedir (Schuler, 1999).

Gayri resmi dolarizasyonun boyutunu ölçmek zor olmaktadır. İnsanların yabancı tahvil, banka mevduatı ya da banknot ve madeni paralarda ne kadar tuttuğuna dair doğru istatistikler genellikle mevcut değildir. Bununla birlikte, ABD doları banknotlarının ve diğer birkaç para biriminin menşe ülkeleri dışında ne ölçüde dolaştığına dair tahminler, gayri resmi dolarizasyonun ne kadar yaygın olduğu konusunda kabaca fikir vermektedir. ABD merkez bankası, yabancıların ABD doları banknotlarının yüzde 55 ila 70’ini ellerinde tuttuklarını tahmin etmektedir (Porter ve Judson, 1996: 899).

Gayri resmi dolarizasyonu ölçmenin bir yolu da ulusal bankacılık sistemindeki yabancı para cinsinden mevduatların oranı olmaktadır.

Ulusal ekonomide dolarizasyon oranında artış devam ettikçe (Dolarizasyon Raporu, 9);

- Merkez bankası ve diğer kurumlar içim yatırım, büyüme, istikrar, enflasyon ve faiz politikaların etkinliği azalmaktadır.
- Dolarizasyonun sebep olduğu kurlardaki aşırı yükselme ile gelir dağılımında bozulma olmakta ve dolar borcu olanlar daha da yoksullaşmaktadır.
- Dövizde aşırı yüklenme sonrasında dövizden ani bir çıkış ekonomik krize neden olmaktadır.

Dolarizasyonun ilk aşamasında, yabancı para birimi cinsinden varlıklar değer biriktirme aracı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu durum varlık ikamesi olarak ifade edilmektedir. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde sıkça görülen bankacılık krizleriyle de yükümlülük dolarizasyonu kavramı ortaya çıkmaktadır. Bir ülkedeki bireylerin varlık ve yükümlülüklerini yabancı para birimi cinsinden tutma eğilimleri ise finansal dolarizasyon olarak ifade edilmektedir (Serdengeçti, 2005: 3).

1.2.1.1. Varlık Dolarizasyonu

Varlık ikamesi, yerli ve yabancı kaynaklarla ilgili risk ve getiri hususlarından kaynaklanmaktadır. Tarihsel olarak, döviz cinsinden varlıklar, birçok gelişmekte olan ülkede fiyat istikrarsızlığı ve uzun süreli depresyonlar gibi makroekonomik risklere karşı sigorta olanağı sağlamaktadır. Mevcut istikrar koşulları altında bile, yabancı para cinsinden varlıklar, bölge sakinleri küçük bir enflasyonist nüksetme ihtimalinin bile olduğuna inanırsa, yine de bu amaca hizmet edebilmektedir (Berg ve Borensztein, 2000).

1.2.1.2. Yükümlülük Dolarizasyonu

Yükümlülük dolarizasyonu; 1990'ların sonlarına doğru, özellikle de Asya'da görülen krizin ardından, bir ülkedeki kamu kesimi ve bankaların da dahil olduğu ekonomik birimlerin bilançolarında, yabancı para birimi cinsinden büyük miktarda yükümlülüklerinin bulunmasını ifade etmektedir (Krugman, 2001: 15), (Aghion vd, 2000: 729). Gelişmekte olan ülkeler cari açıklarından dolayı, yabancı kredi ve yabancı tasarrufa bağlı olmaları sebebiyle son yıllarda yoğunluklu olarak tartışılmaktadır (Akıncı, Özer ve Usta, 2005: 4).

Yükümlülük dolarizasyonu, para birimi uyumsuzluğundan kaynaklanan bilanço dengesizliğinin finansal krizlerde üstlendiği role vurgu yapmaktadır. Yükümlülük dolarizasyonunun yüksek olduğu, varlıkların ise çoğunlukla yerli para cinsinden olduğu ülkelerde, sektörler itibariyle, yerli para büyük miktarda ve ani bir değer kaybı olması durumunda, yabancı para cinsinden reel borç stokunda varlıklarına göre artış kaydedileceği ve netice itibariyle ülkede üretim ve yatırım daralması yaşanacağına dikkat çekilmektedir. Yani, bilançolarının yükümlülük kısmı önemli oranda dolarize olmuş ve aynı zamanda yüksek ölçüde yabancı para cinsinden dış borcu olan firmalar, yerli para yaşanan değer kaybı ile önemli oranda

net değer kaybına uğramaktadırlar. Net değer yapısı zayıf olan firmaların borçlanırken yaşadıkları zorluklar, firmaların reel yatırımlarında azalmaya ve ülkede önemli oranda üretim kayıplarının yaşanmasına sebep olmaktadır (Akıncı vd, 2005: 4).

1.2.1.3. Finansal Dolarizasyon

Ize ve Yeyati (2003), finansal dolarizasyonu banka mevduatı ve krediler ile kamu borçları ya da finansman bonoları gibi banka dışı varlıkları da kapsamak üzere yabancı para birimi cinsinden varlık ve yükümlülüklerin ülke vatandaşlarının elde tutması olarak tanımlamaktadırlar. Arteta (2003) ise, ulusal bankacılık sisteminde doların varlığının daha fazla olduğu varlıkların ve yükümlülüklerin mevcudiyeti olarak tanımlamaktadır. Ayrıca finansal dolarizasyon yabancı paranın kredilere, mevduata ve diğer finansal sözleşmeleri endekslemek amacıyla kullanılması olarak da tanımlanmaktadır (Ize ve Parrado, 2002: 20).

Finansal dolarizasyonda varlık ve yükümlülük dolarizasyonu beraber gerçekleşmektedir. Yani bununla, bireylerin yabancı para birimi cinsinden varlık ve yükümlülük bulundurdıkları durum ifade edilmektedir. Para güvenirliliği kısıtlı olan ülkelerde finansal gelişme ve parasal istikrar açısından finansal dolarizasyonun faydalı olarak düşünülmesi, kaçınılmaz bir olgu olarak algılanmaktadır. Bireylerin yerli ve yabancı varlık ve para tutarak portföylerini çeşitlendirmek istemeleri olarak tanımlanan dolarizasyona başvurmaları, rasyonel düşünme ile gelecekte karşılaşabilecekleri olumsuz durumlara karşı servet ve gelirlerinin değerini koruma altına almak istemelerinden kaynaklanmaktadır. Gelişmekte olan birçok ülke, küreselleşme sonucunda finansal piyasalarda görülen liberal politikalar ile finansal dolarizasyonla karşı karşıya kalmaktadır. Yüksek ve kronik enflasyonun, bir ekonomide finansal dolarizasyonun bulunmasının en önemli sebebi olduğu söylenebilmektedir. Çünkü, enflasyonun yüksek olması ulusal para birimi cinsinden varlıkların fiyatlarında dalgalanmaların artmasına sebebiyet vermektedir. Dolayısıyla bu dalgalanmalardan yatırım kararlarını olumsuz etkilenmesi söz konusu olmaktadır (Dumrul, 2010: 201-202), (Gençay, 2007: 3-24).

1.2.2. Yarı Resmi Dolarizasyon

Bu tür dolarizasyonda yabancı para yasal para birimi olarak kabul edilmektedir ve üstelik mevzuatın izin verdiği ölçüde banka mevduatlarının çoğunluğunu oluşturabilmektedir. Bununla beraber yerel para birimi; ücretler, gıda, benzin ve elektrik gibi günlük harcamalar ve vergiler için kullanımda kalmaktadır. Yarı dolarize ülkeler merkez bankalarını muhafaza etmektedirler ve yerel para otoriteleri, doğası gereği sınırlı da olsa, kendi para politikalarını uygulama gücüne sahip olmaktadır (Schuler, 1999).

1.2.3. Resmi (Tam) Dolarizasyon

Birçok ülkenin kendi para birimi vardır ancak bazı ülkelerde paranın sahip olduğu fonksiyonlarının aşınması sebebiyle dolar gibi yabancı bir para birimi yaygın olarak kullanılmaktadır. 1980'li yıllarda İsrail, Meksika, Peru gibi hızlı enflasyon süreci yaşayan bazı ülkelerde enflasyonun üç haneli rakamlara ulaşması ile kişiler kendilerini ulusal para biriminin satın alma gücünün kaybına karşı korunma yöntemi olarak dolara geçmeyi öğrenmişlerdir. Zamanla bu ülkelerin hükümetleri yerli halkın dolar cinsinden banka hesapları açmalarına izin vererek dolaşımdaki dolar mevduatlarını kendi parasal istatistiklerinde göstererek gayri resmi dolarizasyonu onaylamışlardır. Ama 1994 Meksika krizi ile başlayan ardından 1997 Asya krizi, 1998 Rusya krizi ve 1999 Brezilya krizi ile devam eden birçok ülkede görülen bu krizler ile yeni arayışlar ortaya çıkmıştır. Ulusal para birimlerindeki çarpıcı ve maliyetli devalüasyonların birçok krizde ortak olduğu gözlemlenmiş ve alternatif bir döviz kuru düzenlenmesi önerileri geliştirilmiştir. Resmi dolarizasyon bu dönemde etkili ve uygulanabilir bir seçenek olarak ortaya çıkmıştır. Ancak Arjantin Cumhurbaşkanı Carlos Menem'in 1999'un başında dolarizasyon olasılığını ciddi şekilde düşündüklerini açıklaması ile birlikte konunun popülaritesi artmıştır. Buna göre, iki basamaktan oluşan bir dolarizasyon planı öngörülmektedir (Chang, 2000);

- Dolaşımdaki tüm ulusal para birimleri (madeni paralar ve banknotlar) ve bankalardaki rezervler daha önce belirlenmiş bir orandan dolara dönüştürülerek imha edilecektir.
- Ulusal para cinsinden yapılmış bütün sözleşmeler aynı şekilde önceden belirlenmiş bir dönüşüm oranından dolar cinsinden sözleşmelere dönüştürülecektir.

Özellikle ulusal para cinsinden banka mevduatları dolar cinsinden ve dolar olarak ödenecek mevduat haline gelecektir. Böylelikle bu plan kapsamında bir hükümet kendi para politikasını bağımsız olarak yürütme gücünden vazgeçerek ABD Merkez Bankası'nın uyguladığı para politikası kararlarına uymayı kabul edecektir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin para politikaları kararları üzerinde kontrol sahibi olacaktır. Resmi dolarizasyona geçilirken ulusal para birimi kullanımından tamamen vazgeçilirken, para kurulu sisteminde Merkez Bankası'nın desteklediği tam ikamenin mevcudiyeti sağlanmaktadır. Bu sistem ulusal para kullanımını ortadan kaldırmaz ancak tamamen dolara eşdeğer kılmaktadır (Chang, 2000: 2).

Resmi (tam) dolarizasyon tek taraflı ve çift taraflı olmak üzere iki türe ayrılmaktadır. Tek taraflı dolarizasyonda ülkeler birbirleriyle karşılıklı bir anlaşma yapmadan bir ülkedeki karar birimleri diğer bir ülkenin ulusal parasını benimseyerek bu duruma yasal olarak resmiyet kazandırmaktadır (Hausman ve Powel, 1999: 4). Yani parası kullanılan ülkenin resmi bir onayı olmadan tek taraflı dolarizasyon gerçekleşmektedir. Tek taraflı dolarize olan ülke parasını kullandığı ülkenin faiz içermeyen paralarını satın almak amacıyla faiz içeren rezervlerini kullanarak paraları değiştirebilmekte ve bu da tek taraflı dolarizasyonu benimsemiş ülkeye belli bir maliyet yüklemektedir. Ayrıca söz konusu ülke gelecekte parasal tabanı artırabilmek ve yurtdışında kullanılabilecek yabancı para satın almak amacıyla finansman ya da dış ticaret üzerinden döviz biriktirmesi gerekmektedir. Yurtdışında yabancı para arzının sabit olmasına karşılık yabancı para talebinin artması durumunda dolarize olan ekonomi için bu paranın yabancı ülkeye göre yurtiçi satın alma gücü artmaktadır. Yani, dolarize olan bir ülkede yabancı ülkeye kıyasla yabancı para birimi cinsinden fiyatlar düşecek bu sebeple, dolarize olan ülkede ihracatlar artacak, ayrıca parasal tabanı genişletebilmek için gerekli olan yabancı para miktarı bu şekilde sağlanabilecektir. Çift taraflı dolarizasyonda, dolarizasyonu tercih eden ülke ile parasının resmi ödeme aracı olarak kabul edileceği ülke arasında bir anlaşma yapılmaktadır. Buna göre dolarize olan ülke yabancı bir para birimini yasal ödeme aracı olarak kabul etmektedir. Bu dolarizasyonda, yabancı para biriminin sahibi ülke ile tam bir işbirliği içerisinde paraların değişimi gerçekleştirilmektedir. Çift taraflı dolarizasyonu tercih eden ülke, yeniden yerli para arz etmeye çalışması halinde parası tercih edilen ülkenin para otoritesi bu ülkeye başlangıçta yapılan serbest para

transferini karşılamak amacıyla başlangıçta aldığı teminat varlıklarını kullanmaktadır. Bu dolarizasyon türünün tersine çevrilme maliyetinin çok yüksek olması sebebiyle tek taraflı dolarizasyona kıyasla ülkeleri daha fazla disipline etmektedir (Cooper, 2004: 81).

Dolarizasyon kulağa liberal, modern gelse de, ülke ekonomisinde parasal bir çerçeve oluşturmaktan ziyade dışsal problemlerin içsel etkisini arttırarak politika yapıcılarının dikkatini asıl istikrarsızlık problemlerinden uzaklaştırarak, Latin Amerika ülkelerinin ekonomilerinde serbest pazar büyümesi yönünde gösterilen çabaları tehlikeye atabilmektedir (Fontaine, 2000: 35).

Bir ülkenin resmi dolarizasyonu benimsemesi halinde sağlaması gereken bazı ön koşullar bulunmaktadır (Corbo, 2002: 96), (Jameson, 2001: 6), (Velasco, 2000: 4). Bunlar;

- Tam dolarizasyona geçecek olan ülke, parasını yasal olarak kabul edeceği ülkeyle oldukça bütünleşmiş, bununla birlikte benzer şoklara sahip olması gerekmektedir.
- Tam dolarizasyona geçecek olan ülke, parasını benimseyeceği ülkeyle yapılan ticaretin gelişmiş olması gerekmektedir.
- Tam dolarizasyona geçecek olan ülke, enflasyon ile ilgili olarak parasını yasal olarak kabul edeceği ülkeyle uygulanan para ve maliye politikaları açısından oldukça benzer seçimlere sahip olmaları gerekmektedir. Bu koşul geçmişinde yüksek enflasyon problemi yaşamış bugün ise fiyat istikrarı hedeflenen ülkelerde kolaylıkla sağlanmaktadır.
- Tam dolarizasyon durumunda sabit döviz kuru kullanıldığı için ters bir şokla karşılaşılması halinde, işgücü piyasalarının çeşitli şoklara uyum sağlayabilecek kadar esnek olması gerekmektedir. Bu sebeple, tam dolarizasyona geçecek olan ülkenin başlangıç olarak işgücü piyasasında çeşitli reformlar yaparak belirtilen esnekliği sağlaması gerekmektedir.
- Tam dolarizasyonda, merkez bankası ulusal bankalara nihai ödünç verici mercii olarak kaynak aktaramadığı için bankaların finansal açıdan güçlü olmaları ve bununla birlikte düzenlemelerini iyi yapmaları gerekmektedir. Ancak, finansal bir

kriz görülmesi halinde yabancı ticari bankalardan ya da gelişmiş herhangi bir ülkenin para otoritesinden kredi imkânlarının olması ve ekonomik durumunun aciliyet olması halinde finansman sağlayabilecek kadar güçlü olması gerekmektedir.

- Merkez bankasının zayıf, mali kurumların ise sorunlu olduğu ülkelerin tam dolarizasyona geçmeleri daha uygun olmaktadır. Ancak, yüksek kaliteli kurumların ve yasal kurulların varlığı bu rejimin sağlıklı işlemesi açısından gerekli olmaktadır.

- Tam dolarizasyon benimsendiğinde parasal tabanı değiştirmek için yeterli döviz rezervine merkez bankasının sahip olması gerekmektedir. Ayrıca, ülkenin mali durumunun özel kesimin işleyişini kolaylaştıracak kadar güçlü olması gerekmektedir. Aksi takdirde, düşük büyüme, yüksek istihdam ve yüksek faiz oranları gibi iktisadi sonuçlar sistemin kredibilitesini azaltarak spekülâtif ataklara karşı kırılganlığını artırmaktadır.

- Tam dolarizasyon, ülke için riskli bir faiz oranının özel kesimin talebinde azalma olmadan finansal açıdan güçlü bir hükümetin varlığını gerektirmektedir. Aynı zamanda, toplam talebin azalması ile sonuçlanan şoklarla karşı karşıya gelindiğinde hükümetin konjonktüre ters istikamette mali politika yürütebilme gücüne ülkenin sahip olması gerekmektedir.

Resmi dolarizasyonun bazı maliyetleri ve faydaları bulunmaktadır. Bağımsız döviz kuru ve para politikalarının uygulanamaması, merkez bankasının para basarak borç veren nihai mercii olma işlevini yerine getirememesi ve senyoraj gelirleri kaybı resmi dolarizasyonun başlıca maliyetleri olmaktadır. Kullanılan ortak para birimiyle birlikte işlem maliyetlerinde azalma, mali ve parasal politikaların güvenilirliğinin artması ve uluslararası bütünleşme ile finansal sistemin derinleşmesi sonucunda enflasyonun, faiz ve reel döviz kurundaki oynaklığın düşmesi ve güçlü bir para birimine geçişle ulusal para riskinin ortadan kalkması resmi dolarizasyonun faydalarından olmaktadır. Aşağıda resmi dolarizasyonun maliyetleri ve faydaları ayrıntılı olarak anlatılacaktır.

1.3. DOLARİZASYONUN MALİYETLERİ

Literatürde birçok iktisatçının dolarizasyonu eleştirdiği görülmektedir. Buna göre; Sach ve Larrain (1999), piyasa dengesizliklerinin giderilmesinde dolarizasyonun aşırı uç bir rejim olduğunu belirtmektedir. Ayrıca son borç mercii

işlevi ve senyoraj gelirinin kaybı gibi maliyetlerinin olacağını ifade ederek dolarizasyon sürecine girilmesi halinde, süreci tersine çevirmenin çok zor olduğunu belirterek dolarizasyonu eleştirmektedir. Acosta (2001), dolarizasyonun ülke ekonomisinde yaşanan dalgalanmalara karşı verilen tepki kalitesini düşürdüğünü, gelişme ve liberalizasyona herhangi bir katkı sağlamayacağını ifade etmektedir. Edwards (2001), finansal sektörü çoğunlukla ulusal para ile çalışan, önemli ekonomilerle entegre olamayan, dış ticaret hadleri dengesiz olan ülkelerin, dolarize olmaları halinde önemli maliyetlerle karşı karşıya kalacaklarını, dışsal şok yaşamaları halinde üstesinden gelme konusunda zorluk yaşayacaklarını ifade ederek dolarizasyonu eleştirmektedir. Rengifo vd. (2010) ekonomik bir krizin olmadığı bir durumda dahi, ekonomik birimlerin varlıklarının çoğunlukla yabancı para birimi cinsinden olması durumunda ülkede finansal derinleşmenin yeterince olamayacağı savunulmaktadır. Broda ve Yeyati (2003) döviz kurunun, ekonomideki reel ya da dışsal şoklara karşı tampon olarak kullanılamayacağı, merkez bankasının faiz oranları ve para arzı üzerindeki kontrolünün ortadan kalkacağı, piyasaya likidite sağlayabilme imkanının kısıtlanacağı, parasal bağımsızlığın kaybedileceği düşünülerek dolarizasyonu eleştirmektedir.

Dolarizasyonun neden olduğu maliyetler ve sağladığı faydalar ortaya konduğunda burada dikkat edilmesi gereken esas husus söz konusu maliyetler ve faydalardan bazıları resmi dolarizasyon uygulanması halinde ortaya çıkmaktadır. Dolarizasyonun sebep olduğu başlıca maliyetler aşağıdaki gibidir (Antinolfi ve Keister, 2001: 29-35);

- Senyoraj gelirlerinde kayıp yaratarak ülkeye bir maliyet yüklemektedir.
- Merkez bankasının, nihai ödünç verici mercii işlevini ya da basma yetkisini gelir sağlama amacıyla kullanarak finansal sisteme likidite temin etme imkanını kısıtlamaktadır.
- Döviz kurunun ekonomideki reel ya da dışsal şoklara karşı tampon olarak kullanılmasını engellemektedir. Aynı zamanda faiz oranları ve para üzerindeki merkez bankasının kontrolünü ortadan kaldırdığından parasal bağımsızlık kaybı yaratmaktadır.

1.3.1. Senyoraj Gelirlerinin Kaybı

Dolarizasyon ile birlikte para basma yetkisinin sağladığı senyoraj gelirleri uluslararası düzeyde devredilmiş olmaktadır. Yabancı bir para birimini yasal ödeme aracı olarak kullanan bir ülke, öncelikle bankaların ve halkın ellerinde tuttıkları yurtiçi para stokunu ödünç aldığı fonlarla ya da yabancı para cinsinden uluslararası rezervlerle değiştirmek zorunda kalmaktadır. Ardından, söz konusu ülke para talebinde meydana gelecek artışı karşılamak amacıyla her yıl basılacak olan para akışından kaynaklanacak gelecekteki senyoraj gelirlerinden de vazgeçmektedir (Berg ve Borensztein, 2000: 40). Senyoraj gelirleri bazı gelişen ekonomiler için hükümet gelirleri açısından bakıldığında önemli bir gelir kaynağı olmaktadır. Yabancı paraya olan talebin artış göstermesi sonucunda azalan senyoraj gelirleri dolarizasyonun önemli bir maliyeti olmaktadır (Özen, 2018: 105).

Senyoraj geliri, bir hükümetin itibari para yaratma tekeline sahip olduğu için kazandığı gelirdir. Genellikle ülkenin merkez bankası, para yaratımını düzenlemekten sorumlu olmaktadır. Senyoraj geliri, bilançosunu oluşturan unsurların özel niteliklerinin bir sonucu olmaktadır (Gros, 1993).

Resmi dolarizasyonda, stok maliyeti ve akım maliyeti olmak üzere iki tür senyoraj geliri kaybı bulunmaktadır. Dolarize ülke, yerli parayı yabancı parayla değiştirmek amacıyla, bankaların ve halkın tuttıkları yerli para stokunu satın almak durumunda kalmaktadır. Ülke uluslararası rezervlerini kullanarak parasal tabanı yabancı parayla değiştirmektedir. Dolayısıyla bu durumdan kaynaklanan bir stok senyoraj geliri kaybı maliyeti olmaktadır. Resmi dolarizasyon sonucunda bu stoklardan kazanılan senyoraj gelirleri de yabancı ülkenin merkez bankasına gitmektedir (Chang ve Veleco, 2003: 53), (Bogedic, 2000: 6). Resmi dolarizasyona geçildikten sonra ülkenin yabancı para talebinin karşılanması amacıyla yabancı para stokunun artırılması için yabancı para satın alınması gerekmektedir. Bu durum akım senyoraj kaybı maliyeti olarak ifade edilmektedir. Para talebindeki artışların karşılanması amacıyla, ulusal merkez bankası, her yıl ek para basarak bu para akımlarından kazanabileceği senyoraj gelirlerinden de vazgeçmektedir (Bogedic, 2000: 7), (Yeyati ve Sturzenegger, 2003: 34).

Dolarizasyonun senyoraj maliyeti ülkeden ülkeye değişiklik gösterse de, yabancı parayı resmi olarak kullanacak ülke açısından bakıldığında, senyoraj geliri

elde edememenin önemli bir maliyeti olmaktadır. Bu maliyetin azaltılabilmesi amacıyla para birimi kullanılan ülke ile senyoraj gelirinin paylaşımı anlaşması yapılabilmektedir. Hausmann ve Powel (1999), Calvo (1999), para birimi kullanılan ülke ile anlaşma yapılarak, senyoraj gelirinin paylaşılabilirliğini savunmaktadır. Böylece dolarize ülkenin, para birimini kullandığı ülke ile bir anlaşma yapması halinde senyoraj gelir kaybını azaltabilmektedir. Böyle bir anlaşma sonucunda, para birimi kullanılan ülkenin senyoraj gelirinin bir bölümü dolarize ülkeye geri ödenebilmektedir.

Dolarizasyon ekonomik korunma konusunda garanti sağlamaz, ülkeler arasında yaşanabilecek bir siyasi kriz ile ekonomide kayıplar ortaya çıkabilmektedir. Dolarizasyona geçmiş bir ülke ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirirken kur riskinden kaçınabilir, ancak ülke riski kur riskinin yerini almaktadır. Dolarizasyon kararı verilirken her ne kadar parasının güçlü olduğu bir ülke tercih edilse bile, bu ülkede ortaya çıkabilecek siyasi bir istikrarsızlık ya da ekonomik kriz gibi durumlarda dolarizasyonu seçmiş ülke riskli hale gelerek, ülke parasını da riskli hale getirecektir (Özen, 2018: 105).

1.3.2. Nihai Ödünç Verici Mercii Kaybı

Merkez bankasının bankalara borç veren nihai mercii olmak gibi bir görevi bulunmaktadır. Dolarizasyonun görüldüğü bir durumda bu niteliği ortadan kalkmaktadır ve para basma yetkisini de yitirmektedir. Bu yüzden bankaların kapanması korkusuyla banka hesaplarından çok büyük paralar çekilmek istenmesi halinde, merkez bankası para basıp bankalara borç veremediğinden meydana gelen istikrarsızlığa müdahale edememektedir. Hükümet tarafından bağımsız bir para ve kur politikası uygulanamamaktadır, böylelikle para politikasını kontrol etme konusunda etkinliğini yitirmektedir. Ülkede enflasyon veya deflasyon gibi bir problemle karşı karşıya gelindiğinde, hükümet para arzı ve faiz oranları ile ekonomiye müdahale edilebilecekken, dolarizasyonun yaşandığı süreçte para arzını istediği gibi kontrol edememektedir. Bu durumda hükümet, parası benimsenen ülkenin para politikalarına bağımlı kalmaktadır. Döviz gelirleri olmayan firmalar, yabancı para cinsinden borçlanmaları halinde, bir devalüasyon ile birlikte borçlarını çevirememesi sorunu ile karşı karşıya kalabilmektedirler (Özen, 2018: 105).

Birçok nedenden dolayı, döviz riski, borçların vaktinde ödenememesi riskini artırabilmektedir. Öncelikle, bir hükümet döviz krizinden kaçınmaya çalışırken, dış borç ödemelerini ertelemek zorunda bırakacak döviz kontrollerini uygulamaya koyabilmektedir. İkinci olarak, borçların vaktinde ödenememesi riski, yabancı para birimi ağırlıklı olarak daha yüksek borç servis maliyeti sebebiyle devalüasyonla birlikte artabilmektedir. Son olarak, devalüasyon ile birlikte finansal sektörde ağır kayıplara yol açabilmektedir ve hükümetler, maliyetin önemli bir bölümünü karşılama yükümlülüğü ile karşı karşıya kalabilmektedir (Berg ve Borensztein, 2000: 39).

1.3.3. Parasal Bağımsızlık Kaybı

Bir ülke kendi para birimini değiştirerek başka bir para birimi benimsediğinde para politikasını bağımsız bir şekilde yürütme yeteneğini kaybetmektedir. Bağımsız bir para politikasının ekonomi için üç temel faydası bulunmaktadır. İlk olarak, bağımsız bir para politikası, yurt içi faiz oranını dış faiz oranlarından izole etmeye ve seviyesini daha serbest bir şekilde belirlemeye izin vermektedir. Bu izolasyon, örneğin yabancı faiz oranlarını yükselten bir dış parasal şokun yurtiçi faiz oranı üzerindeki etkisini sınırlamaktadır. İkincisi, para otoritelerinin para politikasını toplam talebin döngüsel olmayan bir yönetim aracı olarak kullanmalarına izin vermektedir. Bu araç, örneğin ekonomide iş döngüsü ya da ticaret hadlerindeki şoklar nedeniyle ortaya çıkan döngüsel dalgalanmaları yumuşatmak için kullanılabilir. Bağımsız bir para politikasının üçüncü faydası ise ciddi deflasyonist ayarlamalardan kaçınmak için kullanılabilmesi olmaktadır. Para politikasının toplam talep üzerinde herhangi bir etkisi olmasa bile, bağımsız bir para politikası, para otoritelerinin fiyat seviyesini etkileme ya da belirleme kabiliyetini geliştirmektedir. Yani merkez bankaları para politikası ile enflasyon oranını her zaman etkileyebilmektedirler. Bu sebeple, fiyat seviyesini etkileme yeteneği, ciddi deflasyonist ayarlamalardan kaçınmak için kullanılabilir. Calvo (1999), bunun sabit bir döviz kuru ya da dolarizasyon uygulayan bir ülke için muhtemelen en ciddi tehdit ve tehlike olduğuna işaret etmektedir. Onun argümanı, deflasyonist yeniden düzenlemelerin genellikle borçları olan şirketler ve bireyler için çok ciddi sonuçları olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Bu durum ‘borç deflasyonu’ olarak

adlandırılmaktadır ve verimli şirketlerin bile, borçlarının deflasyonist ayarlamadan etkilenmemesi ve aynı zamanda hem fiyatların hem de gelirlerinin düşmesi sebebiyle ciddi finansal sorunlar yaşayabileceği anlamına gelmektedir. Ciddi borç deflasyonu sorunları, büyük temerrütlere ve iflaslara neden olabilmekte ve bu da tüm ekonomiyi etkilemektedir (Curutchet, 2001: 13).

Dolarizasyonun resmi olarak benimsendiği ülkelerde para politikası bağımsız olarak izlenememekte ve döviz kuru aracından faydalanılamamaktadır. Bu ülkede artık para birimi benimsenmiş ülkenin para politikaları geçerli olmaktadır. Bu sebeple, dolarize olan ülkenin ekonomisi üzerinde etkili olabilecek petrol fiyatları, yurtdışı faiz oranlarında ani değişiklikler ve dış ticaret koşulları gibi dışsal şoklara karşı döviz kuru ve para mekanizmalarından yararlanamamaktadır. Yani, bu şoklara uyum sağlamak maliyetli ve zor olacak, daraltıcıya da genişletici para politikaları uygulanamayacak, devalüasyon uygulanamayacak ve fiyatlar genel seviyesi belirlenemeyecektir. Sonuç olarak dolarize ülkenin çıkarlarına ters düşmesi halinde bile, para birimini kullandığı ülkenin döviz kuru ve para politikalarına bağımlı hale gelmektedir. Örneğin, para birimi resmi olarak kabul edilen ülkenin faizlerin yükselmesi ile parasının değer kazanması halinde, dolarize ülkenin durgunluktan çıkabilmesi daha zor olmaktadır. Bununla birlikte, dolarize ülkenin, para birimini kullandığı ülke ile ekonomik yakınlık ve bütünlük göstermesi halinde iki ülkenin karşılıklı iş yapmaları söz konusu olmaktadır. Böylece dolarize ülkenin bağımsız döviz ve para politikası uygulama ihtiyacı olmamaktadır (Salvatore, 2001: 348).

1.4. DOLARİZASYONUN FAYDALARI

Literatürde birçok iktisatçının dolarizasyonu savunduğu görülmektedir. Schuler'a (1999) göre, resmi dolarizasyon uluslararası para sistemini krizlere karşı daha dayanıklı ve daha az meyilli hale getirerek, gelişen ülkelerin dolarizasyonu önemli bir seçenek olarak düşünmelerinin faydalı olacağını söyleyerek desteklemektedir. Bogedic (2000), ülke örneklerinden yola çıkarak dolarizasyon sürecinin faydalarına değinerek, dolarizasyon sürecini benimseyecek ülke sayısının artacağını belirtmektedir. Ayrıca tam dolarizasyonun daha sıkı ticaret ve finansal entegrasyon sağlamanın doğrudan, geri döndürülemez ve güvenilir yolu olduğunu belirtmektedir. Calvo'a (1999) göre, dolarizasyon para politikasının güvenilirliğini

ve tahmin edilebilirliğini artırır, devalüasyon riskini ortadan kaldırır, böylece krizlerin kötüleşmesini de önler ve faiz hadlerini düşürerek istikrara katkı sağladığını belirterek savunmaktadır. Arteta (2001), dolarizasyonu seçen Ekvator örneğinden yola çıkarak dolarizasyonun enflasyon üzerinde azaltıcı etkisi olduğunu, beklentileri istikrara kavuşturduğunu aynı zamanda başka ülkeler için de bir seçenek olabileceğini belirterek desteklemektedir. Lopez (2002) de Ekvator örneğinden hareketle, dolarizasyonu benimsedikten sonra geçmişe göre çok daha iyi bir makroekonomik istikrar sağladığını belirterek, dolarizasyonun iyi bir seçenek olduğunu savunmaktadır. Munhupedzi ve Chidakwa (2017), dolarizasyon ile elde edilen faydaların maliyetlerinden daha fazla olduğunu öne sürerek yeterli likidite sağlanarak dolarizasyonun bütün faydalarının görüleceğini, ülke içindeki yatırımların ve iş çevresinin olumlu yönde etkileneceğini belirterek dolarizasyonu desteklemektedir.

Ekonomik literatür, güçlü bir yabancı paranın tek yasal ödeme aracı olarak benimsenmesi olarak tanımlanan resmi dolarizasyonun üç temel faydasına işaret etmektedir (Yeyati ve Sturzenegger, (2003);

- Aynı para birimini kullanan ülkeler arasında işlem maliyetini düşürür,
- Para ve maliye politika güvenilirliğini artırarak daha düşük enflasyon oranlarına ve daha düşük reel döviz kuru oynaklığına neden olur,
- Döviz riskini ve maliyetli spekülasyon saldırılarının oluşmasını ortadan kaldırarak ülke riskini azaltır.

1.4.1. İşlem Maliyetinin Azalması

Sabit döviz kurunun sonuçlarından biri, döviz kuru oynaklığı ile ilgili olarak döviz risklerinin azalması olmaktadır. Sabit döviz kuru rejiminde kur riskleri azaltılsa da gelecekte sabit kurdan vazgeçilebileceği için belli bir kur riski her zaman devam edecektir. Sabit döviz kuru, yerli para biriminin yabancı bir para birimine göre sabit bir oranda değiştirildiğini ifade etmektedir. Burada döviz kuru değişkenliğinin, ancak istikrarsız döviz kurlarının yarattığı riskten korunmanın mümkün olamadığı durumda ya da en azından verimli finans piyasasında fiyatlandırılmadığında olumsuz bir etki yaratmaktadır. Ancak, para biriminin zayıf olduğu ülke için riskten korunmanın maliyetinin pahalı olacağını düşünmek mantıklı olmaktadır. Para biriminin çok zayıf olduğu bazı az gelişmiş ülkeler için herhangi bir

riskten korunma mekanizmasının bulunmadığı bile söz konusu olabilmektedir. Sabit döviz kuru rejimlerinin tersine dolarizasyon, yerini yabancı bir para biriminin aldığı, yerli para biriminin tamamen ortadan kaldırılması anlamına gelmekte ve böylece döviz kuru riski tamamen ortadan kalkmaktadır (Stein vd, 1999: 12-13).

Dünyada birçok para birimi kullanılarak işlem yapılmaktadır. Yerli para birimini yabancı para birimine çevirmek için alış ve satış oranları arasındaki fark ile bir işlem maliyeti ortaya çıkmaktadır. Resmi dolarizasyon yerli paranın yabancı paraya çevrilme maliyetinden oluşan işlem maliyetini büyük oranda ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca, ortak bir para birimini kullanan ülkeler arasındaki işlem maliyetinin de düşmesine sebep olmaktadır. Böylece söz konusu ülkelerin kur riskinden korunmaları gereksiz hale gelmektedir ve bu ülkeler arasındaki ticaret ile yatırım artma eğiliminde olmaktadır (Schuler, 1999). Daha düşük işlem maliyetlerinin bir başka yönü de, ayrı bir yerli para olmadan, bankaların daha düşük rezervleri tutabilmeleri ve böylece iş yapma maliyetlerini azaltabilmeleridir (Moreno-Villalaz, 1999: 437). İşlem maliyetlerinin azalması ve para basmaktan kaynaklanan enflasyonist baskının ortadan kalkmasıyla daha güçlü bir finansal sistem sağlanmaktadır. Finansal sistemin güçlenmesi ile dünya ekonomilerine entegrasyon ve sürdürülebilir büyüme açısından uygun ortam sağlanmaktadır (Özen, 2018: 106).

Dolarizasyonun faydalarının önemi üç ana özelliğe bağlı olmaktadır. İlk olarak, döviz kuru oynaklığı yüksek olduğunda işlem maliyetindeki azalma daha yüksek olmaktadır. İkinci olarak, para birimi dönüştürme ile ilişkili olarak döviz maliyetleri yüksek olduğunda, işlem maliyetlerinin azalması daha yüksek olmaktadır. Son olarak, ticaret ve yatırım akışlarındaki artış dolarize ülkeler ile parası yasal olarak kabul gören ülke arasındaki ticari ve finansal entegrasyon yüksek olduğunda daha yüksek olmaktadır (Curutchet, 2001: 10-11).

1.4.2. Güvenilirliğin Artması

Resmi dolarizasyonun sağladığı avantajlardan biri ülkeye mali disiplin getirmesi olmaktadır. Dolarizasyon, merkez bankalarının para basma yetkisinin ellerinden alınması ile para arzına gereksiz müdahalelerde bulunularak oluşan istikrarsızlıklara engel olmaktadır. Merkez bankalarının bağımsızlıklarının

sağlanamadığı ülkelerde, her ihtiyaç hissedildiğinde para basılması ülkede gereğinden çok para arzına ve enflasyona neden olmaktadır. Dolarizasyonun benimsenmesi halinde bu risk ortadan kalkmaktadır. Ülkenin yabancı kredi maliyetleri dolarizasyon ile azaltılabilmektedir. Bu durumda ülkede yabancı kredi maliyetleri azalırken, karlılıklarında artış olmaktadır. Çünkü dolarizasyon sürecinin yaşandığı bir ülkenin ekonomisinde sağlanacak bir istikrar ile ülkeye giren kredilerin geri gitme riski azalır, güven artar bunun sonucunda da daha düşük maliyetli ve daha uzun vadeli kredilerin ülkeye girme imkanı olmaktadır. Uluslararası ticaretin gelişmesine katkı sağlamaktadır. Kur riskinin ortadan kalkması ile farklı para ve kur politikasından kaynaklanan maliyetlerde ortadan kalkmaktadır. Bunun sonucunda ortak para birimini kullanan ülkelerin birbirleriyle olan ticaret hacminde diğer ülkelerle yaptıkları ticaret hacmine göre daha fazla olacaktır (Özen, 2018: 106).

Tam dolarizasyon gelişmekte olan birçok ülkede, enflasyon oranını düşürmesi ve ulusal paranın değerinde kayıp riskini yok etmesi risk primini azaltarak reel faiz oranlarını da azaltmaktadır. Enflasyon ile nominal faiz oranlarının yüksek olduğu ülkelerde, tam dolarizasyon bu oranların düşmesini sağlayarak ve reel gelirin artmasına sebep olmaktadır. Ayrıca, bir yandan kamuyu finanse ederken diğer yandan, hükümetin enflasyon ile gelir elde etme gücünü ortadan kaldırarak mali disiplin sağlamaktadır (Fischer, 1982: 300-310). Dolarizasyon ile sağlanan ekonomik istikrar, ülkenin ulusal ve uluslararası güvenirliliğinin artmasını sağlayarak yurtdışından kolayca kredi bulabilmesine imkan sağlamaktadır. Böyle bir ülkede yabancı kredi maliyetlerinde azalma görülürken ekonomik büyüme ve yatırımlar dolaylı olarak canlanmaktadır (Yeyati ve Sturzenegger, 2003: 23).

1.4.3. Ülke Riskinin Azalması

Ülke riski bir ülkenin uluslararası borç bulabilme açısından borçlanma maliyetinin hem yüksek hem de bu sebeple güvenilirliğinin düşük olması ve kolayca uluslararası finansman bulamaması anlamına gelmektedir. Ülkelerin iç ve dış finansman maliyetinin oldukça yüksek olması sebebiyle kalkınmaları önünde en önemli sorun olduğundan özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından oldukça önemli olmaktadır (Yeyati ve Sturzenegger, 2003: 24). Resmi dolarizasyonun yaşanmadığı ülkelerde çoğunlukla uluslararası kredi değerliği düşük olduğundan bu ülkelerin yabancı para birimi cinsinden borçlanma seviyeleri de düşük olmaktadır. Birçok

gelişmekte olan ülkenin ulusal para birimi cinsinden uluslararası borçlanma yapılmadığından dolayı söz konusu ülkelerin ulusal paralarının zayıf olduğu görülmektedir ve bu durum da ülke riskine sebep olmaktadır (Berke, 2009: 136).

Gelişmekte olan ülkelerde görülen en önemli sorunlar, uzun yıllar devam eden yüksek enflasyon, döviz kurunda meydana gelen oynaklıklar ve para politikalarının olumsuz sonuçlanması olmaktadır (Hausman, 1999: 77). Bunun sonucunda devlet, firmalar ve bireyler yerli para birimi ile dış piyasalardan, hatta bazen iç piyasadan da, ya borçlanamamakta ya da daha maliyetli bir şekilde borçlanabilmekte ve ülke yükümlülük dolarizasyonu sürecine girmektedir (Calvo, 1999: 12).

Borçlanma maliyetleri duruma göre dolarizasyon süreci ile azalabilmekte ya da artabilmektedir. Bu maliyetlerin azalması ya da artmasına sebep olan çeşitli faktörler mevcuttur. Maliyetlerin azalmasının sebepleri arasında resmi (tam) dolarizasyonun devalüasyon riskini ortadan kaldırarak borçların geri ödenmeme riskini ve spekülatif atakların karşısındaki faiz oranı maliyetini düşürmesi, ortak bir paranın kullanılması sebebiyle bankaların etkinliğini mali ve parasal politikaların güvenilirliklerini artırması sayılabilmektedir. Maliyetlerin artmasının sebepleri arasında ise resmi (tam) dolarizasyonun enflasyon vergisi kaybını içeren bir finansman mekanizması olması ve hükümetin bütçe kısıtını olumsuz etkileyen bu kaybın çıktı değişkenliğini artırması sayılabilmektedir. Bütün bunlar, yabancı para cinsinden uluslararası borçlanmanın, ulusal para cinsinden yurtiçi borçlanmaya göre tercih edilmesine sebep olduğu için tam dolarizasyonun yaşandığı ülkelerde, ülke riski önemli oranda düşme eğiliminde olmaktadır (Yeyati ve Sturzenegger, 2003: 28).

1.5. DOLARİZASYONUN NEDENLERİ

Bir ekonomide yabancı para birimi kullanımının artış göstermesi çoğunlukla bir ülkenin vatandaşlarının kendi para birimine ilişkin istikrarsızlığına verdiği bir yanıttır. Bununla beraber yabancı para kullanımında meydana gelen artış ile birlikte makroekonomik istikrarın artmasına sebep olabilmektedir.

Ancak döviz kurlarında meydana gelebilecek büyük çaplı dalgalanmalar, ekonomik ve likidite krizleri bununla birlikte ödemeler dengesinde ortaya

çıkabilecek sorunlar düşünüldüğünde finansal sistemleri daha savunmasız hale getirebilmektedir (Neanidis ve Savva, 2013).

Dolarizasyonun ortaya çıkmasında iki ana sebep önemli olmaktadır. İlk sebep, makroekonomik istikrarsızlık ve bu istikrarsızlığa karşı ekonomik birimlerin yabancı para birimine yönelerek korunmak istemeleri olmaktadır. İkinci temel sebep ise piyasa eksiklikleri ve düzenleyici çerçevedeki aksaklıklar olmaktadır (www.ekonomist.com.tr).

Paranın yıpranması ve yüksek enflasyon sonrasında, halk yerli parayı güvenebileceği bir değer saklama aracı olarak görememekte, bunun yerine yabancı para cinsinden varlıkları tutmayı tercih etmektedir. Bireyler yerli para biriminin gelecekteki satın alma gücüyle ilgili olarak güvenlerini kaybetmeleri sonucunda uzun vadeli borç işlemlerini yerli para birimiyle gerçekleştirme konusunda isteksiz davranmaktadırlar. Enflasyon seviyesi değişken ve yüksek olduğunda, yerli para birimi cinsinden enflasyona endeksli sözleşmeler hazırlamaktansa güvenilir bir yabancı para birimi cinsinden sözleşme hazırlamak daha kolay olmaktadır. Enflasyon yüksek iken yerli para birimi cinsinden fiyatları devamlı değiştirmek yerine fiyatları güvenilir yabancı para birimi cinsinden belirlemek daha kolay olmaktadır (Meyer, 2000: 2).

Yüksek enflasyonun görüldüğü ülkelerde dolarizasyon, bir korunma yöntemi olarak da görülmektedir (Guidotti ve Rodriges, 1992: 521). Guiso, Sapienza ve Zingales (2004), Mudd ve Valev (2009) güvenin, finansal gelişmenin temel bir belirleyicisi olduğunu ifade etmektedirler. Dolayısıyla eksik güven, tasarruflar ve yatırım davranışı üzerinde oluşacak etkiler nedeniyle dolarizasyonun oluşum mekanizması üzerinde etkili olabilmektedir. Yüksek kronik enflasyonun yaşandığı ve dolarizasyonun yüksek seviyelerde seyrettiği ülkelerde, enflasyonun kabul edilebilir seviyeye inmesi halinde bile yabancı para talebinin yüksek olması, finansal sisteme yönelik olan bir güven göstergesi olabilmektedir. Güven kaybının söz konusu olduğu durumda dolarizasyon istikrarsızlığın nedeni ve aynı zamanda sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Serdengeçti, 2005: 4). Bir ülkede dolarizasyonun varlığının en önemli sebebinin yüksek ve kronik enflasyonun varlığının olduğu söylenebilmektedir. Enflasyonun yüksek olması yerli para cinsinden varlıkların değerinde azalmaya sebep olduğundan ekonomik birimlerin tepkisel davranmalarına yol açmakta ve yerli

paradan kaçış yaşanmaktadır. Yüksek ve kronik enflasyon yerli para birimi kullanılarak yapılabilecek işlemlerde fiyatlarda dalgalanmalara sebep olarak yatırımcıların yatırım kararlarını da olumsuz etkileyebilmektedir. Dolarizasyonun çeşitli sebepleri bulunmaktadır (Dumrul, 2010: 200-202). Bunlar;

- Yüksek Enflasyon,
- Portföy Çeşitliliği ve Risk Yönetimi,
- Dolarizasyon Histerisi,
- Finansal Gelişmişlik Düzeyi,
- Arbitraj,
- Ekonomik Açıklık Seviyesi,
- Politik Belirsizlikler,
- Devalüasyon Beklentileri,
- Finansal krizlerdir.

1.6. DOLARİZASYONUN EKONOMİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Dolarizasyonun görüldüğü ülkelerde finansal işlemleri için yeterli kaynak yaratılamadığından dış kaynak kullanmak zorunluluğu ortaya çıkmaktadır (Rodrik, 2000: 13). Ekonomik birimler, tasarruflarının ekonomik değerini korumak ve makro değişkenlerdeki oynaklığın oluşturduğu fırsatlardan yararlanmak amacıyla yabancı kaynaklara yönelmektedirler. Bu açıdan dolarizasyon, varlık dolarizasyonu ve yükümlülük dolarizasyonu olmak üzere iki şekilde ekonomik birimlerin bilançolarına yansımaktadır (Akıncı vd., 2005: 1). Dolarizasyonun bir mekanizması olan varlık dolarizasyonu göre ekonomik birimler yabancı bir para birimini yerli para birimiyle ikame ederek birikim yapmaktadırlar (Feige, 2003: 24). Varlık ikamesi ile birlikte bahsedilecek diğer bir mekanizma yükümlülük dolarizasyonudur. Ekonomik birimlerin yükümlülüklerinin çoğunlukla yabancı para birimine dayanmasını ifade etmektedir(Eichengreen ve Hausmann, 1999). Bu mekanizmalar birlikte görülebildiği gibi ayrı ayrı da gerçekleşebilmektedirler. Yabancı bir para cinsinden mevduata izin verildiği bir ülkede, yabancı para cinsinden yükümlülük de artmaktadır ve bununla birlikte varlık dolarizasyonu ve yükümlülük dolarizasyonu eş zamanlı artış gösterebilmektedir (Levy-yeyati ve Sturzenegger, 2005: 1607). Gelişmekte olan ülkelerde; ülkedeki işlemler, dış ticarete ilişkin işlemler, finansal servetin getirisini maksimize etmeye yönelik portföy çeşitlendirilmesi ve enflasyon

vergisi sebebiyle ekonomik kayıplardan korunmak gibi amaçlarla döviz talep edilmektedir (Acar Balaylar ve Abuk Duygulu, 2004: 36). Finansal sürecin işleyişi üzerinde etkili olan temel makroekonomik değişkenlerden enflasyon, para arzı, faiz oranları ve döviz kurlarındaki değişimlerin dolarizasyon süreci üzerinde etkili olmaktadır (Ertürk, 2001: 469).

Dolarizasyonun etkileri resmi dolarizasyon ve gayri resmi dolarizasyonda farklılık göstermektedir. Dolarizasyon üzerine yapılan çalışmaların çoğunda gayri resmi dolarizasyon safhası üzerine yoğunlaşmaktadır. Gayri resmi dolarizasyonda yerli paraya yönelik talep istikrarsız hale gelebilmektedir. Yabancı paraya olan talebin aniden artış göstermesi halinde, bu durumda yerli para değer kaybedebilmekte ve enflasyonun ortaya çıkmasına sebep olabilmektedir. Bireylerin büyük oranda döviz mevduatı tutması ile, iç ya da dış faiz hadlerinde meydana gelecek bir değişiklik döviz spekülasyonuna aracılık ederek, bir para cinsinden diğerine büyük kaymaları tetikleyebilmektedir. Bu durum da merkez bankasının işini zorlaştırabilmektedir (Özen, 2018: 107).

1.7. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE DOLARİZASYON

Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan dolarizasyon süreci para, maliye ve döviz kuru politikalarının uygulanmasında sorunlar yaratmaktadır. Ekonomik birimlerin portföylerinde yabancı para balansları bulundurmaları, uluslararası turizm ve ticaret gibi ekonomik faaliyetlerde gereğinden fazla artış yaşanması, uygulanan yanlış politikaların meydana getirdiği dış denge bozukluğu ve yüksek enflasyonda kaynaklanmaktadır. Yanlış politika uygulamalarına; kamu kesimindeki açıkların büyümesi, para arzında sürekli artış, dış ticaret ve döviz kuru ile ilgili olarak kısıtlamalara gidilmesi, reel faiz oranlarının yurt içinde düşük seviyede olması ve döviz kurlarının aşırı değerlenmesi örnek olarak verilebilmektedir (El-Erian, 1987: 39).

Yabancı para tutma konusunda bir engelin olmadığı ülkelerde para ikamesi süreci değer saklama aracı olarak ulusal para yerine yabancı paranın tutulmasıyla başlamaktadır. Enflasyonun yüksek seviyelerde seyrettiği ülkelerde ulusal paranın daha zayıf olmasından dolayı değer saklama özelliği ortadan kalkmaktadır. Para ikamesi kavramı eurozasyon ya da dolarizasyon kavramlarıyla da ifade edilmektedir. Bir ülkenin parasının kanuni olarak kabul edilmesi halinde yasal dolarizasyon

meydana gelmektedir. Ekonomik birimlerin devalüasyon, paraya el koyma ya da enflasyon gibi faktörler sebebiyle ulusal paraya güven kaybolmakta ve diğer güvenilir paralar talep görmektedir. Bu duruma fiili yani de facto dolarizasyon denmektedir. Kayıt dışı ekonominin büyümesi, fiili dolarizasyonun ortaya çıkması ile yakından ilişkili olmaktadır. Çünkü, yabancı para değişim aracı olarak bu ilişkilerde daha çok kullanılmaktadır (Feige, 2003: 2).

Tablo 1: Gelişmekte Olan Ülkelerde Döviz Yönelik Talebin Nedenleri, Dövizin Üstlendiği Fonksiyon ve Döviz Talebini Belirleyen Güdüler

Döviz Yönelik Talebin Nedenleri	Dövizin Üstlendiği Fonksiyon	Döviz Talebini Belirleyen Güdüler
1. Dış Ticaret İşlemleri	Hesap Birimi ve Değişim Aracı	İşlem ve İhtiyat Güdüsü
2. Finansal Servete İlişkin Getiriyi Maksimize etmeye Yönelik Portföy Çeşitlendirilmesi	Değer Birikim Aracı	Spekülasyon Güdüsü
3. Ülkedeki İşlemler	Hesap Birimi ve/veya Değişim Aracı	İşlem Güdüsü
4. Enflasyon Vergisi Nedeniyle Finansal Kayıplardan Korunmak	Değer Birikim Aracı	Spekülasyon Güdüsü

Kaynak: Acar Balaylar ve Abuk Duygulu, 2004: 36

Uygulanan liberal ekonomik politikalar sonucunda sabit kur rejiminin uygulama üstünlüğünde azalma görülmekte ve bunun yerine esnek kurlar ülkeler tarafından tercih edilen kur rejimleri haline gelmektedir. 1970’li yıllar itibariyle esnek kurların gelişmiş ülkeler tarafından tercih edilmeleriyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin sadece bir para birimine sabitleme yaptıkları görülürken, daha sonra bu sabitlemelerin birkaç ülkenin paralarının birleşimlerinden oluşan bir sepet şeklinde olduğu görülmektedir. 1970’li yılların ortalarına gelindiğinde sabit kur sistemi uygulayan gelişmekte olan ülkelerin oranının % 85 olduğu görülürken,

80'lerin ortasın bu oranın % 45 seviyelerine kadar inmiş olduğu ve % 50'ye yakın bir oranda ülkelerin esnek kur rejimi uygulamasına geçmiş olduğu görülmektedir (Velasco ve Cespedes, 1999: 5). Birkaç istisna dışında Ortadoğu ve Afrika ülkeleri peg rejimi tercih ederken, Asya ülkeleri ise esnek kurları tercih etmişlerdir. Avrupa'da bulunan gelişmekte olan ülkeler ve batı yarım küre iki rejimi de kullanmayı tercih etmişlerdir. Sabitleme rejimlerini düşük enflasyonu olan ülkeler, esnek kur rejimlerini ise yüksek seviyelerde enflasyon görülen ülkeler tercih etme eğiliminde olmuşlardır (Aghevli, Khan ve Montiel, 1991: 3).

Gelişmekte olan ülkelerde, 1990'lı yıllar itibariyle esnek kurlar daha fazla tercih edilmektedir. 1980'li yılların sonlarına doğru gelişmekte olan ülkelerde görülen enflasyon seviyelerinde artış olması bu durumun sebeplerinden biri olmaktadır. 1970'li yıllarda enflasyon % 25 seviyelerinde iken, 1980'li yıllara gelindiğinde enflasyonun % 300 seviyelerine kadar çıktığı görülmektedir. İkinci sebep ise, paralarını serbest dalgalanmaya bırakan önemli ülkelerin oluşan belirsizliklerle birleşen uygulamaların verdiği cesaret olmaktadır. Ancak ülkelere bazılarını önceden ilan edilen kur hedefi doğrultusunda yine de döviz müdahale etmektedirler (Aghevli, Khan ve Montiel, 1991: 2). Diğer bir sebep, 1980'li yıllar itibariyle sermaye akımlarının paylarında gelişmekte olan ülkelere doğru meydana gelen artış olmaktadır. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde bu durum cari işlemler ve piyasaların entegrasyonunda liberasyon biçiminde olmaktadır. 1970-1980 yılları arasında gelişmekte olan ülkelere yaklaşık olarak % 0.5 olan yabancı sermaye akımları payı, 1990'lı yıllarda bu oran % 3 seviyelerine ulaşmaktadır (Mussa vd, 2000: 14).

Birçok Asya ülkesinde sabit nominal kur rejimi ABD dolarına karşı uygulanmaktadır. Bu rejimler iki sebeple tercih edilmektedirler. İlk olarak, fiyat istikrarı sağlamak, ikinci olarak ise faiz oranlarında genişliği azaltıp borçlanmayı daha ucuz bir hale getirmektir. Döviz kurunun sabitlenmiş olması faiz oranlarının genişliği üzerinde daha fazla olumlu etki meydana getirmektedir. Böylece, enflasyon ile ilgili beklentiler azalmakta ve piyasa uygulayıcıların güveni kazanılmaktadır. Bunun sonucunda ülke risklerinde azalmalar meydana gelmektedir. Ancak, 1995 yılı sonuna gelindiğinde dolara yapılan sabitlemelerle birçok Asya ülkesinde rekabet

bundan olumsuz etkilenmiştir. Çünkü, ABD Doları diğer ülkelerin paralarına göre değer kazanmıştır (Mussa vd, 2000: 2-3).

Uluslararası ekonomik kuruluşlara göre (IMF ve diğer kuruluşlar) gelişmekte olan ülkelerdeki kamusal dengesizlikler, siyasal güven reel ekonomik yapının yeterince sağlam olmaması, iş piyasalarının yeterince esnek olmaması ve mali piyasaların zayıflığı sebebiyle sabit döviz kuru uygulamaları başarılı olamamıştır. Bu yüzden esnek kur sistemini ülkelerin şoklara daha dayanıklı olmaları için uygulamaları gerekmektedir (McKinnon, 2002: 201).

Merkez bankalarının döviz hedefine odaklanmaları neticesinde Asya ülkeleri ani saldırılara karşı savunmasız kalmışlardır. Üstelik önceden bir tedbir alma konusunda yetersiz kalmaları sonucunda krizler meydana gelmiştir. Böyle bir ortamda ülkelerin devalüasyondan başka bir çıkış yolları kalmamaktadır. Çünkü yurt içi resesyona ve dışsal finansal sıkıntıyı önleyecek bir çözüm olmamaktadır. 2001 yılında Arjantin'in yaşadığı krize bakılacak olursa, ülkede geleneksel olarak uygulanan para kurulu çerçevesinde sabit kur rejimini kurumsal olarak yapmayı ciddi ve samimi bir şekilde istedikleri görülmektedir. Bu uygulama ile dış güvenilirliğin artacağı, fiyatları seviyesi ve faiz oranlarının artacağı düşünülmekteydi. Ancak kısa bir zaman için desteklenen sabit kurlarla beklenen gerçekleşemedi. Arjantin 1991-1998 yıllarında para kurulu uygulamasında kazandığı gelir ve rezervleri 1999-2002 resesyonunda kaybetmiştir. Ekvador da tam dolarizasyon sürecini benimseyen bir ülke konumunda bulunmaktadır. Tam dolarizasyonu benimsemesinin ardından üç yıllık bir süreçte enflasyon oranını % 20 düzeyinin altına indirebilmiştir. Ekvador dolarizasyonu benimsemeden önce ciddi bir devalüasyon yapmıştır. Ancak bu üç yıllık süre zarfında enflasyonun hala devam ettiği görülmekte ve bununla birlikte reel anlamda bir değerlenme ortaya çıkmaktadır. Küçük fiyat ayarlaması, satın alma gücü paritesi ve enflasyon ataleti birçok ekonominin yeteneğinin kaybolmasına sebep olmuştur. Malezya döviz kontrolü ile orta rejimi devam ettirmektedir (Frankel, 2003: 19-20).

Gelişmekte olan ülkelerde ödemeler dengesinin negatif yönde etkilenmesi ve enflasyona dönüşmesinden dolayı döviz kurlarında oluşacak aşırı bir değerlenme ve değer kaybına karşı tahammülleri sınırlı olmaktadır. Büyümeyi durduran ya da düşüren etkiyi bu duruma eklemek mümkün olmaktadır. Zaman içerisinde ihracatta

olan farklılaşma sebebiyle büyümeyi tehdit etmesiyle birlikte ticarete konu olmayan endüstri üzerinde etkisi olmaktadır (Macedo, Cohen ve Reisen, 2001: 15). Bu açıdan gelişmekte olan ülkeler piyasada kurların serbest bir şekilde dalgalanmalarına müsaade etmek yerine aktif finansal piyasalara müdahil olmayı tercih etmektedirler (Edwards, 2001: 37).

Gelişmekte olan ülkelerin güvenilirlikleri zayıf olmaktadır. Faiz oranları ile döviz kurları arasında olan değişkenlik ile güvenilirlik problemleri birbirleriyle uyuşmamaktadır. Güvenilirlik problemi kredi dereceleri ve faiz oranlarındaki dalgalanma gibi etkenlerle gözlemlenebilmektedir. Piyasaların sık olması sebebiyle küçük hareketlerle bile piyasaların etkilenme gücü yüksek olmakta ve daha az güvenilmektedir (Calvo ve Reinhart, 2000: 37).

Gelişmekte olan ülkelere yaşanan devalüasyonların sonra genellikle ekonomik küçülme yaşanmaktadır. Çünkü, burada özel ile kamu kesiminin borçluluk oranlarında döviz sorumlulukları yüksek seviyelerde olmaktadır. Bu ülkelere yaşanan başarısızlıklar borç servisi miktarlarıyla ilgili olarak sıkıntıya düşmelerine sebep olmaktadır. Bu ülkelere döviz kurundaki dalgalanmalar ile dış ticaret de zarar görmektedir. Yapılan ticaretler çoğunlukla euro, dolar, yen gibi yabancı paralar üzerinde yapılmakta ve döviz kuru riskine yönelik bir korunma da bu ülkelere yok denecek kadar düşük bir düzeyde olmaktadır. Bu sebeple döviz kurlarında yaşanan dalgalanmaların etkileri gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında daha fazla enflasyonist etkisi olmaktadır (Calvo ve Reinhart, 2000: 9).

Gelir seviyeleri gelişmiş ülkelere kıyasla daha düşük durumda olmaktadır. gelişmekte olan ülkelerin ekonomilerinde daha büyük dalgalanma görülmektedir. Ancak bu dalgalanmaları yönetebilme kabiliyetleri daha düşük olmaktadır (Stiglitz, 2002: 243). Aynı zamanda gelişmiş ülkeler tarafından üretilmiş ürünlerin fiyatları arz- talep koşullarında belirlenirken, gelişmekte olan ülkeler tarafından üretilmiş ürünlerin uluslararası fiyatları ise daha önce belirlenen değerler üzerinden belirlenmektedir.

Yüksek sermaye hareketliliğinde dışsal ve içsel etkenler göz ardı edilerek uygulanan kur politikaları geçmişte gelişmekte olan ülkelerin kriz zamanlarında daha fazla bedel ödemelerine sebep olmuştur (Edwards, 2002: 269). 1994 'te Meksika'da,

1997 Asya ülkelerinde, 1998 Rusya’da ve 2000 yılında Türkiye’de yaşanan krizler bu duruma örnek olarak gösterilebilmektedir.

Tablo 2: 1995 Yılı İtibariyle Yüksek ve İlmli Gayriresmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler

Yüksek Derecede Dolarize olmuş Ülkeler	İlmli Dolarizasyon Sürecini Yaşayan Ülkeler
Arjantin, Azerbaycan, Belarus, Bolivya, Kamboçya, Kosta Rika, Hırvatistan, Gürcistan, Gine, Laos, Letonya, Mozambik, Nikaragua, Peru, Sao Tome, Tacikistan, Türkiye ve Uruguay	Arnavutluk, Ermenistan, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Dominik, Ekvator, Mısır, El Salvador, Estonya, Gine, Honduras, Macaristan, Jamaika, Ürdün, Litvanya, Makedonya, Malavi, Meksika, Moldova, Moğolistan, Pakistan, Filipinliler, Polonya, Romanya, Rusya, Sierra Leone, Slovak cumhuriyeti, Trinidad ve Tobago, Uganda, Ukrayna, Özbekistan, Vietnam, Yemen ve Zambiya

Kaynak: schuler, 1999

Tablo 3: Ocak 2000 Tarihi İtibariyle Gayriresmi, yarı Resmi ve Resmi Dolarizasyon Süreci Yaşayan Ülkeler

	Gayriresmi dolarizasyon	Yarı Resmi dolarizasyon	Resmi dolarizasyon
1	Arjantin	Bahamalar	Bhutan
2	Bolivya	Kamboçya	Bosna
3	Meksika	Haiti	Brunei
4	Peru	Laos	Channel Adaları
5	Ermenistan	Liberya	Lesotho
6	Azerbaycan		Lüksemburg
7	Gürcistan		Nontengro
8	Rusya		Namibya
9	Ukrayna		Tacikistan

10	Moğolistan		
11	Mozambik		
12	Romanya		
13	Türkiye		
14	Vietnam		

Kaynak: scuhuler, 1999

1.8. DOLARİZASYON NASIL ÖLÇÜLÜR?

Dolarizasyonu ölçmek amacıyla genel kabul gören bazı yaklaşımlar bulunmaktadır. Dolarizasyonun derecesi bazı çalışmalarda, kendi ülkesi dışında bir para biriminin ne kadar bulunduğu dikkate alınarak irdelenmektedir (örneğin Feige, 1997). Öte yandan teknik nitelikli para tanımları da tercih edilmektedir. Örneğin yabancı para birimi cinsinden mevduatları ölçmek amacıyla Feige (2000), M3 (geniş para) tanımı kullanılmaktadır. Bir ülkedeki geniş paranın; dolaşımda olan yerli para, yabancı para birimi cinsinden mevduatlar ve yerli para birimi cinsinden mevduatların toplamından oluştuğunu araştırmacılar belirtmektedirler. Dolaşımdaki yabancı para ile geniş para (M3) toplandığı vakit ise efektif geniş para tanımı ortaya çıkmaktadır. Buna benzer bir anlayış sergileyen Calvo ve Vegh (1992) de M2 para tanımı dahilinde yabancı para birimini dikkate almışlardır. Daha dolaylı bir yöntem benimseyen Castillo (2006) quasi paranın (merkez bankası hariç ekonomik birimlerin yabancı para biriminden mevduatları), M3 paranın içerisinde bulunan payını kullanmaktadır.

Luka ve Petrova (2003) mevduat dolarizasyonunu, yerleşikler tarafından yurtiçi bankalarda tutulan yabancı para mevduatlarının toplam mevduatlar içindeki payını temsil ettiğini belirterek bir dolarizasyon ölçüm yöntemi tanımlamaktadırlar. Yeyati (2006) de dolarizasyonun bir göstergesi olarak mevduat dolarizasyonunu kullanmaktadır.

Arteta (2003) kredi dolarizasyonunu, özel kesime ait olan yabancı para birimi cinsinden kredilerin özel kesimin toplam kredilerine oranı şeklinde ölçüleceğini belirtmektedir.

Dolarizasyon yabancı para birimi cinsinde mevduatların M2Y' ye bölünmesi, toplam dış borç içerisinde özel kesimin payına bakılması ve yabancı para birimi cinsinde kamu borcunun toplam kamu borcu içerisindeki oranına bakılarak da değerlendirilebilmektedir (IMF, 2005).

Dolarizasyon ölçümünde kullanılan oranlar offshore hesapları içermediğinden eksik olarak nitelendirilmekte ve eleştirilmektedir. Aynı zamanda, döviz bazlı işlemlerde getirilen kısıtlamalar sebebiyle Brezilya, Kolombiya ve Venezuela gibi bazı ülkelerde yabancı para mevduatlarının tamamı offshore şubelere ait olmaktadır (IADB,2005).

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN EKONOMİK DÖNEMLERİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNDE YAŞANAN BAŞLICA KRİZLER

2.1. TÜRKİYE’ DE EKONOMİK DÖNEMLER

2.1.1. 1923-1929 Liberal Politikalar Dönemi

1923’te toplanan İzmir İktisat Kongresi, savaştan yeni çıkmış iktisadi birimlerin birbirlerini tanımalarına yardımcı olmak, onların ihtiyaçlarını belirlemek iktisadi konulara dikkat çekmek ve elde edilecek sonuçlar ile de iktisat politikalarını belirlemek amacıyla toplanmıştır (Gökçen, 1998: 3256). Ülkede uygulanacak iktisadi politikaların genel çerçevesini belirleyecek bir Misak-ı İktisadi oluşturulmuştur. Misak-ı İktisadi ile yurt içinde sanayi kurmak ve bunu geliştirmek amaçlanmış, mülkiyet haklarına saygılı ve öncelikli olarak özel girişimin desteklendiği bir ekonomik sistem oluşturulmak istenmektedir (Sabır, 2003: 80).

Kongrede alınan Misak-ı İktisadi kararları; yerli üretimin geliştirilmesi için çalışılması, lüks ithalattan kaçınılması ve ekonomik gelişmeye katkı sağlamak şartıyla yabancı sermayeye izin vermek gibi kararlar alınmıştır (Yavi, 2001: 282-283). Tüccar, sanayici, çiftçi ve işçi gruplarına yönelik alınan kararlar; rejî idaresi ve yönetimi kaldırılacak, tütünün tarımı ve ticareti serbestleştirilecek, aşar kaldırılarak onun yerine uygun bir vergi getirilecek, temettü vergisi gelir vergisine dönüşecek, iç gümrükler kaldırılarak koruyucu gümrük tarifeleri uygulanacak, ziraat bankası yeniden düzenlenecek, sanayicilerin kredi ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Sanayi Bankası kurulacak, Teşvik-i Sanayi Kanunu yeniden düzenlenecek, Türk limanlarında kabotaj hakkı sağlanarak liman ve demiryolu gibi ulaşım altyapıları geliştirilecek, işçiler için çalışma saatlerinin düzenlenecek ve on sekiz yaşın altındaki küçüklerin çalıştırılmayacak ve haftada bir izin verilecek, iş gücüne katılanlar için sendika hakkı gibi kararlar alınmıştır (Parasız, 1998: 3), (Yavi, 2001: 283).

Bu dönemde devlet, bazı yasal ve kurumsal düzenlemeler çerçevesinde özel sektörü yatırım yapması için teşvik etmektedir ve ekonomik yatırımlara direkt olarak kendisi girmemektedir. Ancak, özel sektörün imkanları kısıtlı olduğundan, özel kesimin yatırım yapamadığı alanlara iştirak etmektedir. Bu dönemde oluşturulan ekonomik politikalar İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda yürütülmektedir (Özçelik ve Tuncer, 2007: 257).

Cumhuriyetin ilk zamanlarında uygulanan maliye politikaları hakkındaki görüşler çoğunlukla İzmir İktisat Kongresi'nde kararlaştırılmıştır (Vural, 2008: 79-80). Uygulanan cumhuriyet rejimi politikaları ile mali disiplin bozulmadan girişimciliğin teşvik edilmesi öngörülmektedir. Mali disiplinin sağlanabilmesi ise kontrollü para yönetimi ve bütçe dengliği ile mümkün olmaktadır. Kontrollü para yönetiminde dış açık ya da ödemeler dengesinin sağlanmasıyla döviz kurunun sabitliği esas alınmaktadır. Yani, dış ödemelerde, devlet bütçesinde ve para arzında denge sağlamak istenmektedir. Devletin gelir ve giderlerinde özellikle denklik sağlanmak istenmiş, iç ve dış borçlanmadan kaçınılmaya çalışılmıştır (Konukman, 2003: 30). Yani bu dönemde liberal iktisat politikaları çerçevesinde uygulanan maliye politikaları ile devlet bütçesi dengliği ve yatırımların finanse edilmesi haricinde kesinlikle borçlanılmaması amaçlanmaktadır (Vural, 2008: 82).

İzmir İktisat Kongresi doğrultusunda ticari ve sınai hayatının finansmanını yapması için Türkiye İş Bankası, Türkiye Sanayi Kredi Bankası, Emlak ve Eytam, Türkiye Sınai ve Maadin Bankası kurulmuştur. Ayrıca T.C. Merkez Bankası ve Ziraat Bankası da yeniden düzenlenmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında ulusal gelire dış ticaretin katkısının oldukça büyük olması, dışa açık bir politika benimsenmesi ülkede yabancı bankaların açılmasına sebep olmuştur (Paçacı, 1998: 3400).

Devlet tarafından gerçekleştirilen ekonomik faaliyetlerden biri de ulaştırma alanında olmaktadır. Daha önce yabancı şirketlerin denetiminde olan demiryolları devletleştirilmiş öte yandan yeni demir yolları yapımı teşvik edilmiştir. 1926 Kabotaj Kanunu'nun çıkarılması ile denizcilik sektöründe de atılım yapılmıştır. Buna göre daha önce yabancıların elinde olan birçok liman işletmesi Türk vatandaşlarına verilerek Türk deniz ticaretinin ve taşımacılığın gelişmesi sağlanmıştır. Havacılık alanında yaşanan gelişmeler doğrultusunda da Kayseri'de uçak fabrikası açılmıştır (Coşkun, 2003: 74).

Türkiye ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek için sanayileşmeyi sağlaması gerekmektedir. Sanayi kuruluşlarının teşvik edilmesi ve korunması için Teşvik-i Sanayi Kanunu yeniden gözden geçirilmiş ve kapsamı genişletilmiştir. Bu kanun ile sermaye birikimine destek vermek amacıyla yerli sanayi sektörü için ucuz devlet arazisi tahsis edilmiş, çeşitli vergi muafiyetleri sağlanmış ve taşıma indirimleri gibi teşvik ve muafiyetler getirilmiştir (Coşkun, 2003: 75).

Bu dönemde uygulanan ekonomi politikası dışa açık, ekonomik büyümeyi sağlamaya çalışan ve sanayileşmeyi teşvik eden bir politika bütünü olarak tanımlanabilmektedir. Döneme damga vuran politika maliye politikası ve teşvik politikası da kullanılan en önemli araç olmaktadır. ekonomik göstergelere bakıldığında bu dönem için oldukça başarılı gelişmelerin yaşandığı söylenebilmektedir. 1923'te döviz kuru 1,7 iken, 1929'da 2'ye yükselmiştir. Yani dolar karşısında TL'de yüzde 18'e yakın bir değer kaybı görülmektedir. GSYH 570 milyon dolar iken 1.001 milyon dolar olarak iki kata yakın bir artış sergilemektedir. Dönemin büyüme oranı yüzde 9,4 olarak hesaplanmaktadır. Bu dönem süresince sadece bir defa bütçe açığı verildi ve dönem ortalaması olarak yüzde 0,2 oranında bütçe fazlası yaşandı. Dış ticaret açığı bu dönemde ortalama olarak yüzde 4 olarak gerçekleşti. Lozan Antlaşmasıyla gelen Osmanlı gümrük tarifesinin beş yıllık bir süre boyunca uygulanma zorunluluğunun bu oranın oluşmasında etkili olduğunu söylemek mümkün olmaktadır (Eğilmez, 2020: 195-196).

Gösterilen bütün çabalara rağmen özel kesimde beklenen gelişme sağlanamadı. Bu dönem, 1929'da başlayan ve batı dünyasını büyük ölçüde etkisi altına alan Büyük Buhran ile sona erdi.

2.1.2. 1930-1949 Devletçi Politikalar Dönemi

1929 yılının sonlarına doğru tüm Dünya ülkelerinin girdiği büyük bunalım yıllarında Türkiye de bu durumdan etkilenecek ekonomi politikasında değişikliğe gitmiştir. Bir önceki dönemde özel kesim için yapılan teşviklerden yeterince verim alınamaması neticesinde Türkiye, devletçi politikalara yönelmeye başlamıştır (Eğilmez, 2020: 196). Cumhuriyet tarihinin karşılaşılan ilk krizi olan 1929 krizi, Türkiye'yi de etkileyerek ekonomisinde yaşadığı kendi sıkıntıları ve Osmanlı döneminden kalan borçların ilk taksit ödemesi de krizin etkilerine eklenince bir kambiyo krizi yaşanmış ve TL'nin değeri düşmüştür (ATO, 2001: 20).

1929 Büyük Buhran'ın da etkisiyle benimsenen devletçi bir sanayileşme politikası sonucunda, bu dönemde planlı bir sanayileşme süreci gerçekleştirilmiştir (Soyak, 2003: 172). Özel girişimlerden istenilen sonucun elde edilememesi sonucunda 1930'lu yıllarda izlenen devletçi ekonomi politikalarının şekillenmesini sağlayan föktörleri şöyle sıralamak mümkün olmaktadır (Parasız, 1998: 29);

- 1923-1929 yılları arasında uygulanan liberal ekonomik politikalardan istenilen sonucun elde edilememesi,
- 1929 Büyük Buhran'ın dünya genelinde tüm ekonomiler üzerinde olumsuz etkisinin olması,
- SSCB'de uygulanan planlı ekonomi politikalarının başarılı görünmesi,
- 1929 bunalımına klasik ekonomi politikaları ile çözüm bulunamaması sebebiyle ekonomiye devlet müdahalesini isteyen görüşlerin popülaritesinin artması.

Türkiye ekonomisinde bu kriz ile görülen ilk etki para değerinde yaşanan düşüş olmaktadır. Bu durumu ihraç mallarının fiyatlarında yaşanan düşüş takip etmiştir. İhracatta yaşanan bu düşüş dış ticaret dengesinde olumsuz bir etki meydana getirmiştir. Dış ticaret seviyelerindeki sürekli gerileme iç ticaret oranlarına daha büyük bir oranda yansımış, tarım ürünlerinde azalan fiyat sanayi ürünleri fiyatlarına kıyasla daha fazla olmuştur. Bu durum da piyasaya açılma ve para ekonomisine geçişin çok kısıtlı seviyede gerçekleşebildiği Türkiye ekonomisinde bir gerileme yaşanmasına sebep olmuştur (Başkaya, 2004: 74).

Bu dönemin ekonomik politikaları açısından korumacılık ve devletçilik olmak üzere iki belirleyici özelliği bulunmaktadır. Ekonomi politikaları ile amaçlanan ve elde edilen sonuçlar açısından değerlendirildiğinde bu dönemi için ilk sanayileşme dönemi diye nitelendirmek uygun olmaktadır. Yani dünya ekonomisi büyük buhran ile boğuşurken Türkiye ekonomisi dışa kapanıp devlet eliyle milli bir sanayileşme sürecine girmiş olduğu söylenebilmektedir (Boratav, 2016: 59).

1930 yılında Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası'nın (TCMB) kurularak faaliyete geçmesi; Türkiye'nin kendi parasını artık kendi Merkez Bankası aracılığı ile basabilmesi ve para politikasını yönlendirebilecek bir kurumun ortaya çıkması açısından önemli olmaktadır. Türk parasının değerini koruma kanunu da aynı yıl

ıkarılmıştır. Bu kanun, Türk parasının yabancı paralar ile olan ilişkisini sabit dvız kur rejimine bağlayan bununla birlikte kambiyo denetimini de ngren bir kanun olmaktadır. Böylece Türkiye'ye dvız girişi-çıkışı ve dvız ile yapılacak her çeşit işlem üzerinde devlet denetimi sağlanmış oluyordu. 1933 yılında kurulan Sümerbank ile başlayan ve ilk defa devletin faiz oranını belirlemesiyle de doruk noktasına ulaşan ekonomiye müdahale bundan sonra da devam etti (Eğilmez, 2020: 196). 1933'te hazırlanıp 1934'te uygulanan birinci beş yıllık sanayi planı ile devletçi sanayileşme başlamıştır. Türkiye ekonomisinde gelişmenin sağlanabilmesi için düşünülen hedefler doğrultusunda hızlı bir sanayileşme politikasına öncelik verilmekteydi (Sevgi, 1994: 50).

Birinci beş yıllık sanayi planı çerçevesinde kurulması öngörülen ve beş ana grupta toplanan dokuma sektörü, maden sektörü, kağıt sektörü, kimya sektörü ve taş-toprak sektörü olmak üzere sanayi tesisleri kurulmaya başlandı (Sevgi, 1994: 51). Bu fabrikaların kurulması için gereken finansmanı Sümerbank ve İş Bankası karşılayacaktı. İstikrarlı bir para politikası güdülerek açık finansman modeli benimsenmemiştir (Parasız, 1998: 50).

1930'lu yıllar itibariyle uygulanan para politikası hedefinin, dvız kurlarında istikrarı sağlamak ve fiyat istikrarını korumak olduğu söylenebilmektedir. Bu hedef doğrultusunda sıkı para politikası ve denk bte uygulanmış ve para arzındaki artışların önlenmesiyle de fiyatlarda bir yükselme yaşanmamıştır (Pirimoğlu, 1991: 195).

Hazine bonoları için de dönemin başlangıcında öngörülen sınırlamalar 1936 yılı itibariyle gevşetilmış, 1938'de de TCMB'ye kamu kesimi kurumları ve teşebbüslerin hazine kefaletine haiz bonolarını iskonto edebilme ya da bu senetlerin karşılığı olarak kredi verme yetkisi tanınmıştır. Merkez Bankası bu dönemde bir yandan reeskont için başvuru yapan bankaları reeskont oranı üzerinden kontrol etmeye çalışırken diğer yandan devletin kredi ihtiyacı giderilmiştir (Akdiş, 1996: 97).

İkinci dünya savaşı ile birlikte ekonomik kalkınma yönünde gayretler de büyük ölçüde etkilenmiştir (Acar, 1991: 85). Türkiye 1947'de IMF ve Dünya Bankası'na ye olmuştur. 1930'da 2,1 olan dolar kuru dönem içerisinde 1,3'e kadar

gerilemiştir. Savaşın sonuna doğru yeniden artmaya başlayan dolar kuru dönem sonunda 2,8 olarak gerçekleşmiştir. 1929 senesinde GSYH 1.001 milyon dolar iken Büyük Buhran'ın etkisiyle 746 milyon dolara inerek gerilemiştir. Takip eden yıllarda yeniden artmaya başlayarak 1949'da 3.234 milyon dolara kadar çıkmıştır. Dönemin başına kıyasla GSYH'da 3,2 kat artış kaydedilmiştir. Bu dönemde büyüme ortalaması yüzde 2,6 olmuştur. Dönem ortalaması olarak bütçe dengesi yüzde 0,2'lik bir bütçe fazlasıyla sonuçlandı. Toptan eşya fiyatları endeksi ismiyle 1939 yılı itibariyle oluşturulan üretici fiyat endeksi ile enflasyon ölçülmeye başlanmıştır. 1939 ile 1949 yılları arasında ölçülen enflasyon ortalamasının yüzde 25,3 olarak hesaplandığı görülmektedir. Savaşın etkisinin belirgin olarak fiyatlara yansımaları sonucunda 1945'te deflasyon yaşanmış ve toptan eşya fiyatları endeksi yüzde 54,1 seviyesine gerilemiştir. Savaşın sonlanmasının akabinde endeks yüzde 104,4'e yükselmiştir (Eğilmez, 2020: 197-198).

1944'te Bretton-Woods sistemiyle tanışma olarak da alınan kararlar sonrası Türkiye'de belirlenen ekonomi politikalarında ABD'nin etkisinin ön plana çıktığı görülmektedir (Acar, 1991: 55). Dış yardımlar ve dış borçlanmalar ile Türkiye bu dönemde tanışmış ve bu doğrultuda 1946-1949 yılları arasında Marshall Planı'ndan yardım alınmaya başlanmıştır (Sağlam, 1991: 86).

Bu dönemde hükümetler finansman ihtiyaçlarının karşılanması amacıyla Merkez Bankası kaynaklarından faydalanılmaması sayesinde emisyon hacminde artış olmamış, aksine 862 milyon TL'ye inmiştir. Dört yeni bankanın kurulmuş olması kredi piyasası açısından en önemli gelişme olmuştur. Bu dönemde emisyon hacminde daralma olmasına karşın mevduat ve kredi hacimlerinde yüzde 100'den fazla genişleme görülmesi sıkı para politikasından taviz değil, bankacılık sektöründe gerçekleşen bir atılım olarak değerlendirilebilmektedir (Eren, 1999: 154).

2.1.3. 1950-1960 Liberal Politikalara Dönüş Dönemi

1950-1960 dönemi liberal ekonomik politikaların benimsendiği ancak korumacı politikalarında uygulandığı bir dönem olmaktadır. Bu dönem içerisinde ziraata önem verilmekle birlikte sanayi sektöründe belirli bir alt yapı oluşturmak amacıyla çaba sarf edilmiştir. Bu dönemde sağlanan ekonomik yapı sayesinde Türkiye'nin dünya ile entegrasyonu kolaylaşmıştır.

1950'den sonra büyüme hızında yaşanan artış sebebiyle kamu harcamalarındaki artış kamu gelirlerindeki artıştan daha fazla olmuş ve arada meydana gelen kamu açığı devamlı borçlanmayla ve Merkez Bankası'nın genişletici para politikasıyla finanse edilmiştir. Bu dönemin ilk yarısında mevduatlar ve likidite oranlarındaki yükselmeyle para çarpanı artmıştır. Bir yandan reeskont oranı Merkez Bankası tarafında düşürülürken diğer yandan da parasal tabanını arttırmıştır (İş Bankası, 1998: 189).

Bu dönemde kredi hacminde meydana gelen genişleme para miktarında oluşan artıştan da daha fazla olmuştur. 1958 yılına kadar alınan istikrar önlemleri çerçevesinde toplam krediler yüzde 578 artış kaydederek 1.3 milyar TL'den 95 milyar TL'ye çıkmıştır. Emisyon hacminde oluşan artışa kredi miktarlarındaki söz konusu artışlar da eklendiğinde, mal ve hizmet talebi ciddi bir artış kaydetmiş ve enflasyon sürecine böylelikle girilmiştir (Acar, 1991: 80). Azalan reel gelire karşılık olarak parasal genişleme hızı yavaşlayarak sürmüş, bu durum da reel ve parasal sektörlerin arasındaki dengenin bozulmasına ve fiyatların yükselmesine sebep olmuştur. Bunun üzerine para politikası araçlarıyla para ve kredi arzı daraltılmak istenmiş ve reeskont oranları yükseltilerek kredi tavanları oluşturulmuştur (Parasız, 1993: 222).

1954 yılı itibariyle yatırımların plansız olması sebebiyle artan ithalatı finanse etmek ve dış yardımlarla birlikte döviz rezervlerinin de kullanım zorunluluğu doğmuştur. Bu da ekonomi üzerinde olumsuz bir etki bırakarak dar boğazlar yaratmaya başlamıştır. Fiyatlar hızla artmaya başlamış, dış ticaret hadleri de ülke aleyhine gelişmiştir. 1956 yılı itibariyle enflasyonun düşürülmesi amacıyla çeşitli önlemler alınmışsa da düşürülememiştir. Ekonomik istikrarın tekrar sağlanabilmesi amacıyla maliye politikaları, sıkı para politikaları, ihracatın teşvik edilmesi gibi ekonomik önlemler alınmasına karşın enflasyon yükselmeye devam etmiştir (Çelebi, 2002: 36).

İthalatta artış yaşanmış ve kısa zamanda döviz rezervleri de erimiştir. İç fiyatlarda yaşanan artış, GSYH'nın düşmesi, fiyatların yükselmesinin ihracatı etkilemesi, dış borçların artması gibi ekonomik sebepler neticesinde hükümet bazı

önlemler almak zorunda kalmıştır. Bu doğrultuda büyük ölçekli bir devalüasyon yapılarak doların fiyatı 2.80 TL'den 9 TL'ye çıkarılmıştır (Uludağ, 1990: 173-176).

1950'de GSYH 3.462 milyon dolar iken, dönem sonunda aşağı yukarı 4,5 kat oranında artış sergileyerek 15.596 milyon dolara yükselmiştir. Dönemin ilk dört yılında ekonomi, yüzde 11,3 seviyesinde ortalama bir büyüme hızına ulaşmıştır. Dönemin ortalama büyüme hızı yüzde 7 olarak gerçekleşmiştir. Bütçe açığı yıllık ortalama yüzde 0,5 olarak gerçekleşmiştir. Yıllık ortalama enflasyon oranı bu dönemde yüzde 8,8 olarak yüksek bir orana çıkmıştır. Bu dönemde uygulanan ekonomi politikası araçları içinde ilk sırayı teşvik politikası almaktadır. Buna ilave olarak kur politikası ve ithal ikamesi politikası etkin bir şekilde kullanılmıştır (Eğilmez, 2020: 201).

2.1.4. 1961-1979 Planlı Karma Ekonomi Dönemi

Bu dönemde devletin ekonomiye müdahalede bulunduğu, düzenlemeler yaptığı ve belli seviyede faaliyette bulunduğu bir dönem olmaktadır. Devlet Planlama Teşkilatı bu dönemde kurulmuş ve bununla birlikte beş yıllık kalkınma planları hazırlanıp yürürlüğe konulmuştur. Bu planlar doğrultusunda uygulanan politikalar ile önemli problemlerin giderilemediği ve bu durumun maliyetinin de topluma yansıdığı görülmektedir (Kuyucuklu, 1993: 199).

Ekonominin bütününe yönelik olarak beş yıllık kalkınma planları hazırlanmıştır. Bu planlar kamu sektörü için bağlayıcı ve özel sektör için de yol gösterici ve teşvik edici olmaktadır (Özgüven, 1998: 232). Birinci beş yıllık kalkınma planı çerçevesinde; milli gelirden temel hedef yüzde 7 oranında büyüme hızı, ihracat ve ithalatta etkin yönetim ile kısa dönem içerisinde oluşabilecek tıkanıklıkların giderilmesi, vasıflı işgücünün az olması sebebiyle daha rasyonel eleman kullanımı gibi ekonomik hedefler belirlenmiştir (DPT, 1963: 43-49).

1930'lu yıllar itibariyle başlayan sanayileşme hareketinin temeli olan ithal ikamesi stratejisi, bilinçsiz olarak 1953-1960 döneminde uygulanmışken, bu strateji 1960-1980 döneminde planlı, programlı ve bilinçli bir şekilde sürdürülmektedir (Çarıkçı, 1983: 109-110).

Uygulamaya koyulan Birinci Kalkınma Planı çerçevesinde enflasyona sebep olmamak amacıyla istikrarlı bir para politikasının uygulanması öngörülmüş olmakla birlikte para arzı, toplam kredi hacimleri ve emisyon ilk üç kalkınma planı döneminde de enflasyondan daha fazla artış göstermişlerdir. Örneğin; kalkınma planı döneminde yıllık ortalama enflasyon oranı yüzde 5,1 iken, emisyondaki artış oranı yüzde 13,1, toplam kredilerde artış oranı yüzde 19,4 ve para arzındaki artış oranı yüzde 14,5 olmaktadır. Hem emisyon artışında hem de kredi hacminde enflasyonun üzerinde bir genişleme olmasında kamu kesiminin etkisinin daha fazla olduğu söylenebilmektedir. İlk üç dönemdeki kredi artışlarında, Merkez Bankası kredileri payı daha fazla olmuştur. Bu krediler içerisinde KİT ve kısa vadeli avans kredilerinin daha çok artış gösterdiği ve bu sebeple ilk on beş yıl için gevşek para politikası uygulandığı söylenebilmektedir (Eren, 1999: 155).

Gevşek para politikasının bütün dönem boyunca devam etmesine, ilk on yıllık süre zarfında enflasyonun tek haneli kalabilmesi bu iki dönemde büyüme oranları hedefinin tutturulmuş olması gerekçe olarak gösterilebilmektedir. Yani ilk on yıllık süre zarfında GSYH büyüme oranı yüzde 7 civarında gerçekleştirilebildiğinden, toplam arzdaki söz konusu genişlemeden dolayı kredi ve para hacminde meydana gelen yüzde 15-17 civarındaki artışa rağmen enflasyon oranı yüzde 7 civarında kalmıştır. Üçüncü plan dönemine gelindiğinde para ve özellikle de kredi hacmi daha fazla artış göstermiştir. Kredi hacminde meydana gelen genişlemede Merkez Bankası kredilerinin payı daha fazla olmuştur (Eren, 1999: 156).

1958 yılı devalüasyonu sonrasında dolar kuru 2,8 TL'den 4,7 TL'ye çıkmışken 1961'de 9,8 TL'ye yükselmiştir. Dönem sonu olan 1979'da ise dolar kuru 35,2 TL'ye sıçramıştır. GSYH 1959'da 15,6 milyar dolar iken, yapılan devalüasyon neticesinde 1960'da 9,9 milyar dolara, ayrıca 1961'de yapılan devalüasyon ile de 5,5 milyar dolara gerilemiştir. 81,7 milyar dolara 1979 yılında yükselmiş olan GSYH dönem boyu 8,2 kat artış kaydetmiştir. Yıllık ortalama dış ticaret açığı bu dönemde yüzde 3 olmuştur. Bütçe açığı daha düşük seviyelerde seyretti ve dönemin ortalaması yıllık yüzde 1 oranında kalmıştır. Bu dönemde yüzde 15 gibi yüksek bir enflasyon oranına ulaşılmıştır (Eğilmez, 2020: 203).

Planlı kalınma benimsenmesine rağmen dönem içerisinde birçok dalgalanma yaşanmıştır. Söz konusu dalgalanmalar özellikle de TL'nin dış değeri üzerinde etkisi olmuştur ve değerde oluşan bu değişimlerin öteki değişimler üzerinde tekrar olumsuz bir etkisinin olduğunu söylemek mümkün olmaktadır. Bu dönemde Türkiye piyasaya müdahalede bulunmaya devam etmiş ve ağırlıklı olarak devlet politikaları uygulanmıştır. Ağırlıklı olarak maliye politikası uygulandığı bu dönemde kur politikası uygulanmıştır. Kiralar, fiyatlar ve bazı ekonomik göstergelerin üzerine limitler konularak bu şekilde piyasa denetlenmeye çalışıldı (Eğilmez, 2020: 203).

1971 devalüasyonunu akabinde parasal genişlemede bir denge sağlanamayınca enflasyon oranında da artış yaşanmıştır. 1973'te uluslararası rezervlerde ve özel kesime ayrılan TCMB kredilerinde yaşanan artış sebebiyle para arzında da artış meydana gelmiş ve enflasyonu bir hayli artırmıştır. İthalatın büyük oranda desteklenmesi ile birlikte kur ayarlamasına da gidilmeyince, parasal genişleme sonucu artış gösteren iç talep de ithalat talebini körüklemiştir. 1974 yılında yaşanan petrol şoku da Türkiye de petrol ithal eden bir ülke olduğu için bu durumdan önemli ölçüde etkilenmiştir.

Devalüasyonun ardından oluşturulmasında karar kılınan Döviz Çevrilebilir Mevduat ile yurtiçi döviz girdilerinde artış sağlanmış aynı zamanda parasal genişlemeye de yol açmıştır. Ayrıca KİT'lerin artan açıkları ile kamu sektörü için ayrılan TCMB kredileri de gittikçe artmıştır. TCMB'nin hazine avanslarında emisyon toplamı içerisindeki payı bu dönem içinde yüzde 25'ten yüzde 84'e yükselmiştir. 1979 yılı itibarıyla Türkiye ekonomisinde bir stagflasyon olgusu ortaya çıkmış ve TL'nin aşırı değer kazanmasıyla ihracatın ve Döviz Çevrilebilir Mevduat'ların düşmesine sebep olmuştur. 1977'de yüzde 86 oranında net dış varlıkların erimesiyle ödemeler dengesinde bir kriz meydana gelmiştir. 1976-1979 döneminde TCMB'nin doğrudan kredilerinde yıllık ortalama olarak yüzde 70 artış meydana gelmiştir (İş Bankası, 1998: 190).

Türkiye'de karaborsanın önlenmesi ve piyasanın yeniden normal işleyişine kavuşturulabilmesi amacıyla 24 Ocak 1980 tarihinde alınan ekonomik kararlar uygulamaya sokulmuştur. 24 Ocak kararları çerçevesinde uygulanan devalüasyon ile birlikte günlük kur ilanı uygulamasına gidilmiştir. Devletin ekonomideki rolünü

azaltan önlemler alınmış, enerji, ulaştırma ve gübre haricinde sübvansiyonlar kaldırılmış, tarım ürünlerinde ki destek alımlarına sınırlamam getirilmiş ve dış ticarete serbestleşmeye gidilmiştir. Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş, kar transferleri için kolaylık sağlanmış, yurtdışında müteahhitlik hizmetleri desteklenmiştir. İthalatta kademeli olarak liberalizasyona gidilmiştir. İhracat; düşük faizli kredi, vergi iadesi, sektörlere göre farklılık gösteren teşvik sistemi ve ithal girdide imalat yapan ihracatçıya vergi muafiyeti sağlanması ile finanse edilmeye başlanmıştır (Eğilmez, 2020: 204).

2.1.5. 1980-2001 Piyasa Ekonomisine Geçiş

1980 yılı Türkiye ekonomisinde serbestleşmenin sağlandığı ve ekonomisinin dışa açıldığı bir dönem olmaktadır. Daha önce uygulanan ekonomik politikalara bakıldığında liberal nitelikler taşımadığı görülmektedir. Ancak 24 Ocak kararlarının açıklanması ile liberalleşme programı açıklanarak uygulanmaya başlanmıştır. Alınan bu kararlarla ödemeler dengesinde iyileşme sağlamak ve enflasyonu düşürmek amaçlanmıştır. Uzun vadede dışa açık ve ihracata dayalı bir ekonomi benimsenmek istenmiştir. Ayrıca devletin ekonomiye müdahalesi azaltılarak bir piyasa ekonomisi oluşturulmaya çalışılmıştır.

Bu dönemde uygulamaya konulan dışa açılmayı özendiren ve anti enflasyonist önlemler ile olumlu sonuçlar elde edilmiştir. Aynı zamanda 1981’de özel sektör için faydalı olabilecek iki uygulamaya gidilmişti. Bu kapsamda 30 Nisan’dan itibaren Merkez Bankası günlük döviz kuru ilan etmeye başlamıştır. Sermaye Piyasası Yasası da 30 Temmuzda yürürlüğe girmiştir (Tokgöz, 2001: 193).

24 Ocak kararları ile mevcut sanayi sektörü üretiminin dış rekabete açılıp düzenlenmesi temelinde enflasyon önlenmeye çalışılmış, ihracatta artış kaydederek dış denge gerçekleştirilmek istenmiş son olarak ekonomide serbest piyasa koşulları sağlanmak istenmiştir (Ataç, 1999: 304). Alınan kararlar çerçevesinde faiz oranları artırılmış, Merkez Bankası avansları, emisyon hacmi ve özel kesim sübvansiyonları aşağı çekilmiştir. Yabancı paralar karşısında TL yüzde 48,6 oranında devalüe edilmiş, ihracattan elde edilen gelir vergi dışında tutulmuş ihracat kredilerindeki vergiler kaldırılmıştır (Karaçor ve Alptekin, 2006: 309).

1980 sonrasında ülkede izlenen ihracata dayalı büyüme stratejisi ile ihracatta önemli oranda artış kaydedilmiştir. İhracattan elde edilen gelirin GSYH içerisindeki oranına bakılacak olursa 1979’da bu oran yüzde 2,6 iken, 1990’da bu oran yüzde 8,6’a yükselmiştir. Giyim, tekstil ve demir çelik ihracata konu olan mallar olmaktadır. Reel kur değerinin düşürülmesi ile ihracata verilen desteklerle ihracatın artış kaydetmesi sağlanmıştır. Ancak bu destekler 1980’lerin sonlarına doğru kaldırılmıştır. İhracattaki bu denli artışın sebeplerinden biri de ithal ikameci dönem içerisindeki üretim kapasitesi ile beceri birikimi olmaktadır. Bu artışın olumlu bir sonucu da ödemeler dengesi üzerinde meydana getirdiği iyileştirme olmaktadır (Koç, 2015: 4).

1980 yılı itibariyle her alanda düzenleme yapıldığı gibi ithalatta da pek çok düzenlemeye gidilmiştir. 1983’ te yenilenen ithalat politikaları ile kotalar kaldırılarak ithalatı yasaklanmış ürünler listesi yeniden düzenlenmiştir. 1980 yılındaki ithalatımız 7.909 milyon dolar iken, 2000 yılında 54.503 milyon dolara çıkarak yedi kat artış göstermiştir. Dönemin başında kişi başına yaklaşık olarak 180 dolar olan ithalat, 1990’ların sonunda 700 doların üzerine çıkmıştır. 1980’de ithalatın GSYH’a oranı yüzde 11,3 olurken, 2000 yılına kadar dalgalanmalar göstermiş olmakla beraber artma eğiliminde olarak, özellikle de 1996’da uygulanmaya başlanan Gümrük Birliğinin etkisiyle 2000 yılında yüzde 27 oranına yükselmiştir (Demirbaş, 2003: 241).

1987-2001 yılları arasında ekonomik problemlerin artış göstermesi sebebiyle inişli çıkışlı bir dönem yaşanmıştır. Kamu kesimi açıkları 1990’lı yıllar boyunca artmaya devam etmiştir. Kamu kesiminde dengeler bozuldukça reel faizler artmış, yüksek borçlanma görülmüştür. 1990’da yüzde 40 olan kamu kesiminin Türk Lirası ve döviz cinsinden bütün iç ve dış borçların GSYH’ya oranı, 2001 yılının sonlarına doğru yüzde 90’ kadar artmıştır. Bu borcun ödenebilmesi amacıyla para arzı genişletilmiş bunun akabinde enflasyon hızla artış kaydetmiştir. Enflasyon, 1987-2002 yılları arasında her yıl yüzde 40’ın üzerinde bir seyir izlerken 1994’e gelindiğinde bu oran yüzde 100’ü aşmıştır. 1990’lı yıllar boyunca devamlı yüksek enflasyonla yaşamaya çalışan ülke, işçiler toplu sözleşmelerle, tarım kesimi de düşük faizli kredilerden yararlanarak enflasyondan kendilerini korumaya çalışmışlardır.

Ayrıca enflasyonun yüksek seviyelerde seyretmesi TL'ye olan talebi azaltarak dövizle olan talebi artırmış, bu durum da enflasyonun kontrol altına alınmasında zorlayıcı bir faktör olmaktadır. Enflasyonla mücadele ve ekonomik büyümenin sağlanması kapsamında çeşitli politikalar uygulanmış 2000 yılında bu kapsamda IMF ile anlaşmaya gidilmiş, enflasyon yüzde 30 seviyesine çekilmiştir (Koç, 2015: 5).

Ekonomide kamu finansman dengesinde görülen bozulmalar ile reel faizlerin yüksek seviyelerde seyretmesi sebebiyle borç stokunun artması, enflasyonun hızlanma trendine girmesi ve ekonomide daralmanın devam etmesi sonucunda 2000 yılında orta vadede uygulanacak olan yeni bir istikrar programının uygulanması zorunlu hale gelmiştir. 2000 yılının başında uygulamaya konulan Enflasyonu Düşürme Programı çerçevesinde sıkı para ve kur politikası uygulanmış ve bankacılık sektörü için bir dizi yapısal değişimler içeren düzenlemeler getirilmiştir. Bu program döviz kuruna dayanan bir istikrar programı olmaktadır (DPT, 2001: 8).

Kamuoyu desteği sağlanarak uygulanan bu program bir süre başarıyla uygulansa da 22 Kasım'a gelindiğinde bir likidite krizi ve bunun akabinde 19 Şubat 2001'de ise bir döviz krizi başlamıştır. Yaşanan bu krizin ardından Enflasyonu Düşürme Programı'nın aynı zamanda temelini de oluşturan sabit döviz kuru sistemi son bulmuş ve dalgalı kur sistemi hayata geçirilmiştir (Uygur, 2001: 54-55).

2.1.6. 2002 ve Sonrası Müdahaleli Piyasa Ekonomisi

2001 yılında finansal piyasalarda görülen krizin ardından reel ekonomide ciddi daralmalar yaşanmıştır. Bu krizin ardından uygulanan ekonomik programlarla makroekonomik istikrarın sağlanması noktasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir. Sağlanan mali disiplin, fiyat istikrarının sağlanması amacıyla uygulanan sıkı para politikası ve uygulanmaya başlanan yapısal reformlar ile uygulanan politikalara olan güven artmıştır.

Türkiye'de 1980'lere kadar kamu kesimi ağırlıklı olan bir ekonomi politikası yürütülmüştür. 1980'lere gelindiğinde özel kesim de kamu kesiminin yanına konularak bütçe açığına dayalı bir kamu maliyesi politikası izlenerek büyüme sağlanmaya çalışılmıştır. 2000'li yıllar itibarıyla bütçe açıklarında azalmalar görülmüş, ancak onun yerine ise cari açık ve dış ticaret açığı artış göstermiştir. Özel

kesimin büyümesi ağırlık kazanmış ve finansman da ise bütçeden ağırlık ödemeler dengesine kaymıştır. 2002 yılında dolar kuru 1,51 iken 2011 yılı sonuna gelindiğinde 1,91 olmuştur. Dönem içerisinde kur büyük oranda 1,50 dolaylarında sabit kalma eğiliminde olmuştur. GSYH 238 milyar dolar iken dönem içerisinde yaklaşık üç kat artış göstererek 2011 yılı sonunda 730 milyar dolara yükselmiştir. Bu dönemde kişi başına düşen yıllık ortalama gelir 3.581 dolardan 11.205 dolara yükselmiştir. 2002-2011 yılları arasında yüzde 5,9 olarak yıllık ortalama büyüme hızı gerçekleşmiştir. Dönemin başında bütçe açıkları yüzde 11,2 gibi yüksek bir seviyedeysen zaman içerisinde yüzde 0,5'e kadar düşüş göstermiş olsa da arada tekrar yükselmiş ve dönem ortalaması yüzde 4,1 olmuştur. Cari açık 2002-2011 yılları arasında yüzde 4,7 olmuştur. Enflasyon ile dönem boyunca mücadele edilmiş olsa da bu dönemde yıllık ortalama enflasyon (TÜFE) yüzde 11,7 oranında artış kaydedilmiştir (Eğilmez, 2020: 209).

Türkiye'de yaşanan 2001 krizinin akabinde iç ve dış kaynaklı olmak üzere çeşitli dinamiklerin etkisi ile yükselen bir konjonktüre girmiş bu durum da 2008'de görülen ekonomik krize kadar sürmüştür. Bu yükselen konjonktürün en önemli sonucu, uluslararası finansal piyasalarda yaşanan olumlu gelişmeler bağlamında dış kaynaklar ile finansman sağlanan ve özel kesim tarafından düşük maliyetli olarak uzun vadeli yurtdışından temin edilen fonlar ile iç talebin etkisiyle olan bir büyüme sürecinde bahsedilebilmektedir (Yılmaz ve Karataş, 2009: 71). Aynı zamanda büyüme hızının önemli boyutlara ulaşmasında Avrupa Birliği sürecinin etkisiyle ilk defa ciddi boyutlarda dolaysız yabancı sermaye girişinin başlamış olmasının da önemli bir etkisi olmuştur (Pamuk, 2007: 20).

Gerçekleştirilen özelleştirmeler ve yapısal reformlar kapsamında kamunun işlevlerinden olan ekonomi içindeki denetleyici ve düzenleyici rolü bir yandan kuvvetlendirilirken diğer yandan ekonomi içinde özel sektörün rolü artırılmıştır. Böylelikle ekonomik büyüme özel sektörün ağırlığı ile gerçekleşmiş, yüksek büyüme performansında da özel sektörden kaynaklı verimlilik artışlarının önemli rolü olmuştur (Yüce, Akıncı ve Yılmaz, 2013: 189).

Bu dönem içerisinde sürdürülebilir bir ekonomik büyüme sürecinin devamının sağlanması amacıyla bankacılık sisteminde yapılandırmaya gidilmiş ve

TCMB bağımsız bir yapıya kavuşturulmuştur. Ayrıca yapılan yatırımların gerçekleştirilme aşamasında karşılaşılan bürokratik ve idari engeller azaltılmış, piyasalar için rekabetçi bir yapı oluşturulmaya çalışılmış, bütçe disiplini güçlendirilmeye çalışılmış, yabancı sermaye yatırımlarının artırılması amacıyla yasal düzenlemeler yenilenmiş ve daha etkin olan bir vergi sistemi benimsenmiştir (DPT, 2006: 17-18). Aynı zamanda 2002 yılı itibarıyla düşük döviz kuru politikası, ucuz ithalat ve ucuz kredi imkânları politikaları ile Türkiye ekonomisinin hedeflediği büyüme oranına ulaştığı söylenebilmektedir. Özellikle de 2003'ün ardından ithalatın artması ile öncelikle ülkeye sıcak para girişi olmuş, daha sonra da gayrimenkul ve özelleştirme satışlarından gelen gelir ile karşılanmıştır (Susam ve Bakkal, 2008: 73-75).

1980 yılı sonrasında Türkiye'de yapışkan ve yapısal bir özellik taşıyan enflasyon parasalcı ve geleneksel araçlarla önlenmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır. Parasalcı metotların dışına çıkıldığı ya da bir politika hedefi olarak döviz kurunun etkisiyle 2002'nin ardından enflasyon düşme eğiliminde olmuştur. Tüketici fiyatları 1998-1999 da ortalama olarak yüzde 75 civarında iken, 2000-2002'de yüzde 50 sınırına gelmiş, 2004 sonrası ise tek haneye inmiştir. 2008-2009'da yaşanan ekonomik krizin döviz kurlarına etkisi sınırlı kaldığından dolayı bu durum 2010 a kadar sürmüştür. Üretici fiyatları da bu kapsamda aynı doğrultuda olmuştur (Boratav, 2016: 216-217).

IMF'in önerileri doğrultusunda uygulanan program çerçevesinde mali sektörde çeşitli yapısal reformlar yapılmış, ekonomide etkinliğin ve rekabetin artırılmasını sağlayacak politika önlemleri alınmış, devletin şeffaflığının güçlendirilmesine yönelik düzenlemeler yapılmış, sosyal dayanışma güçlendirilmeye çalışılmış, kamusal harcamalar azaltılarak mali gelir artırılmaya çalışılmış, finansal ve reel piyasalarda canlanmanın sağlanması bağlamında etkin maliye ve para politikalarının uygulanması hedeflenmiştir (Şahin, 2009: 256-263).

İmalat sanayinde görülen verimlilik artışları ihracat hacmi üzerinde etkili olarak göreceli bir artış sağlamış ve 2008'de yaşanan küresel krize kadar istenen büyüme oranlarına ulaşılmıştır. Ama 2002-2008 dönemi arasında dünyada yaşanan finansal genişleme süreciyle ucuz kredi ve bol likidite gibi imkânlardan

yararlanılması sonucunda ithalat hacminde meydana gelen artış ihracat hacminde meydana gelen artıştan daha büyük olmuştur. Böylelikle bu dönemde cari açık ve dış borç yükü gittikçe artış kaydetmiştir (Yılmaz ve Akıncı, 2012: 113).

2012 yılı itibariyle ekonomide ivme kayıpları ortaya çıkmıştır. 2011 senesinde dolar kuru 1,91 iken 2019 yılına gelindiğinde ise 5,95 olmuştur. Dönem içerisinde kur aşırı dalgalanmalar yaşamıştır. 2011 yılının sonuna gelindiğinde GSYH 730 milyar dolar iken 2019 yılı sonunda 749 milyar dolar olmuştur. 2011 yılında kişi başına gelir 11.205 iken 2019 yılında 9.093'e gerilemiştir. 2002-2019 döneminin yıllık ortalama büyüme hızı yüzde 5,4 olarak gerçekleşmiştir.

Bu dönemin önceliğini para politikası almıştır. Ancak maliye politikası ile para politikası desteklenmeye devam etmiştir. Büyümeyi artırmaya yönelik politikalar devreye girince maliye politikası genişletici bir rol üstlenmiştir. Eski sıkılığını kaybeden para politikası uygulanan bu politikalar neticesinde politika koordinasyonunu kaybetmiştir.

Para politikası ile enflasyon denetlenmeye çalışılırken maliye politikası ile ekonominin büyümesi için çaba gösterilmiştir. Bu uygulamalar neticesinde bir taraftan yüksek büyüme sağlanırken diğer taraftan enflasyon da yükselmiştir. Bu komplike ve birbirleriyle çelişen uygulamalar işsizliğin iki haneli seviyede kalmasına sebep olmuştur (Eğilmez, 2020: 210).

Tablo 4: 2002-2019 Yılları Arasında GSYH (milyar dolar)

Yıllar	GSYH (USD)	Yıllar	GSYH (USD)
2002	238	2011	730
2003	312	2012	877
2004	404	2013	951
2005	499	2014	934
2006	548	2015	855
2007	677	2016	861
2008	663	2017	851
2009	645	2018	789
2010	748	2019	749

Kaynak: mahfieğilmez.com

Tablo 5: 2002-2019 Yılları arasında Kişi Başına Gelir

Yıllar	Kişi Başına Gelir (USD)	Yıllar	Kişi Başına Gelir (USD)
2002	3.581	2011	11.205
2003	4.968	2012	11.588
2004	5.961	2013	12.480
2005	7.304	2014	12.112
2006	7.906	2015	11.019
2007	9.656	2016	10.883
2008	10.931	2017	10.616
2009	8.980	2018	9.693
2010	10.560	2019	9.093

Kaynak: mahfieğilmez.com

Tablo 6: 2002-2019 Yılları Arasında Büyüme Ortalaması

Yıllar	Büyüme	Yıllar	Büyüme
2002	6,4	2011	10,7
2003	5,9	2012	4,7
2004	9,4	2013	8,9
2005	8,9	2014	5,0
2006	7,3	2015	5,9
2007	5,0	2016	3,2
2008	0,9	2017	7,4
2009	-4,8	2018	2,9
2010	8,9	2019	0,5

Kaynak: mahfieğilmez.com

Tablo 7: 2002-2019 Yılları Arasında Enflasyon Oranı

Yıllar	TÜFE	Yıllar	TÜFE
2002	29,8	2011	10,5
2003	18,4	2012	6,2
2004	9,3	2013	7,4
2005	7,7	2014	8,2
2006	9,6	2015	8,8
2007	8,4	2016	8,5
2008	10,1	2017	11,9
2009	6,8	2018	20,3
2010	6,4	2019	11,5

Kaynak: mahfieğilmez.com**Tablo 8: 2002-2019 Yılları Arasında Bütçe Dengesi**

Yıllar	Bütçe Dengesi / GSYH (%)	Yıllar	Bütçe Dengesi / GSYH (%)
2002	-11,2	2011	-1,3
2003	-8,6	2012	-1,9
2004	-5,0	2013	-1,0
2005	-1,0	2014	-1,1
2006	-0,6	2015	-1,0
2007	-1,8	2016	-1,1
2008	-1,8	2017	-1,5
2009	-5,3	2018	-1,9
2010	-3,6	2019	-2,9

Kaynak: mahfieğilmez.com

Tablo 9: 2002-2019 Yılları arasında Cari Denge

Yıllar	Cari Denge / GSYH (%)	Yıllar	Cari Denge / GSYH (%)
2002	-0,3	2011	-9,7
2003	-2,5	2012	-6,1
2004	-3,7	2013	-6,8
2005	-4,6	2014	-5,0
2006	-6,1	2015	-3,8
2007	-5,9	2016	-3,8
2008	-5,7	2017	-5,5
2009	-2,2	2018	-3,5
2010	-6,2	2019	1,0

Kaynak: mahfieğilmez.com

2.2. TÜRKİYE'DE YAŞANAN BAŞLICA KRİZLER

Türkiye ekonomisinin özellikle de 1970'li yıllardaki iki büyük petrol şokunun ve uygulanan çelişkili para ve maliye politikalarının da etkisiyle girilen derin ödemeler dengesi krizinin akabinde üretimde ciddi gerilemeler yaşanmış ve gittikçe hızlanan bir enflasyon olgusuyla baş başa kalınmıştır. 24 Ocak 1980'de alınan kararlar ile kısa dönemde enflasyon düşürülmeye çalışılırken aynı zamanda uzun dönemde de ekonomiyi aşamalı bir şekilde serbestleştirme amacıyla çeşitli önlemlerin de alınmasıyla Türkiye ekonomisinde hızlı bir dışa açılma süreci başlamıştır. 1981 Mayıs'ında döviz kurları oluşumunda daha esnek olan bir kur oluşum sistemi kurulmaya çalışılırken bununla birlikte 1980-1982 döneminde alınan çeşitli kararlarla iç finansal liberalizasyona gidilmiştir. Ancak hukuksal olarak altyapının zayıf olmasının da etkisi ile bu süreç 'bankerler krizi' olarak isimlendirilen büyük bir kriz sonucunda ciddi yaralar almıştır. Diğer yandan 1984 ve 1989 yıllarında alınan iktisat politikaları kararları çerçevesinde vatandaşların bankalarda döviz tevdiat hesapları açabilmelerine olanak sağlamayı da kapsamak üzere bir dizi dış finansal liberalizasyon tedbirleri yürürlüğe konulmuştur. 1989 yılı itibariyle görülen kamu kesimi açıklarının yüksek olması, yurtiçi faiz hadlerinin yüksek

olması, kısa vadeli sermaye girişlerinin hızlı ve kur artışlarının düşük olması sonucunda ekonomi gittikçe daha çok sıcak para bağımlısı olmuştur. Sürdürülemeyen biriken kamu kesimi iç borçları 1993-1994’de görülen finansal kriz ile açık bir şekilde ortaya çıkmıştır. Ancak buna rağmen benzer politikaların sürdürülmeye çalışılması sonucunda ekonomide 2000 Kasım-Aralık ve 2001’in Şubat-Mart aylarında şiddetli bir döviz kuru ve bankacılık krizleri ile karşı karşıya kalmıştır (Kibritçioğlu, 2001: 3-4).

1980 yılından sonra benimsenen Neo Liberal model ile serbest ekonomi politikaları uygulamaya konmuştur. Benimsenen serbest ekonomi politikaları beraberinde bir ekonomik derinleşme de getirmiştir. 1980-1999 yılları arasında her beş yılda bir Türkiye’de ekonomik bir bunalım meydana gelmektedir. 1984-1985, 1991, 1994-1995 ve 1998-1999 dönemlerinde ekonomik dalgalanmalar meydana gelmiştir. Krizle mücadele kapsamında bu yıllarda sıkı para ve maliye politikaları uygulanmıştır. Kur politikaları ile enflasyon sorunu çözülmeye çalışılmıştır. Ancak Türk Lirasının değeri döviz kuruna karşı düşürülmüş, izlenen bu yol maliyet enflasyonunu artırmış ve ithalata dayalı ekonomi politikaları sonucunda ödemeler dengesi açığı ortaya çıkmış, yabancı sermayeyi teşvik etmek amacıyla mevduat faizlerinin artırılması problemi ortaya çıkmıştır. Uygulanan borçlanma politikaları ile krizin şiddeti daha da artmıştır. Faiz oranları düşürülmüş ve kısa vadeli reform paketi de başarıyla uygulanmıştır. İhracat azalmış, ithalat artmış ve ödemeler dengesi açık vermiştir (Fırat, 2009: 508-510).

24 Ocak kararları ile Türkiye’nin değişen ekonomi politikaları dünyada uygulanan ekonomi politikalarıyla benzer şekilde arz yanlı ekonomi politikalar olarak dönüşmüştür. 1981 yılında faiz oranları, 1984 yılında da döviz alım satımı serbest bırakılmış, 1986 yılında Sermaye Piyasası Kurulu ve İMKB’nin faaliyete başlaması, 1987 yılında MB’nın açık piyasa işlemlerine başlaması ve 1989 yılında da konvertibiliteye geçiş sonucunda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi önemli adımlar olmuştur. Kurulan bu yeni düzenin uygulama aşamasında Türkiye’de 1994 ve 2001 krizleri yaşanmıştır (Danışoğlu, 2007: 6).

2.2.1. 1994 Krizi

1994 yılına gelindiğinde Cumhuriyet tarihinde görülen en büyük cari açık ve kamu açığı meydana gelmiştir. Orta ve uzun vadede sürdürülemez olan bu yapı 1994 yılında yaşanan bu ekonomik krizin oluşmasındaki nedenlerden olmaktadır. 1993 yılının ortalarında kamuda faiz yükünün oldukça yüksek olduğu ve kısa dönem için uygulanacak olan politikalar ile faiz oralarının düşürülmeye çalışılacağı açıklanmıştır. Bu çerçevede ekonomiye likidite enjekte edildi ancak artan likiditeyle birlikte düşmesi yönünde beklentinin olduğu döviz talebi hızla artmaya başladı. Diğer taraftan yüksek cari açık devalüasyon beklentilerini güçlendirdi döviz talebi üzerinde artırıcı bir etki meydana getirdi. 1994'ün başında döviz kuru 19 000 TL/\$ iken Merkez Bankası rezervleri ise 7 milyar dolar civarındaydı. Ancak 1994 yılının Nisan ayına gelindiğinde ise döviz kuru 38 000 TL/\$ olmuşken uluslararası rezervler ise 3 milyar dolara kadar düşmüştü (Turan, 2011: 62).

26 Ocak 1994 yılında yüzde 13.6 seviyesinde bir devalüasyon yapılmış ama piyasada bir düzelme görülemediğinden Mart ayında ikinci bir devalüasyon yapılmıştır. Döviz karşısında yerli paranın değer kaybının devam etmesi, bankaların yüksek açık pozisyonları sebebiyle dövizle yönelmiş olmaları Merkez Bankası rezervlerinin hızla erimesine sebep olmuştur. Enflasyon oranı yüzde 106'a çıkmış, toplam net sermaye çıkışı da 4 milyar doları aşmıştır. Hazine bonosu faizleri ise yüzde 400'e ulaşmıştır. Uluslararası rating kurumları tarafından Türkiye'nin yatırımlar açısından riskli bir ülke olarak ilan edilmesi neticesinde borçlanma maliyetleri artmış ve buna rağmen borç bulmakta zorluk çekmiştir. İlan edilen 5 Nisan kararları çerçevesinde döviz serbest dalgalanmaya bırakılmıştır. Cari işlemler dengesi devalüasyon neticesinde düzelmiştir. Alınan kararlar ile enflasyonu düşürmek, dış borçları azaltmak, dış ticaret dengesini düzeltmek, tarım sektöründe düzenlemeler yapmak, KİT'lerin bütçedeki yükünü özelleştirmelerle hafifletmek, sosyal güvenlik alanında çeşitli reformlar gerçekleştirmek ve kamu harcamalarını azaltmak amaçlanmıştır (Güloğlu ve Altunoğlu, 2002: 16-20).

5 Nisan kararları iki bölüm olarak incelenmektedir. İlk bölümde konjonktürel bir nitelik gösteren; döviz kuru, fiyat politikaları, ücret, bankacılık sektörü ve merkez bankası, sermaye piyasası ile birlikte kamu sektörüne yönelik politikalar, toplumsal

mali dayanışma, tarımsal destekleme politikaları ve yeni vergiler ile ilgili tedbirleri kapsamaktadır. Kamu sektörüne yönelik alınan tedbirler; kamu kesimi, kamu kesimi borçlanma ihtiyacı ve finansmanı ile ilgilidir. İkinci bölüm olarak yapısal düzenlemeler çerçevesinde; özelleştirme, kamu sektöründe istihdamın rasyonalize edilmesi, kamu iktisadi teşebbüslerin iyileştirilmesi, yerel yönetimler ile ilgili olarak mali ve idari düzenlemeler ile birlikte sosyal güvenlik kuruluşları reformunu kapsamaktadır (Karluk, 2005: 414).

1994 Yılında başlayan krizin akabinde hazırlanan 5 Nisan İstikrar Programı IMF tarafından desteklenmiştir. IMF ile yapılan Stand-By düzenlemesi kapsamında on dört ayda 742 milyon dolar kredinin beş taksit halinde kullanılması kararlaştırılmıştır. IMF desteğinin devamının sağlanması için kararlaştırılan performans kriterleri arasında kamu ve bütçe açıklarının hızlıca düşürülmesi ilk olarak yer almıştır. Gelecek yıllarda Türkiye'nin uymasının gerekli olduğu parasal hedefleri belirleyen IMF, 2000 yılına kadar da tutturması gereken hedefleri belirlemiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planlarından yedincisi uygulanan dönemi de kapsayan bu süreçte ekonomik büyüklükler Stand-By anlaşmasında yer almaktadır (Toprak, 1996: 156-157,175).

Bu kriz ile başlayan süreçler daha sonra da etkisini devam ettirmiştir. Söz konusu etkilerin başında kredi vermekte olan yabancı bankalara devlet güvencesinin sağlanması ve ödenemeyen özel kredilerin devlet tarafından ödemenin üstlenilmesi gelmektedir. İkinci olarak Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu aracılığıyla devletin bankada yaşanabilecek paniğin önüne geçmek amacıyla banka mevduatlarının garantörlüğünü yapmış olmasıdır. Bu iki olgu 1990'ı izleyen yıllarda katlanarak artış gösteren banka sayısı kadar, yaşanan krizde batan banka sayısının çok olmasının ve getirdiği yüklerin başlıca nedeni olmaktadır. 2002 yılının yarısına kadar geçen süreçte batan banka sayısı 21 olmuştur, bunun devlete getirdiği yük 25-30 milyar dolar olmaktadır. Krizde işsiz kalan 1 milyon kişi de buna eklenince toplamda 2 milyon kişi ve 120-130 bin işyerinin batması sonucu devletin bu işyerlerinin vergisinden mahrum kalmıştır. Bu kriz süreci ile devletin yükü artarken gelirini azaltmıştır (Kazgan, 2002: 20).

2.2.2. 2001 Krizi

5 Nisan krizinin akabinde uygulanan istikrar programı ile kısa vadede sonuç alınmış olsa dahi bu program orta dönem için başarı gösterememiştir. Kısa dönemde ihracatta artış sağlanmış, cari işlemler bilançosunda düzeltilmeler görülmüş, kamu kesimi borcunun GSMH'ya oranı azalmıştır ama 1995 sonlarına gelindiğinde cari işlemler açıklarında yine artışlar gözlemlenmeye başlanmıştır. 1996 yılı itibariyle ekonomide ciddi bir dolarizasyon söz konusu olmuştur. Asya'da 1997 yılında, Rusya'da da 1998 yılında görülen krizler Türkiye ekonomisi üzerinde de olumsuz bir etki meydana getirmiştir. IMKB'de hisse senetleri değerinde hızlı bir düşüş yaşanmış, sermaye çıkışları gözlenmiş ve döviz rezervlerinde azalmalar meydana gelmiştir. 1997'de kişi başına GSMH büyümesi yüzde 8.3 olurken 1998'de yüzde 3.8 seviyesine inmiştir (Dorukkaya ve Yılmaz, 1999: 12).

1998 yılında yaşanan Rusya krizi etkisi ve bütçe açığı, iç ve dış borçların korkutucu seviyeye gelmesi sonucunda IMF ile yakından izleme sözleşmesi yapılmıştır. 17 Ağustosta yaşanan depremin akabinde büyüme rakamlarında yeniden negatife dönme görülmüş, 1999'da yüzde -7.3 büyüme ve önceki yıla kıyasla yüzde 5 düşüş görülmekle birlikte yüzde 53.2 enflasyon oranı kaydedilmiştir. Oluşan bu koşullar altında IMF ile stand-by anlaşması imzalanmıştır (Danışoğlu, 2007: 8).

2001 yılında yaşanan krizin temelinde yatan sebepler; döviz piyasasının yapısı, arka arkaya yaşanan finansal krizler ve kamu maliyesinde belirlenen faiz dışı fazla hedefin çok yüksek olmasının reel ekonomide sebep olduğu daraltıcı etkiler, ödemeler bilançosu açığının ve dış borç stokunun yüksek olması ile görülen siyasi belirsizlik ortamı olarak gösterilebilmektedir (Şimşek, 2007: 57).

Özellikle de döviz piyasalarında görülen hareketlilik bu krizi tetikleyen temel sebeplerden biri olmaktadır. Döviz piyasasında meydana gelen talep fazlasının sebep olduğu kurlarda görülen hareketliliğin sebeplerinden biri, kamu iç borçlanma senetleri sürdürülebilirliği nedeniyle bankacılık sisteminin borçlanma politikasına ilişkin kuşkular olmaktadır. Devlet iç borçlanma senetleri konusunda yabancı yatırımcılardaki tedirginliğin temelinde –kendilerine borçlu bankaların devlet iç borçlanma senetleri piyasasında herhangi bir sorun yaşanması halinde nasıl bir bilanço etkisinin meydana geleceğinin belirsiz olması- yaklaşımı yatmaktadır.

Yabancı yatırımcının negatif yöneliminin sebep olduğu belirsizlik ortamının yumuşatılmasına çalışılarak devlet iç borçlanma senetleri piyasasının istikrarının sağlanması amacıyla stok dağılımına ilişkin açıklamalar getirilerek belirli bir seviyede şeffaflık sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle verilen borçlanma senetlerinin niteliği açıklanarak, piyasalara yönelik oluşan güvensizliğin kısmen giderilmesi sağlanmıştır (Sak, 2001: 12).

Döviz piyasasında görülen hareketliliğin sebeplerinden biri de faiz oranları ile ilgili olmaktadır. 1980’li yıllar itibarıyla görülen finansal liberalizasyon sürecinin akabinde faizlerin serbest bırakılması, piyasaların arasında bir uyum sürecinin oluşmasını da beraberinde getirmiştir. Döviz piyasası ile faiz oranlarının yapısının birbirleriyle etkileşimin belli bir düzende olması için bir geçiş sürecine ihtiyaç hissedilmiştir. 2001 krizi döneminde Merkez Bankası döviz satış ihaleleri yöntemiyle piyasada kurun oluşmasını sağlamaya yönelik çalışması krizden çıkışı kolaylaştıran bir etken olmaktadır (Sak, 2001: 13).

Merkez Bankası aşırı bir şekilde artış gösteren döviz talebini karşılamak amacıyla likidite kontrolü yapmaya çalışsa da görülen likidite sıkışıklığı, ödemeler sisteminin bozulmasına sebep olmaktadır. Bu dönemde döviz çapası terk edilmiş ve dalgalı kur tercih edilmiş buna karşın faiz oranlarının yükseltilmesi ile krizin derinleşmesi engellenmiştir. Ancak uygulanan kur çapasında müdahalesiz esnek kura geçilmesi ile döviz kurları aşırı dalgalanmaya açık hale gelmiş ve belirsiz bir ortamın meydana gelmesine zemin hazırlamıştır (Şimşek, 2007: 58).

Dışa açık olan bir ekonomide faizlerin denetim altında olması ile birlikte sabit döviz kuru rejimi de uygulanıyorsa bu durumdan sermaye hareketleri olumsuz etkilenmektedir. Türkiye’de 2001 krizine kadar geçen sürede sermaye hareketlerinin serbest bırakılması ile birlikte faizlerin de serbest bırakılması sonucunda döviz çapası uygulanmış ve sermaye hareketleri dengede tutulmaya çalışılmıştır. Ama 2001 krizinin akabinde dalgalanmaya bırakılan döviz kurlarına karşın faizlerin denetim altına alınması sonucunda faiz oranlarında meydana gelebilecek bir artış engellenmiş buna karşın dövize olan talep artış göstermiştir. Bütün bu gelişmelerin neticesinde döviz kurlarında artış meydana gelmiştir (Kumcu ve Eğilmez, 2002: 277).

Bankacılık sektöründe görülen reel kredi daralmaları, özel kesimde sabit sermaye harcamalarında azalmaya sebep olmuştur. Özel kesim, kaynaklarını reel üretimde kullanmak yerine finans piyasalarında değerlendirmeyi tercih etmesi neticesinde reel yatırımların önüne geçen yüksek reel faiz kazançları elde edilmiş ve derinliği olmayan spekülâtif kazançlar finansal piyasalarda artış göstermiştir. İşletmelerde, kriz sonucunda ortaya çıkan öz sermaye kayıpları ile finansman kaynağı olan Merkez Bankası'nın halka arzını dönem içerisinde gerçekleştirememesi üretim kayıplarında artış meydana getirmiştir. İhracat alanında her ne kadar artış görülmüşse de bu artışlar üretimde meydana gelen azalışları telafi etmeye yetmemiş ve reel ekonomideki durgunluğun hızlı bir şekilde yayılmaya devam etmiştir (Coşkun, 2002: 232).

Ödemeler bilançosu açığının ve dış borç stokunun yüksek olması 2001 krizinin etkileyicilerinden biri olmuştur. İthalatın ucuzlamasına ve dış borçlanmanın artış göstermesine bağlı olarak dış açıklar artmış ve ödemeler bilançosu istikrarı olumsuz yönde etkilenmiştir. Buna karşılık olarak dış açığın azaltılmasına yönelik alınan önlemler yurt içindeki talebin daha fazla daralmasına sebebiyet vererek durgunluğu artırmıştır (Uygur, 2002: 65).

2001 yılındaki kriz, yaşanan en derin ekonomik kriz olmuş, ekonomide İkinci Dünya Savaşı sonrasında görülen en büyük daralma yaşanmış, kriz yılında GSMH 50 milyar dolar azalma göstermiştir. Görülen hızlı devalüasyon sonucunda enflasyon da fırlamış, iç ve dış bor yükünde artış meydana gelmiştir. IMF'ten temin edilen 16 milyar dolar tutarındaki kaynak ile üç yıllık bir ekonomik program hazırlanmıştır. Ancak kişilerin kriz öncesindeki 2000 yılındaki düzeyi yakalayabilmesi 2004 yılında mümkün olabilmıştır (Karluk, 2005: 428).

2.2.3. 2008 Krizi

2008 krizi başlangıçta her ne kadar ABD'de meydana gelmiş olsa da gelişmiş ülkelerin ekonomilerinin yanı sıra gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri üzerinde de büyük ölçüde etkili olmuştur. Bu bağlamda başlangıçta portföy yatırımları olarak da tanımlanan kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerini çeken ülkeler bu sermayenin çok kısa zamanda ülkeyi terk etme potansiyelinin olması sebebiyle bu ülkelerin ekonomik dengeleri dolayısıyla oldukça olumsuz etkiler oluşturmaktadır. Gelişmekte

olan ülkelerin ekonomileri üzerinde doğrudan yabancı sermaye yatırımları oldukça önemli olsa da, söz konusu ülkelerin cari açıklarının finansmanında sıcak para girişi oldukça önemli olmaktadır. Bu noktada yurtiçi tasarruf eğilimi oldukça düşük olan ülkelerin, ekonomik büyümeyi sürdürebilmek adına çoğunlukla bir dış kaynağa ihtiyaç hissetmektedirler. Ayrıca gelişmiş ülkelerin düşüş yaşanan büyüme oranları ve bununla birlikte talepte meydana gelen azalma sonucunda gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarında düşmesine sebep olmaktadır. Özellikle yaşanan krizle birlikte küresel ticaretin de azalması ihracatının çoğunu krizden derinden etkilenen ülkeler ile gerçekleştiren gelişmekte olan ülkeleri çok daha fazla etkilemiştir. Yeterli düzeyde ihracat yapamayan gelişmekte olan ülkelerin ekonomileri küçülmüş ve işsizlik oranlarında da artış yaşanmıştır. İşsizlikte görülen artış talepte azalmaya ve krizin daha çok derinleşmesine sebep olmuştur. Bu kriz başladığında Brezilya, Rusya, Hindistan ve Çin başta olmak üzere gelişmekte olan ülkelerin çok da etkilenmeyecekleri düşünülürken, krizin boyutları görüldükçe böyle olmayacağı ortaya çıkmaktadır. Çünkü, artık krizler dünyada bulaşıcı bir nitelik kazanmıştır. Sermaye hareketlerinin de serbest olması sonucunda uluslararası finans sisteminin daha fazla iç içe geçmiş olması sebebiyle krizlerin bulaşıcılığı artmıştır (Eğilmez, 2014: 53-56).

2008 yılında başlangıçta ABD’de görülen ve akabinde bütün dünyayı etkisi altına alan küresel krize yol açan temel sebep tarihte en yüksek değerde bulunan inşaat sektörü kredi balonu olmaktadır. Başlangıçta mortgage krizi olarak ortaya çıkan bu kriz, daha sonra ise bir likidite krizine dönüşmektedir (Afşar, 20011: 148). Krize sebep olarak; likidite çokluğu sonucunda verilen özensiz krediler, saydamlık eksikliği, aşırı menkul kıymetleştirme, derecelendirme kuruluşlarının faaliyet ehliyetsizliği ve denetleyici kuruluşların geç müdahale etmeleri sayılabilmektedir (Karabulut, 2014: 5).

Petrol fiyatlarının artış eğiliminde olması ve 150 dolara kadar çıkması, gıda fiyatlarının da artmasına sebep olmuş ve önemli oranda ekonomik büyümede düşüşler meydana gelmiştir. Durum böyleyken enflasyondaki yükselmenin durdurulabilmesi ve faizlerde bir artış olması gerekirken, ekonomik büyümede görülen artışın yavaşlaması faiz seviyelerinde de bir düşüşe sebep olmuştur. ABD’de

tüketici fiyatları yüzde 5,6 olarak son on yedi yılın en yüksek seviyesine ulaşmıştır (Karabıçak, 2010: 257).

Konut fiyatlarında görülen artışlar küresel krizin sebepleri arasında gösterilirken, konut fiyatlarında meydana gelen düşüşler ise krizin sonuçları arasında gösterilmektedir. 2001-2007 döneminde ABD’de konut fiyatlarında neredeyse yüzde 90 oranında bir artış meydana gelmiştir. 2007 yılı itibariyle de bir düşüş baş göstermiştir. Bu düşüş 2008 yılı boyunca da devamlılığını sürdürmüştür. Küresel ekonomik faaliyetlerde bir yavaşlamanın meydana gelmesiyle birlikte enflasyon seviyelerinde hızlı bir düşüş gözlenmektedir (Erdal, 2011: 102).

Küresel krizin büyümesi sonucunda yurtdışı fonlara ulaşım da güçleşmiştir. Bu sebeple başlangıçta mali piyasalarda görülen kriz reel sektöre yayılmış ve yurtiçi ürünlere olan talep de azalmıştır. Bu durumla da üretim düşmüş ve gelirlerde küçülmeler meydana gelmiştir. Üretimde yaşanan daralmanın akabinde bütün ülkelerde işsizlik de hızla yükselmiştir. ABD’de 2007 yılında işsizlik oranı yüzde 4,9 iken bu oran 2008 yılında yüzde 7,2’ye 2009 yılında da yüzde 10’a çıkmıştır (Bostan ve Kelleci, 2010: 7).

Türkiye ekonomisi üzerinde ekonomik krizin etkileri hem reel ekonomi üzerinde hem de finansal piyasalarda kendini göstermektedir. Türkiye’de 2009 yılı verileri ışığında reel mal ve hizmet ihracatı yüzde 5,3 ve ithalatı ise yüzde 14,3 oranında daralma göstermiştir. Aynı zamanda bu süreç içerisinde görülen finansman zorluklarına bağlı olarak 2009’da özel sabit sermaye yatırım harcamalarında yüzde 22,3 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmanın temel sebebi kriz ortamının meydana getirdiği belirsizlik durumu olmaktadır. Özel yatırım harcamalarında görülen azalmaya özel tüketim harcamalarındaki düşüş de eklenmiş, firmalar üretim konusunda gönülsüz davranarak stoktaki malları piyasaya sürmüş, talepte meydana gelen azalma ve üretimin azalmasıyla da ekonomi küçülmeye başlamıştır. Kamu kesiminde tüketim harcamaları kriz boyunca yüzde 7,8 artış gösterirken, kamu yatırım harcamalarında ise yüzde 2,3’lük bir daralma söz konusu olmuştur (Engin ve Göllüce, 2016: 35).

GSYİH açısından bakıldığında bu krizin etkisi ile üretimde gerilemeler yaşanmış ve bu bağlamda GSYİH derinde düşüşler görülmüştür. Bu konuda sanayi üretim endeksi verileri bir gösterge niteliğinde olmaktadır. 2008 yılının başlangıcında 104,2 olan sanayi üretim endeksi, 2009 Şubat'ına gelindiğinde 84,6 olarak düştüğü görülmektedir. İmalat sanayinde kapasite kullanım oranına bakıldığında 2008 yılının ikinci çeyreğinden sonra düşüşler görülmesine karşın 2009 Mayıs'ında bu oran yüzde 70,4'e yükselmiştir. İşsizlik oranlarında 2008 yılının Eylül ayından itibaren devamlı artış eğiliminde olduğu gözlenmektedir. Bu oran Şubat 2009'da en yüksek değer olan yüzde 16,1 olmuştur (Engin ve Göllüce, 2016: 36).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE DOLARİZASYON HAREKETLERİ

3.1. TÜRKİYE'DE DOLARİZASYON SÜRECİ

Türkiye’de 1970’li yıllarda enflasyonist bir sürecin başladığı söylenebilmektedir. Uzun yıllar kronik bir enflasyon süreci ve krizler yaşayan ekonomik birimler, enflasyon ortamındaki beklenmedik fiyat artışlarına ve devalüasyonlara karşı bir korunma yöntemi olarak yabancı bir paraya yönelmeyi tercih etmişlerdir. Bilhassa ekonomik birimlerin riskten korunma araçlarının ve de piyasaların yeterince gelişme gösteremediği geçmiş dönemlerde, dövize yatırım yapmak riskten korunmak amacıyla tercih edilen en kolay ve maliyetsiz yol olarak algılanmıştır. Piyasalara yönelik gerçekleştirilen bazı düzenlemelerle makroekonomik istikrarsızlığın tetiklediği bu süreç desteklenmiş olmaktadır (Serdengeçti, 2005: 15). Yüksek enflasyon yerli paranın satın alma gücünde bir azalma meydana getirerek yerli paranın fırsat maliyetini arttırmaktadır. Tek fiyat kanunu ve satın alma gücü paritesinin geçerli olduğu varsayılırsa, kurun sabit olduğu durumda devalüasyon baskısı yaratacak, kurun dalgalı olduğu durumda ise yerli para piyasalarda değer kaybedecektir. Yerli paranın devalüasyona uğrayacağı ya da değer kaybedeceği beklentisi ile ekonomik birimler para tercihlerini daha güçlü olandan yana kullanmayı tercih edeceklerdir (Hekim, 2008: 29).

Kamuda bütçe açıklarının finanse edilmesi de dolarizasyon süreci üzerinde etkili olmaktadır. Bütçe açıkları birkaç şekilde dolarizasyona sebep olmaktadır. Öncelikle bütçe açıklarının kapatılması amacıyla enflasyon vergisinden faydalanıldığı durum olarak ifade edilmektedir. Enflasyonun artması durumunda borçların reel değerinde azalma meydana gelir ve nominal gelirin artmasıyla da daha çok gelir vergisi toplamak muhtemel hale gelmektedir (Aslan, 1997: 95). Bu gizli

vergiden kurtulmak amacıyla ekonomik birimler yabancı para bulundurmaktadırlar. İkinci olarak bütçe açıkları kamu borçlarına sebep olması dolayısıyla dolarizasyona yol açmaktadır. Bütçe açığının yüksek olduğu bir durumda, söz konusu açığın kapatılması amacıyla hükümetler piyasalardan önemli miktarlarda borçlanmaya gidebilmektedirler. Bu durumda özel sektör kamu sektörüyle rekabet edemeyerek dışlanmış olacak, böylelikle dış borçlanmaya gitmeyi tercih edecektir. Bu durumda da direkt olarak yükümlülük dolarizasyonunda artış görülecektir. Bütçe açığının önemli seviyelerde olduğu ve otorite tarafından faiz oranlarının belirlendiği gelişmekte olan ülkelerin bazıları borçlanmanın maliyetinin azaltılması amacıyla negatif reel faiz uygulamasına başvurabilmektedirler. Bu durum da kişilerin yabancı para cinsinden tasarruf yapmalarını sağlamaktadır. Yurtiçi tasarruf düzeyinin yetersiz olması ve yüksek bütçe açıkları hükümetleri yabancı piyasalardan borçlanmak zorunda bırakabilmektedir. Birçok ülke kendi para birimlerinden uluslararası piyasalarda borçlanamadığından kendiliğinden dolarizasyona başvurmuş olmaktadır (Yılmaz, 2005: 5).

Türkiye ekonomisi döviz işlemleri ile 1970’li yıllarda görülen petrol krizinin akabinde yaşana döviz sıkıntısının giderilmesi amacıyla uygulanan Kredi Mektuplu Döviz Tevdiat Hesabı ve Döviz Çevrilebilir Mevduat ile tanıştığı söylenebilmektedir (Serdengeçti, 2005: 15). Türkiye’de ödemeler dengesinden kaynaklanan ekonomik kriz ve akabinde görülen siyasal problemler sebebiyle 1980’li yılların başında ithal ikameci sanayileşme stratejisi yerine dışa yönelik bir stratejiye geçilebilmesi amacıyla gereken önlemlerin alınmasına karar verilmiştir. Ayrıca finansal reform ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonunu da kapsayan yeni bir ekonomik istikrar paketi yürürlüğe konmuştur. Buna göre aktif bir döviz kuru sistemi oluşturulmuş, döviz ve sermaye piyasalarında serbestliğin sağlanması amaçlanarak ülkedeki yerleşiklerin döviz tevdiat hesapları açmalarının önü açılmıştır (Ertürk, 1991). 1980 yılında uygulamaya konulan yeni politikalar sonucunda 1983 yılında ticari bankaların önündeki engeller kaldırılarak döviz cinsinden işlem yapabilmelerinin önü açılmıştır. Böylelikle kişiler döviz cinsinden mevduat sahibi olabilmişlerdir. Döviz tevdiat hesapları (DTH) bu dönem itibarıyla geniş tanımlı para arzının bir parçası olmuştur. Bununla birlikte bankacılık sisteminde yabancı para

birimi cinsinden varlık ve yükümlölüklerin payı da artış göstermeye başlamıştır (Serdengeçti, 2005: 15).

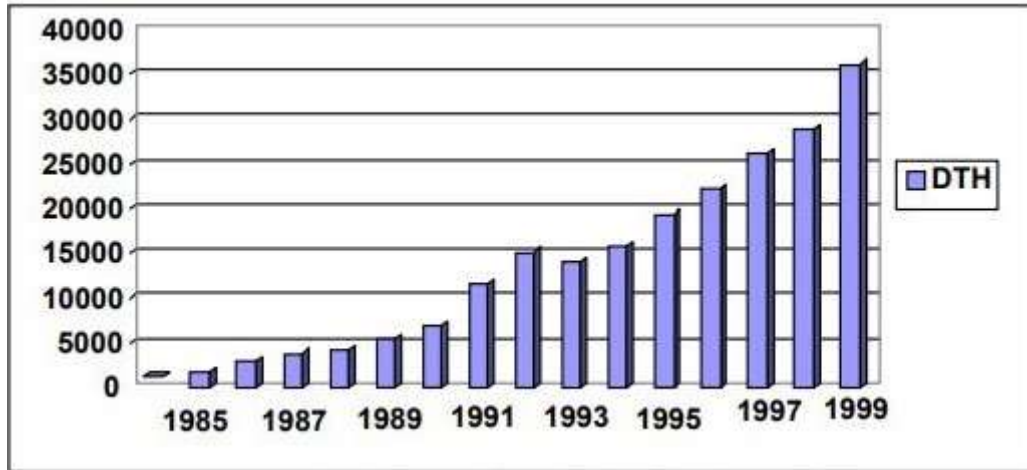
Liberalleşen Türkiye ekonomisinde 24 Ocak Kararları ile parasal önlemlerin alınmasına yönelik bir politika ağırlıklı olarak uygulanmıştır. Döviz kuru büyük oranda devalüe edilmiş, faizler yükseltilmiş ve kamu fiyatları artırılmıştır. Türk Lirası'na olan talep vadeli mevduat ile teşvik edilmeye çalışılarak tekrar canlandırılmak istenmiş ve iç talep kısılmaya çalışılmıştır. Uygulanan serbest faiz politikası çerçevesinde tasarruflar artırılmaya ve talep de kısılmaya çalışılmıştır. Mali kesim için yapılan düzenlemeler kapsamında atıl kalan tasarruflar yatırımla değerlendirilmeye çalışılarak büyümenin sağlanması amaçlanmıştır. Bu bağlamda Türkiye'deki liberalizasyon süreci 1989 yılında sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi dönemine kadar şöyle özetlemek mümkün olmaktadır (Mangır, 2006: 463):

- 1980: Hisse senedi piyasası üzerinde bulunan fiyat kontrolleri kaldırılmıştır.
- 1980: Faiz hadleri üzerindeki sınırlamalar kaldırılmıştır.
- 1981: İthal ikameci dönem sona ermiştir.
- 1982: Sermaye piyasası kurulmuştur.
- 1984: Döviz kuru işlemlerine izin verilmiştir.
- 1985: Banka kanunu yürürlüğe girmiştir.
- 1986: İnterbank para kurulu açılmıştır.
- 1987: Açık piyasa işlemleri başlamıştır.
- 1988: Efektif döviz piyasası kurulmuştur.
- 1989: Altın piyasası kurulmuştur.
- 1989: Sermaye hareketleri üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmıştır.

1989 yılında uluslararası piyasalar ile bütünleşme kapsamında finansal sistemde bir dışa açılma gerçekleşmiştir. Dolarizasyonun görülmesi ve hızlanmasının; sabit döviz kuru rejimleri, makroekonomik istikrarsızlıklar, verimsiz piyasa düzenlemeleri ve ekonomi politikalarının kredibilite eksikliği sonucunda ortaya çıktığı söylenebilmektedir (Yılmaz, 2006: 2). Dışa açılma ile birlikte yapılan

düzenlemeler çerçevesinde döviz cinsinden yapılan işlemlerin maliyetleri de düşürülmüştür. Bu tarih itibariyle ulusal para birimi cinsinden varlıkların reel getiri oranı döviz tevdiat hesaplarının (DTH) reel getiri oranından daha fazla olmasına karşın dolarizasyon devam etmiştir. Bu durum da makroekonomik ve siyasi istikrarsızlığın dolarizasyon süreci üzerinde etkili unsurlar olduklarını göstermektedir (Serdengeçti, 2005: 16).

Sermaye hareketlerinde serbestliğe geçilmesi ile gelişmekte olan birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de aşırı sermaye girişleri görülmüştür (Kepenek ve Yentürk, 2005: 214). Türkiye bu sermaye girişleri sonucunda döviz darboğazından kurtulsa da reel döviz kuru aşırı değerlenmiştir. Türkiye’de makroekonomik istikrar sağlanmaksızın ve gereken kurumsal ve yapısal değişiklikler yapılmaksızın finansal sistemin liberalleşmesi 1990’lı yıllarda Türkiye ekonomisini yaşanabilecek şoklara karşı daha hassas bir hale getirdiği görülmektedir (Yılmaz, 2006: 7).

Şekil 1: DTH’larının Gelişimi (milyon dolar)

Kaynak: TCMB Yıllık Raporları, (Balaylar ve Duygulu, 2004: 41)

Şekil 1’de de DTH’ların gelişiminin açıkça görüldüğü gibi yıllar itibariyle döviz tevdiat hesapları önemli ve düzenli bir artış eğilimi göstermektedir (Balaylar ve Duygulu, 2004: 41).

1986-1988 döneminde toplam mevduatlar içerisinde yabancı mevduatların oranı yüzde 15’ten yüzde 27’ye ulaşmıştır. Bununla birlikte toplam mevduatlar içerisindeki vadeli mevduatların oranı ise yüzde 66’dan yüzde 42 oranına

gerilemiştir. Burada vadeli mevduatların oranı ile döviz mevduatlarının oranında asimetrik bir seyir gözlenmektedir. Bu duruma bakılırsa ekonomik birimlerin tercihlerinin vadeli mevduattan yabancı paraya doğru değiştiği ya da iki tercih arasındaki ilişkinin ters yönlü olduğu söylenebilmektedir (Civcir, 2003: 7).

1990'lı yıllar zayıf makroekonomik temelleri, kurumları ve düzenlemeleri olan Türkiye ekonomisinin yoğun sermaye akımlarıyla karşı karşıya kaldığı bir dönem olmaktadır. Gevşek bir maliye politikasının uygulandığı bu dönemde istikrarın öncelikli olmadığı politikalar uygulanmıştır. Bağımsız olmayan Merkez Bankasının söz konusu süreçle uyumlu olarak uyguladığı para politikaları ile sadece olası bir ekonomik kriz ötelenmektedir. Sonuç itibariyle enflasyon yüzde 80'e kadar çıkmış, kamu borçlanma gereği GSMH'nın yüzde 15'i seviyesine kadar yükselmiştir. Bu yapı ile sermaye hareketlerinin serbestliğinin sağlandığı bir ortamda ekonomi dış şoklara açık hale gelmiş ve 1990'lı yıllar Türkiye ekonomisinde sıklıkla krizlerin yaşandığı ve dolarizasyonun hız kazandığı bir dönem olmuştur (Serdengeçti, 2005: 16).

2000 yılı itibariyle yapısal önlemlerin alınamaması ve cari işlem açığının hızlı bir şekilde genişlemesi sonucunda bankacılık sisteminde riskler de artış göstermiştir. Bankaların yabancı para cinsinden yükümlülükleri ile birlikte açık pozisyonlarında da artış yaşanmıştır. 2001 Şubat ayında ortaya çıkan siyasi belirsizlik sonucunda ödemeler sistemi kilitlenerek kur dalgalanmaya bırakılmıştır. Türkiye, 2001 yılı itibariyle gelişmekte olan ülkeler arasında dolarizasyonun en yüksek seviyede olduğu bir ülke konumuna gelmiştir. 1990'da döviz tevdiat hesaplarının toplam mevduat içerisindeki oranı yüzde 25,5 iken 2001'de yüzde 57,6 olarak gerçekleşmiştir. Bu oran aynı dönemlerde Rusya'da yüzde 46,8, Peru'da yüzde 47 ve Romanya'da yüzde 49,3 olmaktadır (Civcir, 2003: 7).

Tablo 10: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Tevdiat Hesapları / Para Arzı (M2Y)

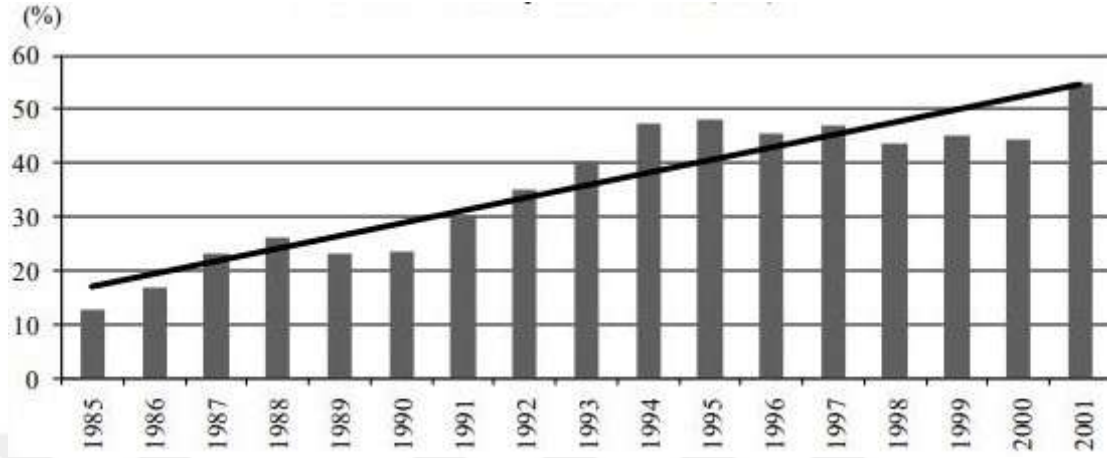
Yıllar	Döviz Tevdiat Hesapları DTH (Milyar TL)	Para Arzı-M2Y (Milyar TL)	DTH / M2Y (%)
1985	1.183	9.328	13
1986	2.436	14.609	17
1987	5.356	23.004	23
1988	9.512	36.707	26
1989	14.135	61.274	23
1990	21.793	93.363	23
1991	50.936	168.054	30
1992	103.234	293.970	35
1993	190.617	473.059	40
1994	565.005	1.195.353	47
1995	1.157.966	2.214.597	48
1996	2.448.816	5.373.709	46
1997	5.005.258	10.664.059	47
1998	8.789.452	20.212.650	43
1999	18.160.903	40.153.556	45
2000	24.936.966	56.046.300	44
2001	57.146.816	104.132.803	55

Kaynak: DPT, 2004.

Tablo 10’da 1985-2001 yılları arasında Türkiye’de dolarizasyonun boyutlarındaki değişimler dikkate alınarak gösterilmiştir.

1985 yılının başlangıç yılı olarak seçilmesinin sebebi olarak TL’nin bu dönem içerisinde konvertibl hale gelmiş olduğundan kaynaklanmaktadır. Tabloya bakıldığında Türkiye’de dolarizasyonun yüksek seyrettiği gözlenmekte ve özellikle

de 1994, 1995 ve 2001 krizleri yıllarında hızlı bir artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Şekil 2’de bu durum daha net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 2: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Tevdiat Hesapları / Para Arzı (M2Y)

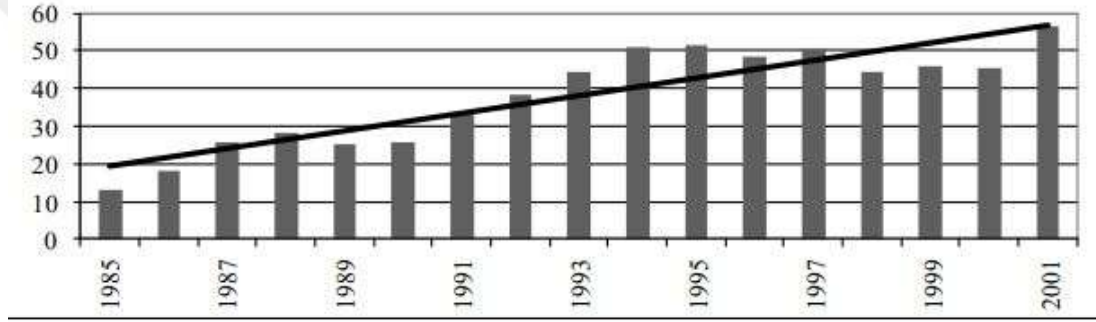
Kaynak: Özen, 2018: 110

Tablo 11: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı / Toplam Mevduat

Yıllar	Döviz Mevduat (Milyar TL)	Toplam Mevduat (Milyar TL)	Döviz Mevduat / Toplam Mevduat (%)
1985	1.183	9.241	13
1986	2.436	13.279	18
1987	5.356	20.775	26
1988	9.512	33.594	28
1989	14.135	56.371	25
1990	21.793	84.088	26
1991	50.936	153.980	33
1992	103.234	268.957	38
1993	190.617	429.185	44
1994	565.005	1.109.461	51

1995	1.157.966	2.239.066	52
1996	2.627.629	5.428.049	48
1997	5.493.852	10.896.636	50
1998	8.789.452	19.703.195	45
1999	18.420.635	40.114.009	46
2000	25.341.684	56.002.514	45
2001	58.732.348	103.654.033	57

Kaynak: DPT, 2004.

Şekil 3: Türkiye’de 1985-2001 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları: Döviz Mevduatı / Toplam Mevduat (%)

Kaynak: Özen, 2018: 111

Tablo 10 ve Tablo 11 Türkiye’de dolarizasyonun boyutunu, toplam mevduatlar içerisindeki döviz mevduatlarının payını gözleyerek ortaya koymaktadır. Bu dönem bulguları incelendiğinde Türkiye’de dolarizasyonun oldukça yüksek seviyelerde olduğu görülmektedir (Özen, 2018: 111).

Türkiye’de dolarizasyon süreci iki dönem olarak incelenebilmektedir. 1980-2001 dönemini kapsayan ilk dönemde dolarizasyonda hızlı bir yükseliş görülmektedir. Dolarizasyonun devamlı olarak artış eğiliminde olduğu bu dönem de kendi içerisinde iki dönemin özelliklerini taşımaktadır. 1989 yılına kadar geçen sürede dolarizasyon henüz başlamıştır ve yüksek seviyesine daha ulaşmamıştır. 1989-2001 yılları arasında 1994, 1999, 2001 krizleri yaşanmıştır. Bu yıllarda dolarizasyon gittikçe artmakta ve en yüksek düzeyine ulaşmaktadır (Hekim, 2008:

33). 1990 yılında Türkiye’de konvertibiliteye geçildikten sonra yüksek enflasyon ile birlikte dolarizasyon birlikte yaşanmaktadır. Ekonomik birimler harcamalarına yetecek kadar parayı TL olarak ayırıp kalanını döviz cinsinden tutmayı tercih etmektedirler. Böylece bankalarda mevduat olarak tutulan paralarda ağırlıklı olarak yabancı para cinsinden mevduatta artış görülmüştür. 2001 krizine doğru gidilirken dolarizasyon zirveyi görmüştür (mahfiegilmez.com).

İkinci dönem olarak tanımlanabilecek 2001 sonrası dönem daha farklı bir süreci yansıtmaktadır. Kriz sonrasında kurumsal ve yapısal değişiklikler çerçevesinde politikalar uygulanmış ve dolarizasyonda azalmalar görülmüştür. Ancak her ne kadar enflasyon seviyesi düşmüş ve makroekonomik istikrar büyük ölçüde sağlanmış olsa da dolarizasyon yüksek düzeyini korumaya devam etmektedir (Hekim, 2008: 33).

2001 yılında yaşanan krizin akabinde enflasyonun önlemesi amacıyla sıkı para politikası uygulanmış ve yapısal düzenlemelere gidilmiştir. Başarılı olan bu politikalar ile beraber piyasalar derinlik kazanmış, olası krizlere karşı daha güçlü bir duruma gelmiştir. Türk lirasından altı sıfır atılması ve 2001’de TCMB’nin bağımsızlığının kanunlaşması ile bir güven ortamı sağlanarak iç ve dış itibarın artmasına sebep olmuştur. Ayrıca esnek döviz kuruna geçilmesi de piyasalara istikrar sağlamıştır. Esnek döviz kuru ile kur riski piyasalara kaymakta ve ekonomik birimler risk yönetiminde zorluk çekmektedirler (Yılmaz, 2006: 10). Uygulanan ekonomik programın ardından meydana gelen güven ortamından sonra varlık ve yükümlülük dolarizasyonunda da önemli düşüşler görülmektedir. 2010 yılının sonunda yabancı para cinsinden borçlanma oranı yüzde 15 oranına düşmüştür (Sever, 2012: 210).

2001 yılında açıklanan Güçlü Ekonomiye Geçiş programının akabinde ekonomide görülen gelişmelerle birlikte dolarizasyon süreci için bir tersine dönüş başlamaktadır. Bu dönemde MB bağımsız ve egemen olmakta, mali istikrar sağlanmaktadır. Ayrıca tahvil piyasasında vade süreleri uzamakta ve derinlik artmaktadır. Uygulanan yapısal reformlar sonucunda TL’ye olan güvende artış yaşanmıştır (Çınar ve Taşseven, 2015: 131).

Tablo 12: Türkiye’de 2002- 2020 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları

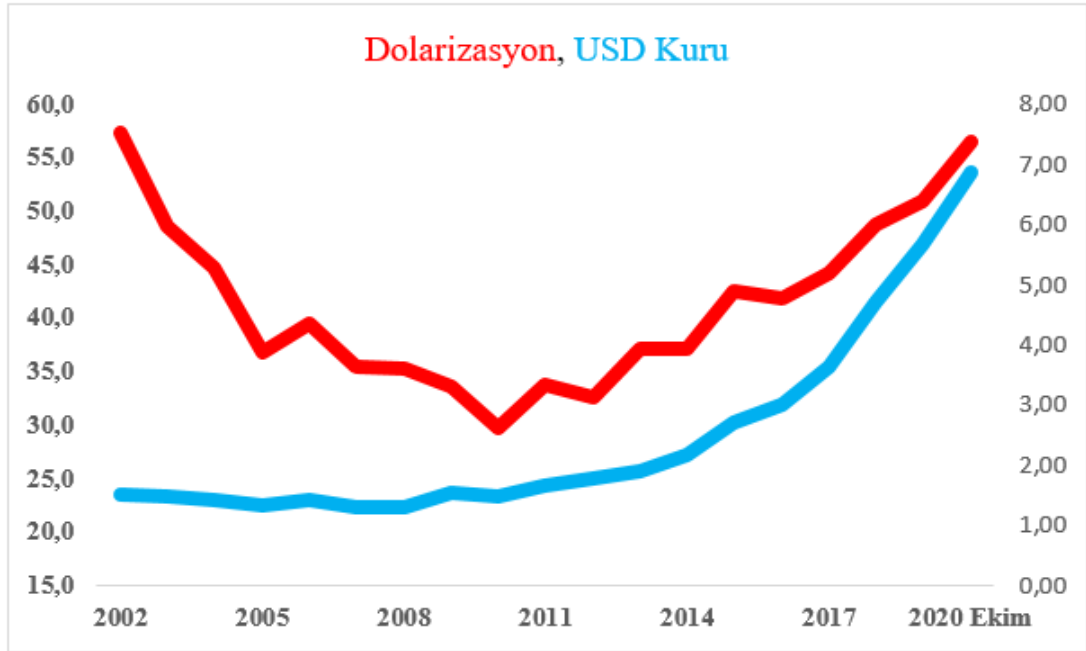
Yıllar	YP Mevduat Milyar TL	Toplam Mevduat Milyar TL	YP Mevduatı / Toplam Mevduat (%)	USD / TL Kur
2002	79,1	138,0	57,3	1,51
2003	75,5	155,3	48,6	1,49
2004	85,4	191,1	44,7	1,42
2005	92,5	251,5	36,8	1,34
2006	121,4	307,6	39,5	1,43
2007	126,4	356,9	35,4	1,30
2008	160,5	454,6	35,3	1,29
2009	173,2	514,6	33,7	1,55
2010	183,5	617,0	29,7	1,50
2011	235,5	695,5	33,9	1,67
2012	251,8	772,2	32,6	1,79
2013	351,7	945,8	37,2	1,90
2014	391,4	1.052,7	37,2	2,19
2015	530,0	1.245,4	42,6	2,72
2016	608,5	1.453,6	41,9	3,02
2017	756,4	1.710,9	44,2	3,65
2018	994,2	2.036,0	48,8	4,72
2019	1.307,9	2.566,9	51,0	5,68
2020 Ekim	2.029,2	3.595,3	56,4	6,88

Kaynak: mahfiegilmez.com/2020/12/dolarizasyonda-son-durum.html

2001 yılında yaşanan krizin ardından 2002 yılı itibariyle yüzde 57 oranına kadar çıkmış olan dolarizasyon sonrasında bir düşüş başlamış ve 2010 yılsonu

itibariyle dolarizasyon oranının en düşük seviyesi olan yüzde 30'un altına kadar düşmüştür. Söz konusu gelişimin sağlanmasında Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinin, IMF programının ve USD/TL kurunun uzun bir süre boyunca durağan kalabilmesinin etkileri olmuştur. 2011 yılının akabinde USD/TL kurunda artış gözlenirken ekonomik birimlerin TL'ye olan güvenlerinde bir azalma meydana gelmiş ve dolar mevduatına bir dönüş başlamıştır. Bu dönüşün 2017 yılı itibariyle de bir artış gösterdiği gözlenmektedir.

Yukarıdaki tablo grafiğe dönüştürüldüğünde aşağıdaki şekil ortaya çıkmaktadır.

Şekil 4: Türkiye’de 2002-2020 Yılları İtibariyle Dolarizasyonun Boyutları

Kaynak: mahfiegilmez.com/2020/12/dolarizasyonda-son-durum.html

ABD’de 2008 yılının ortalarında başlayan ve yayılarak küresel çapta etkileri görülen kriz, Türkiye’nin IMF ile yürütülen programın sonlandığı yıla denk gelmişti. Türkiye yapısal reformlara devam etmeyi bırakmakla birlikte Avrupa Birliği ile olan tam üyelik müzakerelerini de eski hızla sürdürmüyordu. Bunun sonucunda Türkiye’ye doğrudan yabancı sermayenin girişi gittikçe azalmaktaydı. Enflasyon yüzde 5’lere düşürülmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır ve akabinde

enflasyon tekrar artmaya başlamıştır. Enflasyonun yükselmesinde TL’de görülen dış değer kaybının artışı etkili olmuştur. Bu gelişmeler neticesinde TL’ye olan güven tekrar sarsılmaya başlamıştır (mahfigilmez.com/2019/04/krizden-cksn-anahtar.html).

Tablo 12’e bakıldığında 2003 yılı itibariyle 2012 yılına kadar Döviz Mevduat/Toplam Mevduat oranının düşme eğiliminde olduğu görülmektedir. Ancak bu tarih itibariyle günümüze doğru bir artış eğiliminde olduğu söylenebilmektedir. 2015 yılında sonra dövize yönelimde yani dolarizasyon eğiliminde bir artış olduğu dikkat çekmektedir. Enflasyon oranının ülkede tekrar artış göstermesi, savaş beklentisi, jeopolitik risklerde artış ve tüketici güveninin azalması dolarizasyon eğiliminin artmasının başlıca sebepleri arasında olduğu söylenebilmektedir. Toplam mevduatlar içerisindeki dövizin payının en yüksek TL’nin payının ise en düşük olduğu dönem 2001 krizinin ardından takip eden dönem olmaktadır. Ancak ekonomi istikrara kavuşmaya başladıktan sonra toplam mevduatlar içerisindeki TL’nin payı artış gösterirken döviz oranı da azalmaya başlamıştır. Yani bir ters dolarizasyon sürecinin yaşandığı söylenebilmektedir. MB bu orandaki yükselmenin en önemli sebebi olarak, döviz kuru piyasalarında görülen oynaklığı, döviz talebini hane halkının etkilemesini ve döviz cinsinden tasarrufların yapılmasını göstermektedir. Aynı zamanda enflasyon oranında görülen artış ile birlikte TL’den bir kaçış yaşandığı, döviz cinsinden tasarrufların yapıldığı, böylelikle toplam mevduatlar içerisindeki döviz mevduatı payının da artması gibi bir sonucun doğduğu söylenebilmektedir. Türkiye’de ekonomisi üzerinde dolarizasyon riskinin etkilerini en düşük seviyeye düşürmek için (Kadıoğlu, 2019: 105);

- İstikrarlı bir ekonomi yönetimi ve siyasi alanda risk algısının ve istikrarsızlığın olmadığı bir ortam,
- Enflasyon oranının, sosyo-ekonomik yönden gelişmiş olan ülkelerin seviyelerine yakın olarak yüzde 2-3'lere getirilmesi,
- Mevduat ve başka TL tasarruf araçlarına enflasyon oranının biraz üzerinde faiz getirisinin sağlanabilmesi,

- Özel sektörün döviz cinsinden yükümlülüklerinin minimal bir düzeye getirilmesi, döviz pozisyon açıklarının kapatılabilmesi ya da hoş görülebilir düşük bir seviyeye çekilmesi,
- Ekonomiyle ilgili olarak gerçekleştirilebilir plan ve programlar dahilinde hedeflerin konulması, söz konusu hedeflere bağlı kalınarak bu doğrultuda gereken en üst düzey çabanın gösterilmesi,
- Yurt içi borçlanmalara giderken devletin bunu TL cinsinden yapması, devletin dövizde endeksli olarak borçlanmaya gitmemesi ya da bu konuyla ilgili olarak gerek önlemin alınması,
- Kayıt dışı ekonomiyle mücadele edilerek küçülmesinin sağlanması. Bütün ekonomik faaliyetlerin kayıt altında olması için gayret gösterilmesi,
- Cari açığın kapatılması amacıyla, ülkede döviz gelirlerini artıracak ve döviz giderlerini de azaltacak etkin politikaların geliştirilmesi,
- Bir ekonominin sağlıklı işleyebilmesinin temel koşulu olan yüksek katma değerli üretim ve ihracat odaklı bir ekonomik yapının oluşturulması,
- Sanayi sektöründe ithal girdiye olan bağımlılığın azaltılarak yerli ara malı kullanımının çeşitli destek ve teşviklerle geliştirilmesi, böylelikle ihracatın katma değerinin artırılması ve bu şekilde ülkeye net döviz girdisinin artırılması,
- Ekonomik birimlerin yerli ürünleri ithal ürüne tercih etmeleri konusunda bir farkındalık yaratılması gibi tedbirlerin alınması gerekmektedir.

3.2. TÜRKİYE'DE KREDİ VE MEVDUAT DOLARİZASYONU

1981 yılında MB tarafından günlük döviz kuru uygulanmaya başlanmıştır. Ardından 1988'de döviz kurunun piyasada belirlenmesi gibi bir uygulamaya karar verilmiştir (Balaylar, 2018: 552-568). 1989'da TL'nin konvertibl hale gelmesinin ardından yapılan düzenlemeler sonucunda ekonomik birimlerin TL ve yabancı para cinsinden mevduat hesabı açabilme, borçlanabilme, ayrıca hisse senedi gibi finansal araçlar kullanarak yatırım yapabilme olanağı verilmiştir (Kal, 2019: 360). Mevduat dolarizasyonu seviyesi 1989 yılında devamlı artış göstermiş ve yüzde 22,6'a çıkmıştır. 1990 yılı itibariyle öncelikli olarak enflasyonda yaşanan artış ile birlikte ekonomik istikrarsızlığın artış göstermesi ve döviz kurunun tahmin edilebilir olması, yerli para türünden yatırım araçlarının riskini artırmış ve finansal sistemdeki

dolarizasyon seviyesinin yükselmesine sebep olmuştur. Böylelikle problem 2000’li yıllara da yansımış olmaktadır. 1990 yılında mevduat dolarizasyon oranı yüzde 23,6 iken bu oran 2000 yılında artış göstererek yüzde 42,6’ çıkmıştır (Sarı, 2007: 32-33).

Kasım 2000 ile Şubat 2001 krizlerinde döviz kurunda yaşanan artış ile birlikte mevduat dolarizasyon oranındaki artış daha da yükselmiştir (Balaylar, 2018: 552-568). 2001’de kredi dolarizasyon seviyesi yüzde 50,8 iken mevduat dolarizasyon seviyesi de yüzde 61,4’e varmıştır (Gençay, 2007: 3-89). Yine bu yıl dalgalı döviz kuru rejiminin tercih edilmesi ile döviz kurlarında yaşanan düşüş sonucunda mevduat dolarizasyon seviyesinde azalma görülmeye başlanmıştır (Balaylar, 2018: 552-568). Bu bağlamda 2002 yılına gelindiğinde ise bu oran yüzde 36,5 seviyesine gelerek gerileme göstermiştir. Diğer yandan 2002 yılı itibarıyla kredi dolarizasyonu da bir düşüş eğilimine girmiş ve 2006 yılında üçüncü çeyrekte yüzde 15,7 olmuştur. 2001’de Güçlü Ekonomiye Geçiş Programının uygulanmaya başlanması, Türkiye’ye Avrupa Birliği (AB) ‘ne katılmadan önce AB Konseyi tarafından mali desteğin artırılacağı kararının alınması ve küresel piyasaların likidite koşullarının Türkiye yararına ilerleme göstermesi sonucunda yerli paraya olan güven artış göstermiş ve bu durum da dolarizasyon oranlarında azalma görülmesini sağlamıştır. Bu dönem içerisinde uluslararası rezervlerin artması, enflasyonun tek haneli rakamlara gelmesi ve oynaklığın azalması gibi durumlar da dolarizasyon seviyesinde meydana gelen azalmanın diğer sebepleri arasında yer almaktadır (Gençay, 2007: 3-89).

Ancak 2008 yılına gelindiğinde küresel çapta bir kriz yaşanmış, bu bağlamda görülmeye başlanan olumsuz etkiler ile birlikte enflasyonun yeniden yükseleceğine dair bir beklenti oluşmuş, dolarizasyonda devam eden olumlu seyir tersine dönmüş ve dolarizasyon seviyesinde artış meydana gelmiştir (Ağaslan ve Gayaker, 2019: 364). Federal Reserve (FED)’in 2013 yılında sıkı para politikası uygulamasına giderek politika faiz oranını artırma kararı almıştır. Alınan bu karar içinde Türkiye’nin de bulunduğu gelişmekte olan ülkelerin yerli paralarında bir değer kaybının meydana gelmesine sebep olmuştur. 2015 yılı ilk çeyrekte kredi dolarizasyonun yüzde 30 olduğu görülürken, mevduat dolarizasyonunun ise yüzde 38,8 olarak gerçekleştiği görülmektedir. Bu süreç içerisinde yabancı sermayenin ülkeye gelmesinde de bir azalma olduğu görülmektedir. 2016 yılında darbe

girişiminin yaşanmasıyla da hem finansal hem de reel sektörde görülen belirsizlik artmıştır (Balaylar, 2018: 552-568). 2016 yılı son çeyrekte kredi dolarizasyonu yüzde 34,7 olurken, mevduat dolarizasyonu da yüzde 40,6 olarak artış göstermişlerdir. 2017’de kredi dolarizasyonu azalma eğiliminde iken mevduat dolarizasyonu ise artma eğiliminde olmaktadır. Aynı yıl kredi dolarizasyonu ilk çeyrekte yüzde 33,6, ikinci çeyrekte yüzde 32, üçüncü çeyrekte yüzde 32 ve son çeyrekte yüzde 32,6 olarak gerçekleşmiştir. 2017 yılında mevduat dolarizasyonu ilk çeyrekte yüzde 43,2’ye çıkmış, sonraki dönemlerde ise yüzde 42,5, yüzde 42,5 ve yüzde 42,7 seviyelerinde olmuştur. 2018 yılına gelindiğinde TL büyük oranda bir spekülasyon atakla karşı karşıya gelmiştir. 30 Mart 2018 tarihinde 3,9441, 29 Haziran’da 4,5724, 30 Temmuz’da 4,8885 ve 13 Ağustos 2018’de 6,9126 seviyesine yükselen TL/USD kuru ile grafik 5’te de yer aldığı gibi yerli para yüzde 40 oranında bir değer kaybı yaşamıştır (Akşehirli, 2020: 66). 2019 yılında ilk çeyrekte kredi dolarizasyonu yüzde 40 iken daha sonraki dönemlerde yüzde 41, yüzde 39 ve yüzde 38 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı yıl mevduat dolarizasyonu ilk çeyrekte yüzde 54 sonraki dönemlerde ise yüzde 54, yüzde 52 ve yüzde 51 seviyelerinde olmuştur. 2020 yılında ise kredi dolarizasyonu ilk çeyrekte yüzde 38 iken sonraki dönemlerde yüzde 35 ve yüzde 36 olarak gerçekleşirken, mevduat dolarizasyonu da ilk çeyrekte yüzde 52 olurken sonraki dönemlerde yüzde 50 ve yüzde 54 olarak gerçekleşmiştir. (BDDK, 2019, 2020).

2019 yılına gelindiğinde mevduat ve kredi dolarizasyonunun devam etmesi sebebiyle, aynı zamanda döviz tevdiat hesaplarında devam eden artışın önünü de kesmek amacıyla alınan çeşitli önlemlere yenileri eklenmiştir. Bu bağlamda 14 Mayıs 2019 tarihinde 1106 Sayılı Cumhurbaşkanlığı kararı kapsamında kambiyo muamelelerinde satış meblağı üzerinden yüzde 0,1 sigorta ve banka muameleleri vergisi alınması doğrultusunda karar verilmiştir (GİB, 2020). Bununla birlikte 10 Ocak 2020 tarihinde geçerli olmak üzere, TCMB, yabancı para zorunlu karşılıklar için komisyon uygulanmasına başlamıştır. Mevduat/katılım fonunun yükümlülükleri için USD cinsinden oluşturulan zorunlu karşılıklar için uygulanan komisyon oranı yıllık yüzde 0,025 oranında, USD haricinde döviz cinsi mevduat/katılım fonu yükümlülüklerine yönelik oluşturulan zorunlu karşılıklar için uygulanan komisyon

oranının üzerinden yıllık yüzde 0,0025 komisyonun alınması kararlaştırılmıştır (TCMB, 2020).

Türkiye, 1989 yılı itibariyle döviz işlemleri ile sermaye hareketlerini serbest bırakmıştır. Fakat elde edilebilen dolar kredilerin örtülü bir şekilde çeşitli riskler taşıdığı söylenebilmektedir. Döviz kurunda yaşanacak bir sıçrama doğrudan kredilerin reel değeri üzerinde etkili olmaktadır. Aldığı kredileri özel kesimin geri ödeyememesi halinde, bu durum bankacılık sistemini de etkilemekte, bankaların aktif-pasif uyumsuzlukları da onları krize sürüklemektedir. Döviz kurları ile birlikte bankacılık krizlerinin de görülmesi literatürde çifte krizler olarak isimlendirilmektedir. Bankalar için uygulanmakta olan sıkı düzenleyici kontrollerin, bilhassa açık kur pozisyonlarıyla alakalı olarak bildirilmeyen türev işlemleri sebebiyle etkin olamadığı görülmektedir. Yurt içi dolar yükümlülüklerinin fazla olduğu bankaların yabancı para pozisyonlarını dolar cinsinden kredi vererek veya yurtdışında dolar varlık edinerek dengelemeye çalışmaktadır. Bankalar risk düzeylerini ve karlılıklarını koruyabilmek amacıyla yurt içine kredi vermeyi sonlandırmadıkları müddetçe kredi riskine maruz kalmaya devam etmektedirler (Alagöz, 2019: 129).

Banka fonları üretim ve yatırım olanakları için aktarma-dağıtma işlevi üstlendiğinden dolayı sistemde meydana gelecek herhangi bir bozulma beraberinde kredi, üretim, tüketim ve yatırım üzerinde büyük bir düşüşe sebep ve iflasa olabilmektedir. Kredi riskini değerlendirmede uzmanlaşan bankalar asimetrik bilgi sorunlarını çözmektedirler. Bankalar borç ödeme konusunda güçlük yaşadıklarında bu bilgi sermayesi kaybolmaktadır. Yerleşiklerden döviz mevduatı kabul ettikleri takdirde, bu durum beraberinde bir döviz kuru riskini de getirmektedir. Gelirlerini ulusal para cinsinden kazanan firmalara, bankaların dolar ile kredi vermeleri halinde kur risklerini hedge etmez yalnızca verilen dolar kredilerinin geri gelmeme riskiyle yer değiştirmiş olurlar. Diğer bir deyişle, dolar ile yerli firmalara kredi verilmesi geri gelmeyen kredilerin kaynağı olarak görülmekte ve potansiyel bir bankacılık krizine yol açabilmektedir. Yani gelişmekte olan ülkeler için mevduat ve kredilerin dolarizasyonu bankacılık krizlerine sebep olabilmektedir (Honig, 2006).

Türkiye’de bulunan yasal düzenlemeler çerçevesinde bankaların yurtiçi teşkilatları döviz kredisini sadece döviz getirisi olan faaliyetler yürüten kişi ve kurumlara kullandırabilmektedirler. Döviz endeksli bir şekilde kredi kullanan kişi ve kurumların örtülü olarak döviz getirisi olan bir faaliyetinin bulunmadığı söylenebilmektedir. Döviz yükümlülükleri içerisindeki döviz kredileri ile döviz endeksli kredileri birbirinden ayırarak incelendiğinde döviz geliri elde etmeden kur riskini taşıyan reel sektör firma oranı ile ilgili olarak bir fikir sahibi olunabilmektedir. Döviz geliri elde edemeyenlerin yabancı para cinsinden borçlanmaları halinde kurda görülen dalgalanmanın da etkisiyle ters bilanço etkisine sebep olarak bir kırılganlık kaynağı meydana getirdikleri ortaya konmaktadır. Bankalar dolar mevduatı toplayarak topladıkları dolarları yerleşiklere dolar olarak borç vermeleri halinde, verilen bu kredilerin döviz riskinden ziyade bütün kredilerde azalan kalite sonucunda kredilerden kaynaklanan geri gelmeme riski bulunmaktadır. Bu riskin bankalara kredi riski şeklinde yansımalarıyla üstlenilen risk de değişmiş olmaktadır (Alagöz, 2019: 130).

Yabancı para olarak varlık ile yükümlülüklerin ticari işlemlere katılmasının getirmiş olduğu diğer bir risk unsuru da bilançolarda meydana getirdiği kur uyumsuzluğu olmaktadır. Reinhart vd. (2003) yükümlülük dolarizasyonunun kamu ve özel sektörün yabancı para cinsinden borçlanmasıyla gelişmekte olan ülkelerin piyasalarını daha kırılgan bir hale getirdiğini belirtmişlerdir. Dolarizasyonun döviz kurları ve para politikaları üzerindeki etkilerini araştırmışlar ve dolarizasyonun yüksek olmasının dezenflasyon ve parasal kontrol üzerinde bir engel olmadığını bulmuşlardır. Buna rağmen belli bir seviyedeki dolarizasyonun döviz kuru uyumunu artırarak bir ‘dalgalanma korkusu’ oluşturmasının daha büyük bir sorun olduğunu belirtmektedir.

SONUÇ

Dolarizasyonun tanımı yapılırken paranın hesap birimi, ödeme aracı ve değer saklama aracı olma fonksiyonları göz önünde bulundurulmaktadır. Bu kapsamda, dolarizasyon, bir ülkenin diğer bir ülkenin parasını hesap birimi, ödeme aracı ve değer biriktirme aracı olarak kullanılmasını ifade etmektedir. Paranın işlevlerini yerine getirebilmesi için taşınması gereken iki şart bulunmaktadır. İlk olarak ekonomik birimler tarafından kabul görmüş olmalı, ikinci olarak ise yaygın bir şekilde kullanılıyor olması gerekmektedir. Ekonomilerin gücünü kaybetmesiyle yerli para birimleri diğer para birimleri karşısında değerini yitirmesi sonucunda yerli paraya olan güven sarsılmakta ve para işlevlerini yerine getiremez duruma gelmektedir. Böylelikle ekonomik birimler de daha güçlü olan para birimine yönelmektedirler. Ekonomik problemlerin yaşandığı ülkelerde ekonomik birimler kendilerini yerli paranın değer kaybı yaşaması durumuna karşı korumak maksadıyla yabancı para cinsinden işlem gerçekleştirmeleriyle de dolarizasyon süreci başlamaktadır. ABD dolarının yabancı para olarak çoğunlukla tercih edilmesi, bu sürecin dolarizasyon olarak tanımlanmasının sebebi olmaktadır.

Ülkelerin yaşadığı ekonomik sorunlar içerisinde en önemlisinin dolarizasyon olduğu söylenebilmektedir. Kronik enflasyon, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sebepler neticesinde ortaya çıkan dolarizasyon, ülkelerin yerli paralarının değerinde ciddi tahribata sebep olmasının yanında ülkelerin dış borç yüklerinin de artmasına sebep olmaktadır.

Dolarizasyon, varlık dolarizasyonu ile yükümlülük dolarizasyonu olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Varlık dolarizasyonu, ekonomik birimler tarafından ellerinde tutulan hisse senedi, tahvil ve bono gibi varlıkların yerli para yerine yabancı para türünden tutulmasını ifade etmektedir. Yükümlülük dolarizasyonu da ekonomik birimler ile ülkelerin dış borçlarının yerli para birimi

yerine yabancı para birimiyle yapılması olmaktadır. Bunun da dolarizasyonun en tehlikeli halini oluşturduğu söylenebilmektedir. Bunun sebebi de yükümlülük dolarizasyonunun yüksek bir seviyede olduğu ülkelerde, dış borçlarının kur farkı sebebiyle devamlı olarak bir artış içerisinde olmasıdır. Dolarizasyon sürecini yaşayan ülkelerin ortak özelliklerine bakıldığında enflasyonun değişken ve yüksek olduğu, döviz kurunun devamlı yıprandığı ve büyük oranda bir kamu açığının olduğu görülmektedir.

Literatürde dolarizasyonun ölçümü, çoğunlukla, yabancı para cinsinden mevduatların ya toplam mevduatlara ya da geniş para arzına (M2Y) oranı şeklinde ölçülmektedir. Fakat, dolarizasyonu varlık ve yükümlülük açısından baktığımızda, kredi ve mevduat dolarizasyonunun tanımları ve ölçülmesi ön plana çıkmaktadır. Kredi dolarizasyonu, dolarizasyonun varlık tarafını ifade ederken, ölçümü ise banka sektörünün yabancı para kredilerinin ya toplam kredilere ya da toplam varlıklara olan oranı ile yapılmaktadır. Mevduat dolarizasyonu ise, dolarizasyonun yükümlülük tarafını ifade ederken, ölçümü de banka sektörünün yabancı para mevduatlarının ya toplam mevduatlara ya da toplam yükümlülüklere oranı şeklinde yapılmaktadır.

Merkez Bankası'nın kurumsal yapısı, döviz kuru sistemi ve kambiyo rejimi dolarizasyona sebep olan faktörler arasında olmaktadır. Dolarizasyonun en önemli belirleyicileri, görülen yüksek enflasyon ile döviz kurlarındaki artış beklentisi olmaktadır.

Ülkelerdeki ekonomik istikrarsızlığın bir sonucu olan dolarizasyonda, ülkeler kendi para politikalarını uygulayamaz bir duruma gelmektedirler. Bu kapsamda ülkelerin bir anlamda ekonomik kararlarını özgür bir şekilde verme yetisini yitirdikleri söylenebilmektedir.

Türkiye'de 1980 öncesinde ekonomik birimlerin yabancı para bulundurmaları ve kullanmaları yasak olduğundan dolayı dolarizasyon olgusu önemli bir sorun teşkil etmiyordu. Fakat 24 Ocak 1980 kararları ile kambiyo rejiminde değişiklikler yapılmış, değişiklikler çerçevesinde söz konusu yasak kaldırılmıştır. Böylelikle kambiyo rejimine gelen serbestlik ile ekonomik birimler tarafından yabancı para çeşitli güdülerle talep edilmeye başlanmıştır. Yüksek enflasyon ile ekonomik kriz

durumlarında ekonomik birimler daha güvenli gördükleri yabancı paraya ilgi göstermişlerdir.

Yerleşiklere 1984 yılında Döviz Tevdiat Hesapları açmalarının önü açıldıktan sonra, bu mevduat cinsi önemli bir finansal araç olmaya başlamıştır. Toplam mali varlıklar içerisindeki bu hesapların oranı yıllar boyunca önemli bir artış göstermiş, Döviz Tevdiat Hesapları artış gösterirken Türk Lirası cinsinden mevduatın oranı düşüş göstermiştir.

Türkiye’de yaşanan dolarizasyonun yıllar itibariyle artış eğiliminde olduğu görülmektedir. Özellikle de kambiyo sistemi ile ilgili olarak 1989 yılında alınan kararın akabinde bu artış daha da hız kazanmış ve 1994 yılında döviz piyasalarında yaşanan kriz ile çok yüksek bir seviyeye varmıştır. Bir takım istikrar önlemleri alınmasına karşın dolarizasyondaki artış her ne kadar 1994 yılına kıyasla hız kesmiş olsa da buna rağmen yüksek bir seyir izlemeye devam etmiştir. IMF ile 1999 yılında yapılan stand-by anlaşması kapsamında bir sepet olarak dövizin yıllık artış hızı 2000 yılı için yüzde 19.9 olarak belirlenmiş ve yıl sonu itibariyle bu oran tutturulmuştur. Ancak, Döviz Tevdiat Hesaplarının Türk Lirası mevduatı ve toplam mevduat içerisindeki payı 1994 yılında yaşanan döviz krizindeki oranın da üstüne çıkmıştır.

2001 yılında Türkiye’de yaşana kriz ile birlikte döviz kuru sisteminde değişiklik yapılmıştır. Buna göre, dalgalı kur rejimi kapsamında döviz kurları, arz ve talep durumlarına göre piyasada belirlenecektir. Döviz piyasalarına Merkez Bankası müdahalesi, döviz kurlarında sadece kısa dönem için oluşabilecek aşırı dalgalanmaların telafisi amacıyla olabilecektir. Ayrıca uzun dönemde döviz kurunun dengesini etkileyebilecek boyutta da olmayacaktır. Merkez Bankası piyasalardaki istikrarın sağlanması amacıyla kısa dönem faizlerini etkin bir şekilde kullanabilecektir.

2001 yılında istikrarın ve yeniden büyümenin sağlanması amacıyla yeni bir ekonomik program uygulanmaya başlanmıştır. Bu programın uygulanmaya başlamasının ardından dolarizasyonda bir düşme eğilimi olduğu gözlenmektedir. Ancak 2008 yılında yaşanan küresel kriz Türkiye ekonomisini de etkilemiştir. Yabancı sermayenin Türkiye’ye girişinin azalması ve yeniden yükselmeye başlayan

enflasyonla birlikte TL'ye olan güven sarsılmaya başlamıştır. 2011 yılı itibariyle Türkiye ekonomisinde yavaş yavaş bir bozulma ortaya çıkmaktadır. 2013 yılı itibariyle de Türk Lirası Dolar karşısında devamlı bir değer kaybı içerisine girmiştir. Enflasyon da yeniden artış eğiliminde olmuştur. Bunun sonucunda yabancı para mevduatlarının toplam mevduatlar içerisindeki payı da artış göstermiştir.

Dolarizasyonun sebep ve sonuçlarına bakıldığında, literatürde makroekonomik çözümler üzerinde durulmaktadır. Öncelikle para politikasına güveni artıracak olan kurumların oluşturulması ve güçlendirilmesiyle fiyattaki belirsizliğin azaltılması gerekmektedir. Bununla birlikte para otoritesinin fiyattaki belirsizliğe karşı koruma sağlayacak yerli para türünden çeşitli ürünlerin gelişimi için uygun politikalar üretmesi gerekmektedir. Böylelikle ekonomik birimler bir yandan açık pozisyonundan kaçınabilecekken diğer yandan fiyat belirsizliklerine karşı kendilerini koruyabileceklerdir. Ayrıca mevduata sınırsız güvence sağlayan politikalar ile kur seviyesini garantileyen kur rejimlerinin bırakılması dolarizasyon üzerinde azaltıcı etkisi olacaktır. Bununla birlikte borç verenlerin haklarının korunması, siyasi istikrar ve muhasebe sisteminin daha kaliteli hale getirilmesi de dolarizasyon seviyesini azaltacak bir katkı sağlayacaktır.

Sonuç olarak Türkiye'deki dolarizasyon süreci 1989-2001 dönemi arasında bir yükseliş eğilimi gösterirken 2001 yılı itibariyle dolarizasyon oranında bir düşüş olduğu görülmektedir. 1994 ve 2001 krizleriyle birlikte ortaya çıkan belirsizlik ortamıyla dolarizasyon seviyesinde bir artış olduğu gözlenmektedir. 2001 yılının akabinde başarılı bir şekilde uygulanmaya devam edilen ekonomik program kapsamında enflasyonist baskının azalması sonucunda dolarizasyon seviyesinde önemli oranda gerileme olduğu görülmektedir. Bununla birlikte krizin akabinde bir tersine dolarizasyon sürecinin yaşanmasının beklenenden daha düşük bir seviyede olmasının en önemli sebepleri arasında serbest döviz kuru politikasının uygulanmasıyla birlikte ekonomik birimlerin çeşitli risklere karşı kendilerini koruma güdülerinin olduğu söylenebilmektedir. 2003-2012 yılları arasında dolarizasyonda düşme eğilimi gözlenmektedir. Ancak bu tarihin akabinde günümüze doğru yeniden dolarizasyonun artış gösterdiği görülmektedir. Enflasyon oranının yeniden artış

göstermesi, jeopolitik risklerde artış ile tüketici güveninin azalması dolarizasyon düzeyindeki artışın başlıca sebepleri arasındadır olmaktadır.

Dolarizasyon sürecini tersine çevirebilmek için ekonomik istikrar sağlamak önemli olmaktadır. Bu kapsamda dolarizasyon oranının düşürülmesi amacıyla öncelikli olarak fiyat istikrarının sağlanması gerekmektedir. Dolarizasyon sürecinin yaşanmasındaki temel gerekçe olarak bir güven eksikliğinin varlığından bahsedilebilmektedir. Dolayısıyla yabancı para talebinin önüne geçilmesi için yerli paraya olan güvenin yeniden tesis edilmesi gerekmektedir. Söz konusu güven ortamının sağlanması amacıyla da sağlam bir kurumsal yapının ortaya konması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Acar Balaylar, N. ve Abuk Duygulu, A. (2004). *Türkiye’de Para İkamesi Olgusu ve Para Talebinin İstikrarı*. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 19, Sayı 2, ss 33-54.
- Acar, Y. (1991). *Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar*. Uludağ Üniversitesini Güçlendirme Vakfı Yayınları. No 45. Bursa.
- Acosta, A. (2001). *The False Dilemma of Dollarization*. Global Policy Forum. Erişim Tarihi: 01.12.2020. <https://www.globalpolicy.org/component/content/article/173/30438.html>.
- Afşar, M. (2011). *Küresel Kriz ve Türk Bankacılık Sektörüne Yansımaları*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 6, Sayı 2, ss 1-6.
- Aghevli, B. B., Khan, M. S. ve Montiel, P. J. (1991). *Exchange Rate Policy in Developing Countries: Some Analytical Issues*. IMF Occasional Paper 78.
- Aghion, P., Bacchetta, P. ve Banerjee, A. (2000). *A Simple Model of Monetary Policy and Currency Crises*. European Economic Review. Cilt 44, Sayı 4-6, ss 728-738.
- Ağaslan, E. ve Gayaker, S. (2019). *Türkiye’de Para İkamisinin Belirleyicileri: Doğrusal Olmayan Bir Yaklaşım*. Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 21, Sayı 2, ss 364.
- Akdiş, M. (1996). *Para Politikalarının Ekonomik İstikrar Üzerinde Etkinliği ve Türkiye*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları. No 2. Afyon.
- Akıncı, Ö., Özer, Y. ve Usta, B. (2005). *Dolarizasyon Endeksleri: Türkiye’deki Dolarizasyon Sürecine İlişkin Göstergeler*. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Çalışma tebliği. No 05/17.
- Akşehirli, N. (2020). *Türkiye’de Kredi ve Mevduat Dolarizasyonu: (2015: 3-2019: 12)*. Sosyal Bilimler Akademisi Dergisi. Cilt 3, Sayı 1, ss 61-67.
- Alagöz, A. (2019). *Yabancı Para Cinsinden Borcu Olanların Bağımsız DIŞ Denetim ve Bildirim Zorunluluğunun Nedeni Olarak Kredi Dolarizasyonunun Tarihi Boyutları*. Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi. cilt 21, Sayı 1, ss 121-139.
- Antinolfi, G. ve Keister, T. (2001). *Dollarization as a Monetary Arrangement for Emerging Market Economies*. Federal Reserve Bank of Saint Louis Review. 83/6. ss 29-40.

- Araç, A., Telatar, F. ve Telatar, E. (2013). *Türkiye Ekonomisinde Para İkamesi-Enflasyon İlişkisinin Zamana Bağlı Değişen Yapısı*. Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. sayı 14, ss1-8.
- Arteta, C. O. (2003). Are Financially Dollarized Countries More Prone to Costly Crises. International Finance Discussion Papers. No 763.
- Arteta, G. (2001). *Dollarization in Ecuador: Experiences, Challenges and Lessons*. Americas Insights. <http://www.iamericas.org>. Erişim Tarihi: 19.08.2002.
- Arteta, C. (2003). *Are Financially Dollarized Countries More Prone to Costly Crises*. International Financial Discussion Paper. board of Governors of the Federal Reserve System. No 763.
- Aslan, H. (1997). *Enflasyonist Finansman Politikası*. Ak-Bil Yayıncılık. Bursa.
- Ataç, B. (1999). *Maliye Politikası*. Anadolu Üniversitesi Eğitim Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışma Vakfı Yayınları. Eskişehir.
- Ankara Ticaret Odası (ATO). (2005). *Krizler Tarihi Raporu*. Ankara. <http://www.atonet.org.tr/turkce/bulten.php3?sira=316>. Erişim Tarihi: 08.08.2008.
- Balaylar, N.A. (2018). *Türkiye’de Finansal Serbestleşme Döneminin Mevduat Bankaları Fon Kaynak ve Kullanımları Üzerine Etkisi*. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 19, Sayı 4, ss 552-568.
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (2020). <https://www.bddk.org.tr/Veriler/TBS-Temel-Gostergeler-Raporu/14>. Erişim Tarihi: 02.01.2021.
- Başkaya, F. (2004). *Devletçilikten 24 Ocak Kararlarına Türkiye Ekonomisinde İki Bunalım Dönemi*. Özgür üniversite Yayınları. 2. Baskı. Ankara.
- Berg, A. ve Borensztein, E. (2000). *The Dollarization Debate*. Finance & Development. Sayı 37. No 1, ss 38-42.
- Bogedic, Z. (2000). *Official Dollarization: Current Experiences and Issues*. CATO Journal. Sayı 20, No 2, ss 179-214.
- Boratav, K. (2016). *Türkiye İktisat Tarihi 1908-2009*. İmge Yayınevi. 22. Baskı. Ankara.
- Bostan, A. ve Kelleci, S. (2010). *Global Krizin Nedenleri ve Sonuçları*. Adnan Menderes Üniversitesi, Küresel Kriz Sonrasında Ekonominin Yeniden Yapılanması Sempozyum.
- Broda, C. Yeyati, E. L. (2003). *Dollarization and the Lender of Last Resort, Dollarization Debates and Policy Alternatives*. The MIT Press, Cambridge. ss 101-133.

- Calvo, G. A. ve Vegh, C. A. (1992). *Currency Substitution in Developing Countrys*. IMF Working Paper. 92/40. International Monetary Fund.
- Calvo, G. A. ve Vegh, C. A. (1993). *Currency Substitution in High Inflation Countries*. Finance & Development. Sayı 30, No 1, ss 34-37.
- Calvo, G. A. (1999). *On Dollarization*. University of Maryland. drum.lib.umd.edu/bitstream/handle/1903/4296/ciecpn5.pdf;sequence=1. Erişim Tarihi: 05.02.2020.
- Calvo, G. A. ve Reinhart, C. M. (2000). *Fear of Floating*. <http://www.bsos.umd.edu/econ/ciecrp11.pdf>.
- Castillo, S. (2006). *Dollarization and Macroeconomic Stability in Latin America*. Oshkosh Scholar. Cilt 1. ss 51-59.
- Chang, R. (2000). *Dollarization: A Scorecard*. Economic Review. Federal Reserve Bank of Atlanta. Third Quarter. 85.
- Civcir, İ. (2003). *Dollarization and Its Long-run Determinants in Turkey*. Fortcoming in Middle East Economics Series.
- Cooper, J. B. (2004). *Dollarization in Theory and Practice*. World Economics. Sayı 5, No 4, ss 79-89.
- Corbo, V. (2002). *Exchange Rate Regimes in the Americas: Is Dollarization the Solution*. Monetary and Economic Studies (Special Edition). ss 91-122.
- Coşkun, M. N. (2002). *Türkiye Ekonomisinde Krizlerin Reel sektöre Etkileri: 1999-2002*. Kriz ve IMF Politikaları. Alkım Yayınevi. İstanbul.
- Coşkun, A. (2003). *Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye Ekonomisi*. Atatürkçü Düşünce Dergisi. Sayı 4, ss 72-77.
- Curutchet, A. S. (2001). *The Benefit and Cost of Official Dollarization*. Department of Economics, Lund University, Master Thesis.
- Çarıkçı, E. (1983). *Yarı Gelişmiş Ülkelerde ve Türkiye’de sanayileşme Politikaları*. Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar 5. Turhan Kitabevi. Ankara.
- Çelebi, E. (2002). *Atatürk’ün Ekonomik Reformları ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Doğu Üniversitesi Dergisi. No 5, ss 17-50.
- Çınar, S. ve Taşseven, Ö. (2015). *Türkiye’de Borç Dolarizasyonunun Belirleyicileri ve Makroekonomik Göstergeler Üzerindeki Etkileri*. Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi. Cilt 4, Sayı 2, ss 121-141.
- Danışoğlu, A.Ç. (2007). *Para Krizleri: Türkiye’de Yaşanmış Krizlerin Değerlendirilmesi*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. No 2.

- De Macedo, J. B., Cohen, D. ve Reisen, H. (2001). *Monetary Integration for Sustain Convergence: Earning Rather Than Importing Credibility*. Don't Fix, Don't Float, OECD Pub.
- Demirbaş, M. (2003). *1980 Dönüşümünün İhracat ve İthalat Üzerindeki Etkisi*. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 13, Sayı 2.
- Dorukkaya, Ş. ve Yılmaz, H. (1999). *Global Kriz, Türkiye Ekonomisine Etkileri ve 1999 Yılında Alınması Gereken Tedbirler*. Vergi Dünyası. Sayı 214, ss 7-15.
- DPT. (1963). *Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı 1963-1967*. DPT Yayınları. Ankara.
- DPT (2001). *Katılım Öncesi Ekonomik Program*. DPT Yayınları. Ankara.
- DPT (2004). *Sayılarla Türkiye Ekonomisi: Gelişmeler: (1980-2001) Tahminler (2002-2005)*. <http://www.dpt.gov.tr>. Erişim Tarihi: 10.03.2014.
- DPT (2006). *Dokuzuncu Beş Yıllık Kalkınma Planı (2007-2013)*. Ankara.
- Dumrul, C. (2010). *Türk ekonomisinde Para İkamisinin Belirleyicilerinin Sınır Testi Yaklaşımı ile Eş-Bütünleşme Analizi*. Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 0, Sayı 35, ss 199-231.
- Edwards, S. (2001). *Dollarization and Economic Performance: An Empirical Investigation*. NBER Working Paper 8274.
- Edwars, S. (2001). *Exchange Rate Regimes, Capital Flows and Crises Prevention*. NBER Working Paper. No 8529.
- Eğilmez, M. (2014). *Küresel Finans Krizi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Eğilmez, M. (2015). *Makroekonomi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Eğilmez, M. (2018). *Kriz Ekonomisi*. Remzi Kitapevi. İstanbul.
- Eğilmez, M. (2020). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitabevi. İstanbul.
- Eichengreen, B. ve Hausmann, R. (1999). *Exchange Rates and Financial Fragility*. NBER Working Paper. No 7418.
- El Erian, M. (1987). *Foreign Deposit in LDC's*. Finance & Development.
- Engin, C. ve Göllüce, E. (2016). *2008 Küresel Krizi ve Türkiye Üzerine Yansımaları*. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 6, Sayı 1, ss 27-40.
- Erdal, A. (2011). *2008 Küresel Krizi ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. T.C. Ufuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

- Eren, A. (1999). *Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Güncel Sorunlar*. Muğla Üniversitesi Yayını. Muğla.
- Erşan, S. (2005). *Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Krizler ve Döviz Kuru Rejimi Seçimi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Araştırma Merkezi Konferansları 47. Seri. ss 201- 222.
- Ertürk, E. (1991). *Türkiye İktisadında Yeni Bir Boyut Para İkamesi Kavram, Teori, Oluşum Süreci ve Sonuçları*. Uludağ Yayınları. Bursa.
- Ertürk, E. (2001). *Uluslararası İktisat*. 2. Baskı, Alfa Yayınları. Bursa.
- Feige, E. (1997). *Revised Estimates of the Underground Economy: Implications of U.S. Currency Held Abroad*. The Underground Economy. ss 151-208.
- Feige, E. (2003). *The Dynamics of Currency Substitution, Asset Substitution and De Facto Dollarization and Eurozation in Transition Countries*. 8. Dubrovnik Gelişmekte Olan Ülkelerde Para Politikası ve Döviz İkamesi Konferansı tebliği. 36.
- Feige, E., Faulend, M., Sonje, V. ve Sosic, V. (2000). *Currency Substitution, Unofficial Dollarization and Estimates of Foreign Currency Held Abroad: The Case of Croatia*. 6. Dubrovnik Ekonomik Konferansı. ss 28-29.
- Fırat, E. (2009). *Türkiye'de 1980 Sonrası Yaşanan Üç Büyük Kriz ve Sonuçlarının Ekonomi Politikası*. S.Ü.İ.İ.B.F. Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt 9,Sayı 17, ss 501-524.
- Fisher, S.(1982). *Seigniorage and the Case for a National Money*. Journal of Political Economy. Sayı 90, ss 295-313.
- Fontaine, J. A. (2000). *Official Versus Spontaneous Dollarization*. CATO Journal. Cilt 20, No 1, ss 35-43.
- Frankel, J. A. (2003). *Experience of and Lessons from Exchange Rate Regimes in Emerging Economies*. John F. Kennedy School of Government Harvard University Faculty Research Working Papers Series.
- Gelir İdaresi Başkanlığı (2020). https://www.gib.gov.tr/sites/default/files/fileadmin/user_upload/Cumhurbaşkanı_Kararı/1106_6802_ck.pdf. Erişim Tarihi: 02.01.2021.
- Gençay, O. (2007). *Finansal Dolarizasyon ve Finansal İstikrar Arasındaki İlişki: Türkiye Değerlendirmesi*. Uzmanlık Yeterlilik Tezi, Ankara. Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Araştırma ve Para Politikası Genel Müdürlüğü.
- Gökçen, A. M. (1998). *Cumhuriyet Döneminde İktisadi Gelişme*. Yeni Türkiye Dergisi. Sayı 23-24. Cumhuriyet Özel Sayısı V. ss 3255-3269,

- Guidotti, P. E. Ve Rodriguez, C. A. (1992). *Dollarization in Latin America: Gresham's Law in Reserve*. IMF Staff Papers. Cilt 39, No 3, ss 518-544.
- Guiso, L., Sapienza, P. Ve Zingales, L. (2004). *The Role of Social Capital in Financial Development*. American Economic review. Cilt 94, No 3, ss 526-556.
- Güloğlu, B. ve Altunoğlu, E. (2002). *Finansa Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri*. İ.Ü. Siyasal bilgiler Fakültesi Dergisi. No 27.
- Hausmann, R. (1999). *Currencies: Should There Be Five or One Hundred and Five*. Foreign Policy Article. No 116, ss 65-79.
- Hausmann, R. ve Powel, A. (1999). *Dollarization: Issues of Implementation*. Inter-American Development Bank. ss 1-20.
- Hekim, D. (2008). *Para İkamesi Histerisi: Türkiye Örneği*. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 3, No 1, ss 27-43.
- Heysen, S. (2005). *Dollarization: Controlling Risk Is Key*. Finance and Development. ss 44-45.
- Honig, A. (2006). *Is There a Link Between Dollarization and Banking Crises*. Journal of International Development, 18.
- IADB, (2005). IPES 2005 Unlocking Credit the Quest for Deep and Stable Bank Lending. <http://www.iadb.org/res/ipes/2005/index.cfm>. Erişim Tarihi: 10.01.2007.
- IMF, (2005). Financial Sector Assessment: A Handbook. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fsa/eng/index.htm>. Erşim Tarihi: 10.01.2007.
- Ize, A. ve Yeyati, E. L. (2003). *Financial Dollariation*. Journal of International Economics. Cilt 59, Sayı, 2, ss 323-347.
- Ize, A. ve Parrado, E. (2002). *Dollarization, Monetary Policy and the Pass Through*. IMF Working Paper. no 188, ss 1-33.
- Jameson, K. P. (2001). *Dollarization: Wave of the Future or Flight to the Past*. Paper Presented at the Meetings of the Latin American Studies Association. ss 1-32.
- Kadioğlu, Ö. (2019). *Dolarizasyon*. Rakamların Dili. haber.tobb.org.tr/ekonomik-forum/2019/295/104-105.pdf.
- Kal, S. H. (2019). *2003-2018 Dönemi Türk Ekonomisinde Dolarizasyon, Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri ve Kur Oynaklığı İlişkisi*. İstanbul İktisat Dergisi. Cilt 69, Sayı 2, ss 360.

- Karabıçak, M. (2010). *Küresel Krizleri Tetikleyen Nedenler ve Küresel Krizin Türkiye Boyutu*. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. Cilt 15, Sayı 3, ss 251-270.
- Karabulut, Ş. (2014). *Ekonomik Kriz Dönemlerinde İzlenen Talep Yönlü Mali Politikalar: 2008 Krizi Ülke Uygulamaları*. Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Karaçor, Z. ve Alptekin, V. (2006). *1980 Sonrası İstikrar Politikaları Işığında Türkiye Ekonomisinin Trend Analizi Yardımıyla Değerlendirilmesi*. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi. Cilt 6, Sayı 11, ss 306-342.
- Karakaya, G. ve Karaoğlu, Y. (2020). *Dolarizasyon Olgusu: 2008 Finansal Krizinden Sonra Türkiye’de Dolarizasyon İncelemesi*. Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi. Cilt 4, Sayı 2, ss 354-364.
- Karluk, S. R. (2005). *Cumhuriyetin İlanından Günümüze Türkiye Ekonomisinde Yapısal Dönüşüm*. Beta Yayınevi. İstanbul.
- Kaya, E. ve Açdoyuran, B. (2018). *Finansal Dolarizasyon Unsurları Olarak Kredi Dolarizasyonu ve Mevduat Dolarizasyonu ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişki*. Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Uluslararası Ekonomi, Siyaset ve Yönetim Sempozyumu Özel Sayısı. ss 325-344.
- Kazgan, G. (2002). *Türkiye’de Ekonomik Krizler 1929-2001: Nedenleri ve Sonuçları Üzerine Karşılaştırmalı Bir İrdeleme*. Bilgi Üniversitesi, DEGEV-Türkiye İş Bankası.
- Kepenek, Y. ve Yentürk, N. (2005). *Türkiye Ekonomisi*. Remzi Kitapevi. 18. Basım. İstanbul.
- Keskin, S. (2020). *Dolarizasyona Neden Olan Yatırımcı Davranışı Analizi: Kırşehir Çalışması*. Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Cilt 10, Sayı 2, ss 377-392.
- Kibritçioğlu, A. (2001). *Kriz Dönemi Verileri: Türkiye’de Ekonomik Krizler ve Hükümetler, 1969-2001*. Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı.
- Koç, G. (2015). *Türkiye Ekonomisi 1980-2010: Dışa Açılma, Dış Ticaret, Büyüme, İşsizlik*. Ege Üniversitesi.
- Konukman, A. (2003). *Cumhuriyetin Kuruluş Yılları ve 80 Sonrası Dönemin Bütçe Politikaları Uygulamaları: Devletin İnşasından Devletin Tasfiyesine*. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi. Sayı 2, ss 29-65.
- Krugman, P. (2001). *Crises: The Next Generation*. Tel Aviv Üniversitesi Razin Konferansı İçin Hazırlanmış Taslak.

- Kumcu, E. ve Eğilmez, M. (2002). *Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması*. OM Yayınevi. İstanbul.
- Kuyucuklu, N. (1993). *Türkiye İktisadı*. Filiz Kitabevi. İstanbul.
- Levy-Yeyati, E. Ve Sturzeneger, F. (2005). *Classifying Exchange Rate Regimes: Deeds and Words*. European Economic Review. Cilt 49, No 6, ss 1603-1635.
- Lopez, F. A. (2002). *Dollarization in Vulnerable Economies: The Lessons from Ecuador*. Conference on Forms of Monetary Union. NYC Fordham University.
- Luca, A. ve Petrova, I. (2003). *Credit Dollarization in Transition Economies: Is It Firms' or Banks' "Fault"*. Drexel University. http://www.bof.fi/bofit/seminar/ws2004/paper_luca.pdf.
- Mangır, F. (2006). *Finansal Deregülasyonun (1989-2001) Türkiye Ekonomisi Üzerine Etkileri: Kasım 2000 ve Şubat 2001 Krizler*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. ss 459-473.
- McKinnon, R. I. (2000). *Limiting Moral Hazard and Reducing Risk in International Capital Flows: The Choice of an Exchange Rate Regime*. Annuals. Cilt 579. ss 200-218.
- Meyer, S. (2000). *Dollarization: An Introduction*. Paper presented at the Philadelphia Council of Business Economics. www.interdependence.org/pages/smyer_viewer.html. Erişim Tarihi: 23.07.2002.
- Moreno-Villalaz, J. L. (1999). *Lessons from the Monetary Experience of Panama: A Dollar Economy with Financial Integration*. Cato Journal. Sayı 18, No 3, ss 421-439.
- Mudd, S. ve Valev, N. (2009). *Once Bitten, Twice Shy: experiences of a Banking Crisis and Expectations of Future Crises*. William Davidson Institute Working. No 969.
- Muşsa, M. Vd. (2000). *Exchange Rate Regimes in a Increasingly Integrated World Economy*. IMF Occasional Paper. No 193.
- Neanidis, K.C. ve Savva, C.S.(2013). *Institutions and Financial Dollarization: Indirect Effects Based on a Policy Experiment*. CGBCR Discussion Paper Series. No. 186.
- Özcan, K. M. ve Us, V. (2006). *Dolarizasyon Sürecinde Son Gelişmeler: Türkiye Ekonomisi Örneği*. Tisk Akademi.
- Özçelik, Ö. ve Tuncer, G. (2007). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Dergisi. Cilt 9, Sayı 1, ss 253-266.

- Özen, A. E. (2018). *Dolarizasyon Olgusu: Teorik Bir İnceleme ve Türkiye Örneği*. Ekonomi, Politika & Finans Araştırmaları Dergisi. Cilt 3, No 1, ss 101-113.
- Özgüven, A. (1998). *İktisadi Büyüme İktisadi Kalkınma Sosyal Kalkınma Planlama ve Japon Kalkınması*. Filiz Kitabevi. İstanbul.
- Paçacı, C. (1998). *Cumhuriyet Döneminde Türk Bankacılık Sektörü*. yeni Türkiye Dergisi. Sayı 23-24. Cumhuriyet Özel Sayısı. ss 3398-3406.
- Pamuk, Ş. (2007). *Dünyada ve Türkiye 'de İktisadi Büyüme (1820-2005)*. Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları. Sayı 1, Cilt 2, ss 3-26.
- Parasız, İ. (1998). *Türkiye Ekonomisi, 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları*. Ezgi Kitabevi Yayınları. Bursa.
- Parasız, İ. (1993). *Para Politikası*. Bursa.
- Pirimoğlu, A. (1991). *Para Politikası*. Eskişehir.
- Rengifo, E. W., Court, E. J. ve Ozsoz, E. (2010). *Deposit Dollarization and Its Impact on Financial Deepening in the Developing World*. Fordham Department of Economics Discussion Paper No. 2010-08.
- Rodrik, D. (2000). *Yeni Küresel Ekonomi ve Gelişmekte Olan Ülkeler*. Çeviri: Gül, S. Sabah Kitapları. İstanbul.
- Sabır, H. (2003). *Atatürk'ün İktisat Zihniyeti*. Dış Ticaret Dergisi. Cilt 8, Sayı 28, ss 77-92.
- Sach, J. ve Larrain, F. (1999). *Why Dollarization is More Straitjacket Than Salvation*. Foreign Policy. No 116, ss 80-92.
- Sağlam, D. (1991). *Türkiye Ekonomisi Yapısı ve Temel Sorunları*. Ankara.
- Sak, G. (2001). *Krizin Anatomisi*. Panel, İktisat-İşletme-Finans. Cilt 16, Sayı 187.
- Salvatore, D. (2001). *Which Countries in the Americas should Dollarize*. Journal of Policy Modelling. Cilt 23, Sayı 3, ss 347-355.
- Sarı, İ. (2007). *Makroekonomik Değişkenlerin Dolarizasyon Sürecine Etkisi: Ampirik Bir Yaklaşım*. Uzmanlık Yeterlik Tezi, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Piyasalar Genel Müdürlüğü.
- Schuler, K. (1999). *Basics of Dollarization*. Joint Economic Committee Staff Report. Erişim Tarihi: 01.12.2020. <http://www.jec.senate.gov/public/cache/files/08020552-76642cbb83-f4a2f94cbdff/basics-of-dollarization-july-1999.pdf>.
- Serdengeçti, S. (2005). *Dolarizasyon/Ters Dolarizasyon*. 3 Ekim 2005, Eskişehir.

- Serel, A. ve Darıcı, B. (2006). *Para İkamelerini Etkileyen Faktörler: Türkiye Uygulaması*. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi. Cilt 11, Sayı 1, ss 150-167.
- Sevgi, C. (1994). *Sanayileşme Sürecinde Türkiye ve Sanayi Kuruluşlarının Alansal Dağılımı*. Beta Basım Dağıtım. İstanbul.
- Seyidoğlu, H. (2006). *İktisat Biliminin Temelleri*. Güzem Can Yayınları. İstanbul.
- Soyak, A. (2003). *Türkiye’de İktisadi Planlama: DPT’ye İhtiyaç Var mı*. Doğu üniversitesi Dergisi. Sayı 2, ss 167-182.
- Stein, E. Talvi, E. Panizza, U. ve Marquez, G. (1999). *Evaluando la Dolarización: Una Aplicación a Países de América Central y del Caribe*. Banco Interamericano de Desarrollo. docplayer.es/es/13855359-Evaluando-la-dolarizacion-una-aplicacion-a-paises-de-america-central-y-del-caribe.html. Erişim Tarihi: 02.11.2020.
- Stiglitz, J. E. (2002). *Capital Market Liberalization and Exchange Rate Regimes: Risk Without Reward*. Annals. Cilt 579, ss 219-245.
- Susam, N. ve Bakkal, U. (2008). *Kriz Süreci Makro Değişkenleri ve 2009 Bütçe Büyüklüklerini Nasıl Etkileyecek*. Maliye Dergisi. Sayı 155, ss 72-88.
- Şahin, H. (2009). *Türkiye Ekonomisi: Tarihsel Gelişimi-Bugünkü Durumu*. 10. Baskı. Ezgi Kitabevi. Bursa.
- Şimşek, H. A. (2007). *Türkiye’de 2000 Sonrasında Uygulanan İstikrar Programlarının Kamu Maliyesine Etkileri*. Finans Politik & Ekonomik Yorumlar. Cilt 44, Sayı 512, ss 52-68.
- Terzi, H. ve Kurt, S. (2007). *Türkiye’de Dolarizasyon Sürecinde Döviz Kuru ve Enflasyon İlişkisi*. Ekonomik Yaklaşım. Cilt 18, Sayı 64, ss 1-22.
- Tokgöz, E. (2001). *Türkiye’nin İktisadi Gelişme Tarihi*. İmaj Yayınevi. 6. Baskı. Ankara.
- Toprak, M. (1996). *Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995*. Turhan Kitabevi. Ankara.
- Turan, Z. (2011). *Dünyadaki ve Türkiye’deki Krizlerin Ortaya Çıkış Nedenleri ve Ekonomik Kalkınmaya Etkisi*. Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi. Cilt 4, Sayı 1, ss 56-80.
- Türkiye İş Bankası. (1998). *75 Yılda Paranın Serüveni*. İstanbul.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2020). <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/2d798900-ec75-4419-9af0-25951c2940d0/YP-uygulanan+faiz+oranlar%C4%B1.pdf?MOD=AJPERES&CACHEID=ROOT>

- Uludağ, İ. (1990). *Türkiye Ekonomisi*. Marmara Üniversitesi Yayınları. İstanbul.
- Uygur, E. (2001). *2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri Üzerine Değerlendirmeler*. Mülkiyeliler Birliği Dergisi. Sayı 227. Ankara.
- Uygur, E. (2002). *Kriz: Nereden Nereye*. Sempozyum, İktisat-İşletme-Finans. Cilt 17, Sayı 194.
- Velasco, A. (2000). *Exchange Rate Policies for Developing Countries: What Have We Learned? What Do We Stil Not Know?* United Nations Conference on Trade and Development. G-24 Discussion Paper. ss 1-24.
- Velesco, A. ve Cespedes, L. F. (1999). *Exchange Rate Arrangements: A Developing Country Perspective*. <http://wbln0018.worldbank.org>. Erişim Tarihi: 12.11.2002.
- Vural, İ. Y. (2008). *Atatürk Dönemi Maliye politikaları: Liberal İktisattan Karma Ekonomiye*. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi. Sayı 20, ss 77-114.
- Yavi, E. (2001). *Batırılan Bir Ülke Nasıl Kurtarılır*. Günümüz Türkiye'sine Kıssadan Hisseler. Yazıcı Yayınevi. İzmir.
- Yeyati, E. L. (2006). *Financial Dollarization: Evaluating the Consequences*. Economic Policy. Cilt 21, No 45, ss 61-118.
- Yeyati, E. ve Sturzenegger, F. (2003). *Dollarization: A Primer*. Dollarization Debates and Policy Alternatives, The MIT Press, Cambridge. ss 1-51.
- Yılmaz, G. (2005). *Financial Dollarization, (De)Dollarization and The Turkish Experience*. Türkiye Ekonomi Kurumu: Tartışma Metni. No 6.
- Yılmaz, D. (2006). *Dollarization: Consequences and Policy Options*. TCMB Uluslararası Konferans. 14 Aralık. İstanbul.
- Yılmaz, A. ve Karataş, T. (2009). *Türkiye Ekonomisinde 2001 Krizi Sonrası Süreçte Cari İşlemler Açığının Nedenleri Üzerine Bir İnceleme*. Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. XXVII(II), ss 69-96.
- Yılmaz, Ö. ve Akıncı, M. (2012). *İktisadi Büyüme ve Makroekonomik Belirleyicileri*. 1. Basım. Nobel Akademi Yayınları. Ankara.
- Yılmaz, M. ve Uysal, D. (2019). *Türkiye'de Dolarizasyon ve Enflasyon İlişkisi*. İktisadi İdari ve Siyasal Araştırmalar Dergisi. Cilt 4, Sayı 10, ss 286-306.

Yüce, G. Akıncı, M. ve Yılmaz, Ö. (2013). *Türkiye Ekonomisinde Temel Ekonomik ve Finansal Göstergeler Bağlamında 2002 Öncesi ve Sonrası*. Maliye Dergisi. Sayı 164, ss 183-207.

Zeybek, H. (2014). *Dolarizasyon ve Finansman Maliyeti*. İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi. Cilt 2, Sayı 2, ss 44-66.

<https://www.hmb.gov.tr/kamu-finansmani-istatistikleri>. Erişim Tarihi: 25.12.2020.

[Independentturkish.com/node/43081/turkiyeden-sesler/dolarizasyon-nasil-](https://independentturkish.com/node/43081/turkiyeden-sesler/dolarizasyon-nasil-algilanmalı)
algılanmalı. Erişim Tarihi: 04.02.2020.

<https://www.ekonomist.com.tr/encyclopedia/dolarization>. Erişim Tarihi: 16.03.2020.

<https://www.mahfiegilmez.com/2020/01/turkiye-ekonomisinin-son-17-yl.html>.
Erişim tarihi: 15.12.2020

<https://www.mahfiegilmez.com/2020/12/dolarizasyonda-son-durum.html>. Erişim
Tarihi: 25.12.2020.